

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“MÜASİR DÖVRDƏ MƏŞĞULLUĞUN TƏMİN EDİLMƏSİNİN
DÖVLƏT MEXANİZMİ VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Mirzəyeva Maya Rafiq

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **2021-ci il**

“MÜASİR DÖVRDƏ MƏŞĞULLUĞUN TƏMİN EDİLMƏSİNİN
DÖVLƏT MEXANİZMİ VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 İqtisadiyyat

İxtisaslaşma: İqtisadiyyatın tənzimlənməsi

Qrup: 24

Magistrant:

Mirzəyeva Maya Rafiq qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. Mahmudova İlhamə

Məhəmmədnəbi qızı

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Hübətova Suqra İnqilab

qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi

oğlu

_____ **imza**

BAKİ – 2021

Elm andı

Mən Mirzəyeva Maya Rafiq qızı and içirəm ki, “Müasir dövrdə məşğulluğun təmin edilməsinin dövlət mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim hər bir mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

MÜASİR DÖVRDƏ MƏŞĞULLUĞUN TƏMİN EDİLMƏSİNİN DÖVLƏT MEXANİZMİ VƏ ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: İşsizlik cəmiyyətində yoxsulluğa səbəb olan ən vacib amillərdən biridir. Buna görə də, hər bir dövlət qarşısında duran əsas vəzifələrin biri mövcud və məhsuldar iş qorunması nail olmaq üçün, əmək bazarı və məhsuldar iş qarşılıqlı tənzimləyən iqtisadiyyatın yeni iş yerlərinin yaradılmasını təmin etməkdir. Məşğulluğun təmin edilməsinə yönələn əməliyyat işsizliyin azaldılmasında təsirli rol oynayan hədəfli proqramlar tətbiq olunmuş icra olunur. Son dərəcə dövlət məşğulluğu artırmaq və işsizliyi azaltmaq üçün uğurlu bir siyasət yürüdür. Bütün bunlar da tədqiqat mövzusunun aktuallığını sübut edir.

Tədqiqatın həyata keçirilməsi: Tədqiqat işinin əsas vəziyyətdə Azərbaycanda əmək bazarının formalaşması mexanizmini araşdırmaqdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat işində induksiya, deduksiya, analiz, sintez, nisbi təhlil, riyazi təhlil və başqa metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat işinin məlumat bazası kimi əmək bazarının formalaşması ilə yerli və xarici kitablar, məqalələr, internet və internet resursları çıxış edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın əsas məhdudiyyətləri bu sahəyə dair statistik məlumatların az olmasıdır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktik nəticələri: Tədqiqat işinin elmi yeniliyinin əsaslı bazar münasibətləri kontekstində əmək bazarının və məşğulluğun yeni əsas mütləklərinin müəyyənləşdirilməsini davam etdirir.

Nəticələrin istifadə olunma bilməsi üçün səhələr: Tədqiqat nəticələrindən və təkliflərindən istifadə olunan əmək bazarının tənzimlənməsi, səmərəli və məhsuldar məşğulluğun təmin edilməsi, işsizliyin azaldılması və əmək bazarı ilə bütövlükdə məşğulluq arasındakı münasibətlərin tənzimlənməsi üçün iş və proqramların idarə olunmasında istifadə olunma bilər.

Açar sözlər: əmək bazarı, məşğulluq, işsizlik

GOVERNMENT MECHANISM AND ITS IMPROVEMENT OF EMPLOYMENT IN MODERN PERIOD

SUMMARY

The actuality of the subject: Unemployment is one of the most important factors contributing to poverty in society. Therefore, one of the main tasks facing each state is to ensure the creation of new jobs in the economy, which regulates the labor market and productive labor in order to achieve the protection of existing and productive jobs. In recent years, the government has pursued a successful policy to increase employment and reduce unemployment.

Purpose and task of the research: The main purpose of the research is to study the mechanism of labor market formation in Azerbaijan.

Used research methods: Induction, deduction, analysis, synthesis, comparative analysis, mathematical methods were used in the research.

The information base of the research: Local and foreign books, articles, as well as internet resources serve as the information base for the research work in the formation of the labor market.

Restriction of the research: The main limitation of the study is the lack of statistics in this area.

The novelty and practical results of the investigation: The scientific novelty of the research is based on the identification of new main trends in the labor market and employment in the context of market relations.

Scientific-practical significance of results: The results and recommendations of the study can be used in the implementation of measures and programs to regulate the labor market in our country, ensure efficient and productive employment and regulate the relationship between the labor market and employment as a whole.

Keywords: labor market, employment, unemployment

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
ÜDM	Ümumi daxili məhsul
BƏT	Beynəlxalq Əmək Təşkilatı
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. MƏŞĞULLUĞUN TƏMİN EDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI.....	12
1.1. Məşğulluğun sosial-iqtisadi əsasları və mahiyyəti.....	12
1.2. Məşğulluğun dövlət tənzimlənməsinin əsas meylləri və prinsipləri	18
II FƏSİL. MƏŞĞULLUĞUN TƏMİN EDİLMƏSİNİN DÖVLƏT MƏXANİZMİ MÖVCUD VƏZİYYƏTİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	24
2.1. Azərbaycanca əmək bazarının formalaşmasına təsir edən amillərin təhlili.....	24
2.2. Azərbaycanca əhalinin məşğulluq səviyyəsi və dinamikası.....	32
2.3. Dövlətin məşğulluq siyasətinin və əmək bazarının dövlət tənzimlənməsinin dünya ölkələri təcrübəsi.....	45
III FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ MƏŞĞULLUĞUN TƏMİN EDİLMƏSİNİN DÖVLƏT MƏXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	68
3.1. Regionlarda məşğulluğun dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri.....	68
3.2. Azərbaycanca işsizlik səviyyəsinin azaldılması üçün əsas istiqamətlər.....	73
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	80
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI.....	82
Cədvəllərin siyahısı.....	86
Diagramların siyahısı.....	86

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: İşsizlik cəmiyyətdə yoxsulluğa səbəb olan ən vacib amillərdən biridir. Buna görə də hər bir dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri əmək bazarının və məhsuldar məşğulluğun qarşılıqlı əlaqəsini tənzimləməklə iqtisadiyyatda yeni iş yerlərinin yaradılmasını təmin etmək, mövcud və məhsuldar iş yerlərinin qorunub saxlanmasına nail olmaqdır. Məşğulluğun təmin edilməsinə yönələn tədbirlər işsizliyin azaldılmasında mühüm rol oynayan hədəfli proqramlar çərçivəsində həyata keçirilməlidir. Son illərdə dövlət məşğulluğu artırmaq və işsizliyi azaltmaq üçün uğurlu bir siyasət yürüdür. Mərkəzdə və bölgələrdə təsirli şəkildə həyata keçirilən maliyyə inkişaf proqramları, işin genişlənməsində əhəmiyyətlidir. Azərbaycan Respublikası bölgələrinin maliyyə yaxşılaşdırılmasına dair Dövlət Proqramları bu yola yeni nailiyyətlər üçün əsas verir. Hər şeydən əvvəl yeni və əbədi mövqelər yaratmaq üçün tədbirlər görülməlidir. Son vaxtlar Azərbaycan Respublikasında baş verən dəyişikliklər iqtisadiyyatda mərkəzi, subyektiv dəyişikliklərə təkan verdi. Bu, hadisələrin dinamik maliyyə dönüşünə zəmanət verdi. Millətimizdə həyata keçirilən maliyyə strategiyasının əsas başlıqlarından biri də iş bazarının irəliləməsi və işin bacarıqlı istifadəsidir

Sadalanları nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, müasir dövrdə məşğulluğun təmin edilməsinin dövlət mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin araşdırılması olduqca aktualdır.

Problemin qoyuluşu və öyrənmə səviyyəsi: Ölkəmizdə bazar pul münasibətlərinin inkişafı iş bazarı və biznesin birləşməsi ilə müəyyənləşdirilən məsələlərin kritikliyini ardıcıl olaraq uyğunlaşdırdı. İş bazarı, işsizlik və biznes məsələlərinin cavabı, bəlkə də hər bir millətin davamlı olaraq qarşılaşdığı əsas məsələlərdir. İş bazarı ilə biznes arasındakı əlaqənin araşdırılmasına çox sayda maliyyə mütəxəssisi daxil edilmişdir. Maliyyə bazarında iş bazarı hipotezinin əsasını ənənəvi biznes analitikləri məktəbinin nümayəndələri A.Smit, D.Rikardo və JB.Sey

qoymuşdular. Bu məsələlər sonradan müxtəlif ölkələrin görkəmli iş analitikləri tərəfindən cəmləşdirildi. İş bazarı və iş heç vaxt əhəmiyyətini itirmir.

Son illərdə respublikanın aparıcı iqtisadçıları Quliyev T.A., Səmədzadə Z.A., Mehbalıyev S.S., İsgəndərov R.K., Nağıyev Ə.T və başqalarının əhəmiyyətli tədqiqat işləri apardılar. Tədqiqatlarda əmək bazarının və məşğulluğun dövlət tənzimlənməsinin nəzəri və metodoloji aspektləri, formaları, müxtəlif aspektləri və elementləri öyrənilmişdir. Buna görə də bazar iqtisadiyyatı şəraitində əmək bazarının dövlət tənzimlənməsinin hərtərəfli öyrənilməsinə ehtiyac nəzərə alınaraq magistr dissertasiyasının mövzusu seçildi.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Dissertasiyanın məqsədi ölkəmizdəki əmək bazarının dövlət tənzimlənməsinin elmi və nəzəri əlaqələri öyrənmək, ölkəmizdəki işsizlik və məşğulluq səviyyəsini təhlil etmək, qiymətləndirmək və səmərəli məşğulluğun istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdir.

Tədqiqatın səbəbinə görə müşayiət olunan tapşırıqlar qoyulub təmin edildi:

- Biznesin maliyyə əsaslarının tədqiqi;
- İş bazarındakı prinsip nümunələrini müəyyənləşdirin və pul münasibətlərini reklam etmək üçün işləyin;
- Dövlətin iş strategiyasının işsizliyin azalmasına təsirinin qiymətləndirilməsi.
- İş bazarına təsir edən elementlərin qiymətləndirilməsi;
- İnsan bazarında iş bazarının hissəsini əsaslandırmaq;
- Sahələrdə güclü işin təmin edilməsinin ölkənin ağlabatan pul irəliləməsinə təsirinə qərar vermək.

Tədqiqatın obyektini və predmentini: Dissertasiyanın obyektini ölkəmizdə fəaliyyət göstərən əmək bazarlarının fəaliyyəti təşkil edir. Tədqiqatın predmentini isə əmək bazarı ilə məhsuldar məşğulluq arasındakı qarşılıqlı əlaqəni tənzimləməyə yönəlmiş dövlət siyasətidir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işi yazılarkən bir sıra metodlardan istifadə olunmuşdur: müqayisəli iqtisadi təhlil, müşahidə və balans iqtisadi-statistik və məntiqi araşdırma metodu.

Tədqiqat zamanı dissertasiya işində istifadə edilən birinci metod müqayisəli iqtisadi təhlil metodudur ki, bu metod vasitəsilə əldə edilmiş informasiya bazası üzərindən düzgün müqayisələr aparılmış, yerinə yetirilmiş təhlillər ən doğru nəticəni almağa kömək etmişdir. Müqayisənin səmərəli aparılması üçün aralarında obyektiv ümumilik mövcud olan proseslər tədqiq edilmişdir.

İş yerindəki maliyyə ölçülə bilən strategiyadakı qavrayış və tarazlıq - iş bazarının araşdırma obyektinə təsir edilmir. Maliyyə və ölçülə bilən məlumatlar bunun üçün şərait yaratdı. Məqsədli bir nəticə əldə etmək üçün qavrayış yenidən bərpa edilə bilər. Bu strategiyanın istifadəsi, qiymətləndirmə icmallarının birbaşa (vizual) və ya birbaşa qavrayış (xüsusi avadanlıq - cihazların köməyi ilə) vasitəsilə birləşməsi zamanı toplanan reallıqlarda əks olunur.

Məntiqi araşdırma metodunun tətbiqi ilə iqtisadi hadisələrin törəməsi, inkişafı və dəyişməsi nəticəsində məşəulluq və dövlət tənzimlənməsinin həyata keçirilməsinin mövcud vəziyyəti aydınlaşdırılmışdır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikası, Dövlət Statistika Komitəsinin, İqtisadiyyat Nazirliyinin, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin statistik məlumatlarından, habelə əmək bazarı qanunvericiliyindən və internetdəki mövzu əsaslı məlumatlardan ibarətdir.

Tədqiqat məhdudiyyətləri: Daha praktik məlumat tələb edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardır:

➤ Bazar münasibətləri kontekstində məşğulluğun əsas meylləri dəqiqləşdirilmişdir;

➤ Dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər sisteminin işsizlik səviyyəninə aşağı düşməsinə təsiri müəyyənləşdirildi;

- Əsas dəyişiklərin iş bazarını təsir edən hissəsi araşdırılmışdır;

- İş bazarının insan aktivlərinə təsiri təsdiqlənmişdir;
- Bölgələrdə güclü işin təmin edilməsinin millətin ağılabatan irəliləməsinə təsiri seçildi.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatın nəticələrindən və təkliflərindən millətimizdə iş bazarını istiqamətləndirmək, səmərəli və faydalı işə zəmanət vermək, işsizliyi azaltmaq və iş əlaqələri və işin dövlət rəhbərliyini təmin etmək üçün tədbirlər və layihələrin təşkilində istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. MƏŞĞULLUĞUN TƏMİN EDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Məşğulluğun sosial-iqtisadi əsasları və mahiyyəti

Əmək bazarı, mallar, kapital, qiymətli kağızlar, investisiya və digər bazarlar kimi bazar iqtisadiyyatının ən vacib elementlərindən biridir. İqtisadiyyatda əmək bazarı nəzəriyyəsi klassik məktəbi təmsil edən iqtisadçılar Adam Smith, David Ricardo və Jean-Baptiste Sey tərəfindən quruldu. Adam Smith maddi, maliyyə və əmək ehtiyatlarının sərbəst rəqabətdə optimal istifadəsini gördü və sübut etdi ki, iqtisadiyyatda məşğulluq səviyyəsi bir işçiyə düşən orta əmək haqqı ilə müəyyən edilir, yəni orta əmək haqqı artarsa, bu illərdə məşğulluq imkanları azalır. David Ricardo, əmək haqqının miqdarının əməyə olan tələbdən asılı olduğunu müdafiə etdi. Əhalinin normal çoxalması üçün tələb olunan minimum səviyyədən yüksək olan əmək haqqındakı artımın iş təklifindəki artıma təsir etdiyini və bunun da maaşları azaldığına diqqət çəkdi. (Mehbaliyev S. İsgəndərov R., 2012).

On doqquzuncu və iyirminci yüz illərin sonlarında bazar fərziyyəsi müxtəlif gözə çarpan maliyyə analitiklərinin əsərlərində geniş şəkildə cəmləşmişdi. Bu tədqiqatçıların iş bazarı baxımından tamamilə fərqli baxışları olsa da, hamısı iş bazarının dostluq əlaqələri, qəbul edilmiş təcrübə və işin əmələ gəlməsinə, ticarətinə və istifadəsinə zəmanət verən təşkilatlar kimi qəbul edildiyi ilə razılaşıır. Gözə çarpan maliyyə mütəxəssisi AI Rofen tərəfindən idarə olunan iş analitiklərinin toplantısı, "iş bazarı əsas etibarilə əmək haqqı və peşə təklifi ilə müəyyənləşdirilmiş bir reklam tənzimləməsidir: eyni şəkildə konkret bir maddənin alıcıları və tacirlərinin olduğu pul əlaqəsidir." (Aghion P., 2017) Muradov S.M görə "əmək bazarı ümumiyyətlə işəgötürənlər və işçilər arasında, əməyin alıcıları ilə satıcıları arasında, birincinin əmək tələblərinə cavab vermək üçün formalaşan iqtisadi münasibətlər sistemi və ikincilərinin məşğulluğu kimi başa düşülür"(Muradov, 2016: s. 140).

Müəyyən xalqlarda iş bazarının diqqətəlayiq məqamları və xüsusiyyətləri müxtəlif yerlərdən daha yaxın ola bilər: ya pul və sosial elementlərin iş birliyində, ya da iş bazarının keyfiyyətlərindən uzaqlaşmaqda. Yaradılmış bazar ölkələrində iqtisadiyyatın və sosial dairələrin inkişafındakı hər bir bənzərliyə baxmayaraq, hər bir xalqda axtarılan iş strategiyası bu xalqlarda iş bazarının müxtəlif modellərinin inkişafına təkan verdi. Maliyyə mənbələrində bu iş bazarı modelləri iki növə bölünür - xarici (və ya sözlə əlaqəli) və daxili (və ya qapalı) iş bazarı.

Xarici əmək bazarının növü müəssisələr və firmalar arasında əməyin hərəkətliliyini nəzərdə tutur. Bu növ əmək bazarı əvvəlki iş yerlərinin xarakterinə və funksiyalarına uyğun olaraq və ya daha yüksək vəzifə və rütbələrə malik yeni iş yerlərində işçilərin hərəkətinin müəssisə və təşkilat daxilində şaquli və üfiqi yerləşdirilməsinə əsaslanır. Xarici əmək bazarı işçilərin müxtəlif müəssisələrdə və firmalarda işləmələrini təmin edən peşələrə sahib olduqlarını düşünür.

Ticarət və işsizlik dərəcələri əlavə olaraq sözlə əlaqəli müxtəlif toplantılarda və yerlərdə dəyişir. Tək bölgələrdə və ümumilikdə ölkədə baş verən maliyyə və əsas dəyişikliklərə görə, iş bazarı hansının və zənglərin axtarıldığını, istənilmədiyini aşkar edir.

"Daxili əmək bazarına gəldikdə, bu, işçilərin eyni şirkətdə və ya müəssisədə işləmək üçün lazım olan ixtisas və peşələr üzrə təhsil aldığı bir əmək bazarı növüdür. Bu səbəbdən bu işçiləri başqa müəssisələrdə yerləşdirmək çox çətindir və şirkətlər." (İsmayilzadə, 2013: s.142). Xarici əmək bazarında kadrların yalnız müəssisə və firma daxilində hərəkət etdiyi daxili əmək bazarına nisbətən daha çox işçi qüvvəsinin olduğu qənaətinə gəlmək olar.

İki iş bazarı modelinin ictimaiyyət arasında olması, bu səbəbdən müxtəlif peşə təhsili modelləri üçün bir tələb yaradır. Əslində, Qərb maliyyə mütəxəssislərinin qurduğu kimi, xarici (sözlə əlaqəli) iş bazarı fasilələrlə inkişaf edən yaradılışın şərtlərini qarşılayır və yerli iş bazarı da iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklərin ehtiyaclarını qarşılayır. İş bazarı adətən iki növə ayrılrsa da, yaradılmış bazar

münasibətləri olan xalqlarda yaradılışın inkişaf qaydaları bu iş bazarı modellərini bir-birinə daha da yaxınlaşdırır.

Bu iki növ əmək bazarı ilə səciyyələnən ölkələrdə tətbiq olunan məşğulluq siyasətinin öyrənilməsi və onların təcrübələrindən ölkəmizdə istifadə imkanlarının müəyyənləşdirilməsi böyük elmi və praktik əhəmiyyətə malikdir. Hazırda dünyanın iqtisadi cəhətdən ən inkişaf etmiş ölkələrində tətbiq olunan məşğulluq siyasəti modellərini nəzərdən keçirmək vacibdir. Bunlara Yapon, ABŞ və İsveç modelləri daxildir.

Yapon modeli. Bu modelin əsas xüsusiyyəti bazada işçilərin işə götürülməsində əsas prinsipin “ömür boyu işləmək” olmasıdır. Bu vəziyyətdə işçiyə 55-60 yaşına çatana qədər müəssisədə işləmək imkanı verilir. İşçinin maaşının və sosial müavinətlərin miqdarı işçinin çalışdığı illərin sayından asılıdır. İşçi öz bacarıqlarını ciddi bir plan əsasında artırır, firmanın daxili xidmətində yeni bir işə keçərək fəaliyyətini davam etdirir. Bu siyasət, firma istehsalını yerinə yetirəndə, məhsulun keyfiyyətini yaxşılaşdıranda işçilərdə yaradıcı münasibət yaradır və işçilər firmanın nüfuzunu artırmaq üçün qayğı göstərirlər. Bir təşəbbüskar istehsalını tələbə görə azaldıqda, işçiləri işdən çıxarmaqla problemi həll etmir.

ABŞ modeli. Buradakı əsas xüsusiyyət, məşğulluq qanunlarının işsizlərə mərkəzləşdirilməmiş yardım göstərməsidir. Bu problemləri həll etmək üçün qanunlar və digər sənədlər ABŞ-ın hər bir ştatı üçün ayrıca qəbul edilir. Şirkət işçilərə ciddi yanaşır. Lazım gələrsə, tətbiq olunan əmək miqdarı azaldıqda və ya istehsal həcmi azaldıqda işçi işdən çıxarılır. İşçinin iş vaxtının müddəti dəyişmir. Bir işçi qovulduqda əvvəlcədən xəbərdarlıq edilmir. Kollektiv müqavilə işçilərin yalnız dördü birini əhatə edir. Daxili kadr hazırlığına kifayət qədər diqqət yetirilmir. Bir xidmət işçisinin yüksəldilməsi peşə inkişafı ilə deyil, bir işçinin başqa bir işə köçürülməsi ilə əlaqədardır. ABŞ-da işsizlərin sayı digər inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən daha çoxdur.

İsveç modelinin xarakterik cəhəti ondan ibarətdir ki, dövlət aktiv məşğulluq siyasəti həyata keçirir. Nəticədə bu ölkədə işsizlərin sayı minimaldır. Əmək

bazarındakı siyasətin əsas istiqaməti işsizləri vaxtında xəbərdar etməkdir, işlərini itirmiş işçilərə kömək etmək deyil.

Tam məşğulluğu təmin etmək üçün aşağıdakı tədbirlər görülür (Генкин, 2017: s.124):

1. Həyata keçirilmiş siyasət yolu ilə az gəlirli müəssisələrə kömək etmək, yüksək gəlirli müəssisələrin gəlirlərini dayandırmaq. Bu, əmək haqqı artıran firmalar arasında inflyasiya rəqabətini azaltmağa imkan verir;

2. Bu və ya digər firmanın maddi vəziyyətindən asılı olmayaraq bərabər iş üçün bərabər əmək haqqının təmin edilməsi;

3. Əmək bazarında rəqabəti az olan işçiləri qorumaq üçün aktiv bir siyasət həyata keçirmək;

4. Dövlət sektorunda məşğul olanların aşağı göstəricilər əldə edən, lakin sosial problemləri həll edənlərdən qorunması.

Bu milli əmək bazarı modelləri standart və dəyişkən deyildir. Həm daxili, həm də xarici bir çox vəziyyətdən asılıdırlar. Bu sahədəki uğur və ya uğursuzluqlar ölkənin iqtisadiyyatdakı yeni dəyişikliklərə uyğunlaşma qabiliyyətinə təsir göstərir.

Əmək bazarında işçi qüvvəsinin tələbi və təklifi arasındakı uyğunsuzluğu aradan qaldırmaq üçün ölkənin milli əmək bazarı modelində nəzərdə tutulan məsələlərin həlli vaxtında və düzgün olmalıdır. Bunlara kadr hazırlığı, yenidən hazırlıq sistemi, işçilərin peşəkar inkişafı, vakansiya sistemi və həmkarlarının iştirakı ilə əmək münasibətlərinin tənzimlənməsi, kadr seçimi və yerləşdirilməsi daxildir. Fikrimizcə, Yaponiya və İsveçin əmək bazarının modeli mükəmməldir. Onlardan Azərbaycanda milli əmək bazarı modeli inkişaf etdirilərkən istifadə olunması məqsədəuyğundur.

Əmək bazarının elementləri bunlardır (Brennan, 2018):

1. Əmək bazarının subyektləri: İşəgötürənlər və ya onların nümayəndələri və iş axtaranlar;

2. Əmək bazarının şərtləri - əməyə tələb və təklif arasındakı nisbət. Bu müsbət, müəyyən bir iş növü üçün əmək haqqının miqdarını və əhalinin məşğulluq səviyyəsini müəyyənləşdirir;

3. Əmək bazarında subyektlərin münasibətlərini tənzimləyən hüquq normaları;

4. Əhaliyə məşğulluq xidmətləri;

5. Əmək bazarı infrastrukturu: peşə rəhbərliyi; işçilərin hazırlanması və yenidən hazırlanması; məşğulluq fondları; reklam şirkətləri;

6. Alternativ müvəqqəti iş forması; İctimai işlər; evdə əmək istehlakı; mövsüm işləri və s.

7. İstehsaldan azad edilmiş yeni bir işə köçürülmüş işsizlərə verilən sosial ödənişlər;

8. Məşğulluq siyasəti və dövlət xidmətlərinin maliyyələşdirilməsi sistemi.

Əmək bazarı sərbəst razılaşma əsasında işçi qüvvəsinin alqı-satqısı ilə əlaqəli bir yer, bazarlıq yeridir. Buradakı əsas məsələlərdən biri də əməyə olan tələbat və işçi qüvvəsi təklifi, həm də əməyin dəyəri olan əmək haqqının müəyyənləşdirilməsidir.

Əmək bazarı, digər bazarlardan fərqli olaraq müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir. Bu xüsusiyyətlər əməyin təbiəti ilə əlaqədardır. Bu xüsusiyyətlərə daxildir(Walker, 2016: s.214):

1. İş bazarında, fərqli iş sahələrindən fərqli olaraq, bir maddənin bir hissəsini öz üzərinə götürən işin alqı-satqısı, mövcud bazar tədbiri eyni vaxtda baş vermir. Bu qarşılıqlı əlaqə müəyyən bir dövrü əhatə edir.

2. İş məhsullarından istifadəyə psixofizioloji iş istifadəsi qoşulur.

3. İş məhsullarının alışı və təklifində bazar münasibətlərinin maliyyə daşıyıcısı kimi fəaliyyət göstərir.

4. Mikroiklim və iş münasibətləri iş bazarı üçün müntəzəmdir.

5. İş bazarı iş məsələləri və iş sənədləri ilə təsvir olunur.

İş bazarının müəyyən bir hissəsi, iş ehtiyatının iş marağını mütəmadi olaraq üstələməsidir.

İş bazarı üzvlərinin maraqları bənzərsizdir. Bu maraqlar özündə birləşdirir (Walker, 2016: s.219):

1. Menecerlər olduqca ixtisaslı və təcrübəli işçilərə fəvqəladə ehtiyac duyurlar.

Bu qayda ilə məşğul olmağın iki yolu var:

- Əsas metodologiya nümayəndələrin açıq qabiliyyətlərini, yəni açıq istifadəçi və fərdi qabiliyyətləri tələb edir;

- Sonrakı metodologiya işin elmi mahiyyətinin genişləndirilməsi ilə müəyyənləşdirilir, buna görə işçilərin irəliləməsinə olan maraq, təşəbbüsün güclü fəaliyyətinə və müsbət dəyişikliyə maraq kimi qiymətləndirilir.

2. İşçilər bacarıqlarına, peşələrinə və ixtisaslarına uyğun olaraq işə götürülmək və nəticədə əsas ehtiyaclarını ödəmək üçün kifayət qədər əmək haqqı almaq istəyirlər.

3. Həmkarlar ittifaqları işçilərin müvafiq bacarıqlarını artırmaqla yanaşı, sosial cəhətdən həssas olanları qorumaq və sosial bərabərlik yaratmaqda maraqlıdırlar.

4. Cəmiyyət ictimai əməylə məşğul olmağı, iqtisadi böyüməni təmin etməyi və bu əsasda bəşəriyyətin sosial və mədəni ənənələrinin demokratiya yolu ilə davam etdirilməsini təmin edə bilən vətəndaşlara ehtiyac hiss edir.

5. Dövlət, hadisələrin yüksək pul və sosial dönüşü, ictimai harmoniya və təhlükəsizlik, işin genişləndirilməsi və xalqdakı iş bazarının tənzimlənmiş şəkildə irəliləməsinə dair tapşırıqları əhalidən olan bütün fərdlər üçün sabit bir həyat tərzinə zəmanət vermək üçün həll edir.

Əmək bazarında tələb və təklifə təsir edən amillərin öyrənilməsi vacibdir. Bu amillər yalnız əmək xərclərini deyil, həm də işəgötürənin məhsuluna olan tələbi, istehsal həcmi, avadanlıqların tətbiq dərəcəsini, məşğulluğun artmasına və azalmasına təsir edən digər amilləri nəzərə almalıdır.

İş təklifi, iş axtaran əmək qabiliyyətli əhalinin sayını, tərkibini və quruluşunu (cinsi, təhsili, məşğuliyyəti, ixtisası) xarakterizə edir. Başqa sözlə, işçi qüvvəsi aşağıdakı kateqoriyalara daxil olan ödənişli işə başlamağa hazır olan işsizlərdən ibarətdir (Walker, 2016: s.221):

- 1) əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmayan iş axtaranlar;
- 2) məşğul olanlar, lakin işlərini dəyişdirmək istəyənlər;
- 3) işdən və ya təhsildən kənarında əlavə işləmək istəyənlər.

İş təminatına qərar verən markerlər:

- 1) hər kəs;
- 2) maliyyə baxımından dinamik əhalinin bir hissəsi;
- 3) il ərzində bir işçinin işlədiyi normal saat sayı;
- 4) işin miqdarı, keyfiyyəti və ixtisası.

İşçi tələbi ilə təklif arasındakı nisbət konkret sosial-iqtisadi şərtlərdən, işçi qüvvəsinin qiymətlərindən və qiymətlərindən, əmək bazarının şərtlərindən, əmək bazarının tutumundan, işçi qüvvəsi potensialından, elmi-texniki tərəqqinin səviyyəsindən, demoqrafik və miqrasiya proseslərindən asılıdır. Əmək bazarı infrastrukturunu və mexanizmləri işçilərin rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında çox vacib rol oynayır.

1.2. Məşğulluğun dövlət tənzimlənməsinin əsas meylləri və prinsipləri

Müsbət amillərlə yanaşı əmək bazarı da mənfi sosial-iqtisadi proseslərin yaranmasına və inkişafına təsir göstərir. Əmək bazarı əhalinin təbəqələşməsinə, əhalinin müxtəlif qruplarının əmək haqları və gəlirlərinin bərabərsizliyinə, varlı və kasıbların formalaşmasına, işsizliyə və digər mənfi meyillərə səbəb olur.

Əmək bazarı konsepsiyasının sosial-iqtisadi mahiyyətini aydınlaşdırarkən əmtəə, ticarət obyektinə kimi işçi qüvvəsinin təbiətindən çıxış etmək lazımdır. Başqa sözlə, bu əmtəənin satıldığı bazar əmək bazarı deyil, əmək bazarı kimi görünür.

Əmək bazarının formalaşması iqtisadi inkişafın bazar modelinə keçiddə ən çətin problemlərdən biri hesab olunur. Müasir iqtisadi ədəbiyyatda ümumi işçi qüvvəsinin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, əməyin istifadəsinin səmərəliliyinin artırılması, işçilərin sahə və ərazi hərəkətliliyinin stimullaşdırılması əmək bazarının yaranması ilə əlaqələndirilir.(Rapaille, 2014: s.49).

Əmək bazarında əməyin dəyəri onun dəyəridir, məşğulluq şərtləri, əmək haqqının miqdarı, iş şəraiti, təhsil, peşə inkişafı, məşğulluq və s. Əmək bazarı məşğulluq səviyyəsini, əhalinin dinamikasını, peşə, sahə və demoqrafik dəyişikliklər səbəbindən məşğulluq strukturundakı əsas tendensiyaları, işçi qüvvəsini, işsizliyin miqyasını, dinamikasını və ona təsir edən amilləri əks etdirir.

Bu bazarın subyektləri olan həmkarlar ittifaqları, dövlət sahibkarları və işçiləri əmək bazarının formalaşmasında, səmərəli məşğulluğun təmin olunmasında və yeni əmək münasibətlərinin qurulmasında mühüm rol oynayırlar. Sahibkarların iqtisadi maraqları əsasən istehsal fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasıdır, əməyini satan işçilərin marağı əməyin qarşılığında özlərinin və ailələrinin dolanışıqı üçün lazımlı vəsait (əmək haqqı) alınmasında ifadə olunur.

Müasir iqtisadi mənbələr əmək bazarının nəzəri cəhətdən ikili təbiətindən danışır. Bu halda, bazar münasibətləri şəraitində işçi qüvvəsinin belə xarakterik bir xüsusiyyəti nəzərə alınır ki, əmək bazarında əmək bir tərəfdən əmtəə kimi mühüm istehsal amilidir, digər tərəfdən əmək münasibətləri sisteminin subyekti kimi. Həqiqətən, əməyə istehsal amili kimi baxılırsa, əmək əmək bazarında bir əmtəə rolunu oynayır və dəyəri istehsalın maya dəyəri ilə məhsulun maya dəyəri daxil edilir.

İqtisadi ədəbiyyatda əmək bazarının işləmə mexanizmi, təhlilinə nəzəri yanaşma metodları və üsulları barədə müxtəlif fikirlər mövcuddur. Bunlardan ən gözə çarpanları neoklasik, Keynes, monetarist və institusionalist yanaşmalardır. Neoklassik yanaşmaya görə əmək bazarı istehsal ehtiyatlarından yalnız birinin reallaşdığı bir bazar deməkdir. Birinci konsepsiya klassik siyasi iqtisadçıların irəli sürdüyü müddəalara əsaslanır. Bu konsepsiyanın əsas dəstəkçiləri neoklassiklər J. Perry, M. Feldstein, R. Hall və 80-ci illərdə iqtisadi təkliflər konsepsiyasının tərəfdarları olacaqlar. D.Gilder, A.Laffer və başqaları. Bu konsepsiyanın tərəfdarlarına görə, əmək bazarı, bütün digər bazarlar kimi, qiymət tarazlığı əsasında fəaliyyət göstərir. Əksinə, bazarın əsas tənzimləyicisi qiymətdir və əmək bazarında bu funksiyanı yerinə

yetirən əmək qiyməti. Əməyin tələbi və təklifi əmək haqqı ilə tənzimlənir və onların tarazlığı qorunur (Michael, P. Keane və Esward S., 2014: s.87).

Neoklassik konsepsiyaya görə, işçi qüvvəsi bazar tələbinə çevik şəkildə cavab verərək tələb və təklifdən asılı olaraq artır və ya azalır. Əslində əmək bazarında bir tarazlıq varsa, işsizlik mümkün deyil. Konsepsiya tərəfdarları nəzəriyyələrinin qeyri-kafiliyini "qeyri-kamil" bazarın mövcudluğu ilə əlaqələndirirlər, çünki işsizlik olmadığı zaman əmək haqqı dəyişikliklərinin tələb və təklifdəki dəyişikliklərlə tam uyğunluğu barədə danışmaq mümkün deyil.

Keynesçilər və monetaristlər əmək bazarı mexanizminin izahına fərqli bir yanaşma tapırlar. Onların fikrincə, əmək bazarı daimi və təməl balanssızlıq fenomenidir. Keyns modelinə görə (CM Keyns, sonra R. Gordon və başqaları) əməyin qiyməti - əmək haqqı sabitdir və əsasən dəyişməzdir. Onlara görə qiymət (əmək haqqı) bazarın tənzimləyicisi hesab edilmir və bunun xaricində axtarılmasını təklif edirlər. Ayrıca, dövlətin bu tarazlığı ümumi tələbi artırmaq və ya azaltmaqla aradan qaldıracağına inanırlar. Bu modelə görə, əməyə tələb onun bazar qiyməti ilə deyil, ümumi tələb, yəni istehsal həcmi ilə tənzimlənir.

M. Fridmanın rəhbərlik etdiyi monetarist məktəbin nümayəndələri də işçi qüvvəsinin sərt qiymət quruluşundan və birtərəfli, yuxarıya doğru hərəkətlərindən danışırlar. (Botero, J., Djankov, S., La Porta, R., de Silanes F., L. and Shleifer, A., 2014: s.94). Bir tendensiya olan "təbii" işsizlik nisbəti anlayışını təbliğ edirlər. Məktəbdən verilən məlumata görə, əmək bazarındaki balanssızlığın sürətlənməsinə hökumətin minimum əmək haqqı, həmkarlar ittifaqının güclü mövqeyi, vakansiyalar və ehtiyat işçilərinin sayı barədə dəqiq məlumatların olmaması kimi amillər mənfi təsir göstərir.

Monetaristlər iş bazarını tənzimləmək üçün maliyyə tənzimlənməsindən istifadə edilməsini müdafiə edirlər. Hər şeydən əvvəl, bu strategiya milli bankın endirim tempinə, iş banklarının qeydlərindəki öhdəliklərin ölçüsünə və s. Qərar verir.

İş bazarının işlənməsi ilə bağlı hipotetik yolun başqa bir fikri institusionalist məktəb agentləri tərəfindən irəli sürüldü. Bu fikir işçi qüvvəsinin əlaqəli və sahə

konstruksiyalarındakı təzadların araşdırılması və kompensasiyaların müqayisəsi ətrafında dayanır. Bu da makroiqtisadi araşdırmanın təslim edilməsi və fərdi mexaniki, sözlə əlaqəli və seqment toplantılarının xüsusiyyətlərinə görə iş bazarı ideyasına görədir.

Marksist pul hipotezinin göstərdiyi kimi, iş bazarı nadir bir bazar növüdür. Fərqli iş sektorlarından tanıyan şey, işləyən işçilərin olmamasıdır. İşin qarşılıqlı fəaliyyətində hörmət qazandığı təqdirdə, fərqli mənbələr dəyərlərini işin zərərinə çatdırılan əşyanın dəyərinə daşıyırlar. Müvafiq olaraq, müxtəlif məhsullar bazarın ümumi qanunlarından asılı olduğu kimi bir qab da olsa, emosional bir yaradıcılıq faktoru olduğu üçün bazar dəyərini əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir.

İş bazarında insan potensialının qiymətləndirilməsi Əsl iş dəyərindən kənarlaşma yaradılışın effektivliyinə, dispersiya münasibətləri fikrinə, əmək haqqı səviyyələrinə, əmək haqqı quruluşuna, müştəri bazarı elementlərinə, əməyin və məhsulların xərclərinin dərəcəsinə və s.

Bu elementlərin qarşılıqlı əlaqəsi və asılılığı dövriyyə sahəsində işçi qüvvəsinin özünütənzimləmə mexanizmini təşkil edir.

Bütövlükdə əmək bazarı bazar mexanizminin tərkib hissəsi kimi qəbul edilməlidir. Sağlam əmək bazarı bir sıra təməl şərtləri tələb edir: müxtəlif təsərrüfat formalarının mövcudluğu, çoxsahəli iş sahəsini seçmək imkanı, hər bir işçinin özünə daha uyğun bir iş seçmək bacarığı, öz əməyinə nəzarət etmək güc, fərdin qanuni azadlığı, iş və yaşayış yerini, sahibkarlığı, sərmayələri, qiymətli kağızlar və valyuta bazarı, əhalinin ehtiyaclarını qarşılayan və yeni tələbat yaradan mənzillər, istehlak malları və xidmətləri sərbəst dəyişdirmə qabiliyyəti və s. (Cameron, S. və Taber, C., 2018: s.159)

Əmək bazarının funksiyaları müxtəlifdir. Bu ölkələrdə əməyin bölgüsünü tələb və təklifə uyğun tarazlaşdırmaq vacibdir. Bu yolla əmək bazarı dövlət və özəl ehtiyacların ödənilməsinə daha səmərəli edən fəaliyyət sahələrindən işçi qüvvəsi və istehsal vasitələri axınının istiqamətini müəyyənləşdirərək istehsalın səmərəliliyini

artırmaq üçün bir stimül yaradır. Əmək bazarı istehsal xərclərinin əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına, daha çox qənaətə və istehsalda artıq əmək ehtiyatlarının sərbəst buraxılmasına gətirib çıxarır. Bazar iqtisadiyyatı münasibətləri, əmək ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsində mühüm amil kimi çıxış edərək istehsal olunan məhsullarda əks olunan əmək miqdarının və keyfiyyətinin sosial zəruriliyini müəyyənləşdirir. Bu məhsuldar əməyin motivasiyasının tənzimləyicisi kimi əmək bazarının insanlara həm istehsalçı, həm də istehlakçı kimi maraqlarının üst-üstə düşməsinə təmin etməyə imkan verən əsas funksiyasıdır. Əmək bazarı həm də peşə ixtisaslaşmasını stimullaşdıraraq paylama münasibətlərinə birbaşa təsir göstərir.

İqtisadi vahidlər arasında sektor və bölgəyə görə işçi tələbi və təklifinin hərəkəti müxtəlif amillərin təsiri altında baş verir. Bu amillərə əmək bazarının öz-özünə qurulması, işçi qüvvəsinə tələb və təklif dinamikasını təmin edən sosial-iqtisadi şərtləri formalaşdıran birbaşa və dolayı tənzimləyicilər arasındakı münasibət, ölkənin və ayrı-ayrı bölgələrin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi daxildir. , ictimai-siyasi mühit, əhalinin bilik səviyyəsi, mədəniyyət və peşə təhsili, milli xüsusiyyətlər, ənənələr və s. aiddir. Əmək bazarı tənzimləyiciləri iş təklifi və təklifinin şəxsi və ictimai ehtiyaclarını ödəməsinə təmin etmək üçün unikal şərait yaradır. Tənzimləyicilərin istifadəsi əmək bazarındakı pozuntuların tamamilə aradan qaldırılması və işçilərin hərəkətlərindən irəli gələn uyğunsuzluqların aradan qaldırılması demək deyil. Burada işçi qüvvəsinin spontan hərəkəti əsas rolunu oynayır. Dövlət tərəfindən tətbiq olunan tənzimləyicinin rolu əmək bazarındakı sərtliyi yumşaltmaq, dağıdıcı nəticələrə gətirib çıxara biləcək böhran vəziyyətinin qarşısını almaq, tələb və təklif tarazlığı fenomenini inkişaf etdirməkdir. (Kart, DE, 2019: s.88).

Bazar münasibətlərinin sosial nəticələri çox ziddiyyətlidir. Bazar münasibətləri ictimai istehsalda məşğulluğun səmərəliliyini stimullaşdırmaqla yanaşı, əhalinin müəyyən təbəqələrinin iş və gəlir əldə etməsinə çətinləşdirən şərtlər yaradır və vəziyyətləri daha da pisləşir. İqtisadi tənzimləyicilərə əlavə olaraq işçi qüvvəsinə olan

tələb və tələbi tarazlaşdırmaq üçün çevik, özünü yaradan bir mexanizm həyata keçirilməlidir.

II FƏSİL. MƏŞĞULLUĞUN TƏMİN EDİLMƏSİNİN DÖVLƏT MEXANİZMİ MÖVCUD VƏZİYYƏTİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Azərbaycanca əmək bazarının formalaşmasına təsir edən amillərin təhlili

Ölkəmizdə həyata keçirilən effektiv sosial-iqtisadi siyasət, makroiqtisadi mühitə birbaşa təsir edərək məşğulluq səviyyəsinin tənzimlənməsində böyük rol oynayır. Makroiqtisadi sabitlik ölkəmizdəki investisiya fəaliyyətinin və məşğulluğun yüksək səviyyədə olmasının vacib amillərindən biridir. Makroiqtisadi sabitlik məşğulluğun təmin edilməsində mühüm amil olsa da, əksər inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsi bunun kifayət olmadığını göstərir. Makroiqtisadi sabitlik, xalq təhsili, səhiyyə və sosial müdafiə siyasətləri ilə əlaqəli olduqda məşğulluq səviyyəsinə birbaşa təsir göstərə bilər və effektiv məşğulluq təmin olunur (Mehbalıyev S., İsgəndərov R., 2012: s.107).

Bundan əlavə, makroiqtisadi möhkəmliyin, aşağı işsizliyin və manatın sabit dönüşüm miqyasının təmin edilməsi ilə əlaqələndirilir. Yüksək işsizlik həssaslıq vəziyyətində olan maliyyə dəstəkçiləri üçün təhlükəni genişləndirir və gələcəkdə hazırlaşmağı çətinləşdirir. Aşağı genişlənmə iqtisadiyyata kapital marağını canlandırır və bu da yeni mövqelər yaradır. İndiki dövrdə Azərbaycanda həyata keçirilmiş makroiqtisadi dəyişikliklər sistemində, maliyyə dəstəkçilərinin zəifliyi və yüksək genişlənmə vəziyyətində gələcək işləri başa çatdırmaqda qarşılaşdıqları çətinliklər barədə daha dəqiq məlumatlara sahib olmaq vacibdir. Son müşahidələr göstərir ki, manatın ucuzlaşması səbəbindən biznes fəaliyyəti dollarla əlaqəli olan şirkətlərdə bəzi narahatlıqlar var. Məşğulluğun təmin edilməsində müsbət rolunu oynayan sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafındakı maneələrin aradan qaldırılması üçün manatın devalvasiyası ilə əlaqədar maliyyə sektorunun hökumət tərəfindən tənzimlənməsi, ölkənin gömrük orqanlarının işinin yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər görmək sağlam rəqabət mühiti yaratmaq vəzifələrinin tətbiqinə yenidən baxılması yaxşı olardı.

İşin inkişafına təsir göstərən elementlərdən biri də qeyri-neft sahəsinin irəliləməsi və əkinçilik maddələrinin gediş haqqıdır. İmtahanın nəticələri göstərir ki, millətimizdə əkinçilik məhsullarının yaradılması və hazırlanması da bənzər bir fayda əldə edir. Hər halda, son vaxtlar ölkənin müştəri bazarındakı maliyyələrdəki dəyişikliklər, əsasən məhəllə kənd mallarının pərakəndə satış xərclərində əks olunur. Cümhuriyyət iqtisadiyyatının yaradılması, gediş haqqı və yaxınlıqdakı ərzaq məhsullarının müştərilərə çatdırılması istiqamətində irəliləməsi davamlı işin təmin edilməsi üçün geniş azadlıqlar açır. Diqqət yetirmək lazımdır ki, dövlət bu yola yönəlmiş düşünülmüş və etibarlı tədbirlərin həyata keçirilməsinə həqiqi baxış verir (Mehbalıyev S., İsgəndərov R., 2012: s.114).

Ölkəmizdə bank sektorunun təkmilləşdirilməsi məşğulluq siyasətinin effektivliyini təmin etmək və yeni iş yerləri açmaq üçün yeni imkanlar yarada bilər. Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığı formalaşdırmaq və inkişafını təmin etmək üçün ölkəmizdə bank olmayan mikrokredit təşkilatları yaradılmışdır. Bu cür təşkilatlar kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə biznes planları əsasında kredit təklif edirlər. Biznes planları layihənin üstünlüklərini, səmərəliliyini və kreditlərin qaytarılma şərtlərini və ardıcılığını əks etdirir. Bu vəziyyətdə kredit almaq üçün əsas zəruri şərt girovdur.

Banklarda yaradılan vəsait həm də sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi və inkişafının maliyyələşdirilməsinə sərf olunur. Dövlət büdcəsi, pul siyasəti ölkəmizdə effektiv məşğulluq siyasətinin həyata keçirilməsində, aztəminatlı qrupların sosial müdafiəsində və işsizlərin məşğulluğunda böyük rol oynamalıdır. Son illər bu proseslərin həyata keçirilməsinə görə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərin sayı xeyli artmışdır.

Ölkədəki işgüzar görənlərin ümumi məlumatlarına görə, bunların yüzdə 15,5-i qanuni maddələrdir, yəni yüzdə 84,5-i insanlardır. İnsanların çoxu mübadilə, nəqliyyat, idarələr və aqrobiznesdə işləyir (www.stat.gov.az, 2020).

2008-2015-ci illər üçün Azərbaycan Respublikası Əhalisinin Etibarlı Qida Təminatı üzrə Dövlət Proqramında nəzərdə tutulduğu kimi, əhalinin qida məhsullarına olan ehtiyacını əsaslı şəkildə yaxınlıqdakı yaradılış yolu ilə təmin etmək və qida müstəqilliyini daha da genişləndirmək üçün tədbirlər görülür. Dövlət proqramına uyğun olaraq, 2014-cü ildə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu aqrar məhsulların yaradılması və hazırlanması ilə müəyyənləşdirilmiş 5344 vençur layihəsinin maliyyələşdirilməsi üçün 164,2 milyon manat, əkinçilik məhsullarının idarə olunması ilə müəyyən edilmiş 11 spekulyasiya layihəsinin maliyyələşdirilməsi üçün 22,2 milyon manat geri qaytaracaqdır. . üstəlik, fərqli yeməklər. Yaranması ilə müəyyən edilmiş 57 spekulyasiya layihəsinin icrası üçün 12,2 milyon manat həssas kredit verilmişdir. Dotasiya olunan fəaliyyətlər hesabına 11050 yeni vəzifə tutulmuşdur (www.stat.gov.az, 2014).

İnkişafa yönəlmiş hər bir dövlət proqramı ölkəmizə gedən azalan işsizliyi birbaşa təsir edir. "2003-2005-ci illərdə AR-da Yoxsulluğun Azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı", "AR Bölgələrinin Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008)", "AR-nın Yerli Yerləri son 12 ildə 2009-2002 - "2013-cü il üçün Sosial-İqtisadi İnkişaf Dövlət Proqramı", "AR-nın İş Strategiyası (2006-2015)", "Respublikada Yoxsulluğun Azaldılması və Davamlı İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı 2008-2015-ci illər üçün Azərbaycan", 2011-2015-ci illər üçün AR-nın Məşğulluq Strategiyası Dövlət Proqramı" işsizliyin azaldılmasında mühüm rol oynayır. Sahələrin maliyyə yaxşılaşdırılmasına yönəlmiş dövlət proqramları yeni vəzifələrin qurulmasında mühüm rol oynayır. 2003-cü ildən bəri ölkədə təxminən 1,5 milyon yeni vəzifə yaradıldı və bu iş davam edir. (www.stat.gov.az).

Hal-hazırda, prinsipial məsələlərdən biri çox sayda işsiz gənc və 50 yaşdan yuxarı sakinlərdir. Bu kursda səlahiyyətli növbələr tələb olunur. Bu irəliləmələrin bir hissəsi, 50 yaşdan yuxarı gəncləri və sakinləri işə götürən təşkilatlar üçün məhdudiyətləri əhatə edir. Əmin olmaq üçün dövlət bu sinif sakinlərini özəl işlərə cəlb etmək üçün həqiqi maraq göstərməlidir.

Xalqımızdakı ticarət məsələlərinin həllində sosial tərəfdaşların təsirini gücləndirmək üçün burada əhəmiyyətli işlər görülməlidir.

- Qanunvericilik və təlimatlara uyğun iş birliyinin tərkib hissəsini əlavə olaraq gücləndirmə ehtiyacı;

- Sosial təşkilatın (dərnişin) pul və pul bazasını verən orqanların təlimlərini genişləndirmək vacibdir;

Qonşuluq koordinasiya məsləhət qruplarının məşğələləri Məşğulluq Qanununda yer alan müəssisələrə iş sahəsindəki həyati seçimlər, onların icrası və istifadə edilə bilən tənzimləmələri həll etmək üçün kömək etmək üçün koordinasiya edilməlidir. 1980-ci illərin son hissəsindəki dərin pul təcili vəziyyəti, əvvəlki Sovet İttifaqında inkişaf müddətinin başlanğıc mərhələlərində olduğu kimi, Azərbaycan da problemlı bir maliyyə vəziyyəti, hər kəsin pul vəziyyətində kəskin zəifləmə və kəskin azalma meydana gətirdi.

Ölkənin təşəbbüsü ilə reallaşdırılan proqnozlaşdırılan və qəsdən dəyişikliklər, Cümhuriyyətdəki siyasi və maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi və maliyyə yaxşılaşdırma modellərinin möhkəmləndirilməsi üçün katalizator təklif etdi. Maliyyə həyatının bütün dairələrində həqiqi bir dönüş baş verdi, əhalinin maddi rifahının yaxşılaşdırılmasında yüksək nailiyyətlər əldə edildi.

Yeni, bazar pul münasibətlərinin təşkili, işgüzar təşəbbüsün yaxşılaşdırılması, uğurlu iş yerinin formalaşması ilə bağlı atılan müsbət irəliləyişlər iş bazarında və biznesdə üstünlük qazanmağımıza imkan verdi. Sonradan, son illər ərzində Azərbaycan maliyyə və sosial baxımdan planetin ən sürətli inkişaf edən ölkələrindən birini qazandı. 2004-cü ildən 2015-ci ilə qədər ümumi milli istehsalımız 3,5 dəfədən çox genişlənməmişdir. Prezidentimizin rəhbərliyi dövründə axtarılan tənzimləmə sayəsində qeyri-neft sahəsinin 6 % inkişaf etdiyi və bu yola yönəlmiş işlərin səmərəli davam etdiyi məmnun qalır.

Müasir yaradılışın 2,7 dəfə genişləndiyi 12 il ərzində, 180 milyard dollar xalqın iqtisadiyyatına resurslar qoyuldu (www.stat.gov.az). Davos Dünya İqtisadi Forumunun

ölkəmizi pul ciddiliyi baxımından 38-ci sırada tutması təsadüf deyil. Yeni maliyyə şəraitində dövlət iş strategiyasının qanuni, pul və səlahiyyətli əsasları, 2 iyul 2001-ci il tarixində qəbul edilmiş "Məşğulluq haqqında" AR Prezidentinin 9 Avqust 2001-ci il tarixli Fərmanı ilə dəstəklənmişdir. ölkəmizdəki iş bazarının rəhbərliyində dövlət strategiyasının əhəmiyyəti və bir hissəsi. Bu qanun əlavə olaraq işin təmin edilməsində, aparatların və iş strategiyasının başlıqlarının formalaşdırılmasında, institusional şərtlərin hazırlanmasında və yaxşılaşdırılmasında mühüm rol oynamışdır. Doğrusu, Azərbaycanda uzun müddət ərzində təxminən 1,5 milyon yeni vəzifə yaradılıb ki, bunlardan da 1 milyonu daimi vəzifələrdir. İşsizliklə əlaqəli səmərəli və həyati tədbirlər üzündən işsizlik yüzədə 5-ə düşdü. Əhalinin qazancı 6,6 dəfə, təzminat 6,1 dəfə artdı (www.stat.gov.az).

Dövlət Statistika Komitəsinə görə, 2019-cu ildə Azərbaycanda 9535,1 min fərdin sağlam əhalisi 6150,3 min fərd idi. 4840,7 min nəfər və ya fiziki cəhətdən sağlam əhalinin 78,7% -i monetar şəkildə dinamikdir. Bunlardan 2226.8 min fərd (% 48.4) qadın, 2376.1 min fərd (% 51.6) kişidir, 4602.9 min fərd iqtisadiyyatla məşğuldur. İqtisadiyyatla məşğul olan əhalinin 1178,2 min fərdi (% 25,6) ictimai sahədə, 3424,7 min fərd (% 74,4) özəl sahədə işləyir.

Yüzədə 22,1-i xüsusi sahədə işləyir (www.stat.gov.az). Bundan əlavə, Azərbaycanın ərazilərindəki ərazi dəyişikliyinə sona çatması, əyalət əhalisinə torpaq təkliflərinin təyin edilməsi, mülkiyyətçilər sinfinin yüksəlməsinə təkan verdi. Bu, müstəqil işləyən ailələrin yaradılmasına və inkişafına təkan verdi. Ümumilikdə özəl sahənin yaxşılaşdırılması yeni vəzifələr yaradacaq və işi artıracqdır. Xüsusi sahənin inkişafı iqtisadiyyatın bağçılıq sahəsinin hissəsini genişləndirməyə imkan verdi. AR-da bazara əsaslanan dəyişikliklər və iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklər səbəbindən istifadə olunan əhalinin hissəsi bütün sahələrdə əsaslı şəkildə genişlənmişdir.

İş bazarındakı təsəvvürlər və araşdırmalar göstərir ki, hazırda BƏT proseduru ilə işsiz kimi qəbul edilən, yəni tapşırıq və ya dəyərli bir iş olmadan səmərəli bir tapşırıq axtaran və işə başlamağa hazırlaşan sakinlərin sayı azalmışdır. 236,6 dəq. maliyyə

baxımından dinamik əhalinin 5% -ni təşkil edir. Vurğulamaq lazımdır ki, 2000-ci ildə bu rəqəm 514,7 min nəfər və ya monetar dinamik əhalinin 11,8% -ni təşkil etmişdir. İşsiz əhalinin 138,1 min nəfəri (% 58,4) xanımlar, 98,5 min nəfəri (% 41,6) kişilərdir. (www.stat.gov.az).

Cədvəl 1: İqtisadi cəhətdən aktiv əhalinin sayı (min nəfər)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
İqtisadi cəhətdən aktiv əhali Cəmi, min nəfər	5687,4	5726,1	5888,4	5857,8	5940,7	5815,3
İqtisadi cəhətdən aktiv əhalinin ümumi sayından yalnız min nəfər	5529,1	5575,2	5545,3	5621,2	5702,9	5771,6
İşsizlər - yalnız min nəfər	378,3	360,9	353,1	346,6	248,8	353,7
Onların yalnız cəmi məşğulluq xidmətində işsizdir	49266	49330	47791	47206	39690	39877
Kişilər	32979	32851	32298	32188	28383	28728
qadımlar	27987	27479	26493	26018	22307	22149
Onlardan işsizlik müavinəti alanlara	98	1112	854	746	2713	2643
Kişilər	81	683	622	455	1232	1197
qadımlar	28	342	344	188	482	468

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/demography/ay/>, 01.01.2021

Cədvəl 1-in təhlili göstərir ki, ölkəmizdə yalnız az sayda işsiz vətəndaş rəsmi şəkildə dövlət məşğulluq xidmətində qeydiyyatdan keçərək işə qəbul üçün müraciət edib. Beləliklə, 1 yanvar 2019-cu il tarixinə dövlət məşğulluq mərkəzlərində yalnız 111.221 işaxtaran (48.000 qadın, 63.221 kişi) işsiz kimi qeydiyyatda alındı. Bunun əsas səbəblərindən biri işçi qüvvəsi ilə işəgötürənlər arasındakı əmək münasibətlərinin qanunvericilik bazasında qeydiyyatda alınmamasıdır. Bu, həm rəsmi, həm də gələcəkdə qeyri-rəsmi münasibətlərə əsaslanan vətəndaşların sosial müdafiəsini zəiflədir. 2019-cu ildə DMX orqanları tərəfindən 28.690 işsiz işsiz kimi qeydiyyatda alındı, bunlardan 11.307-si (% 39.4) qadın, 17.383-ü (% 60.6) kişi idi.

Millətdə gənclərin işsizlik səviyyəsindəki artım, millətin iş bazarında görülən əsas məsələlərdən biridir. 2013-cü ildə "Əhalinin pul hərəkəti" istiqamətində aparılan tədqiqatların nəticələrinin araşdırılmasına əsasən, 15-29 yaşa çatmış 1239,8 min gənc

monetar dinamik əhali idi və onlardan 1116,8 min nəfəri maliyyə işi ilə məşğul idi. İstifadə olunan gənclərin əksəriyyəti qadınlarla (523,000) ziddiyyət təşkil edən kişilərdir (593,800). Testin nəticələrinə görə, 15-29 yaşına çatmış gənclər arasında işsizlərin sayı 123.0 min idi, bunun 52.6 mini kişilər, 70.4 mini qadınlar idi.

Ölkəmizdə xanımlar arasında işsizlik hələ də yüksək səviyyədədir. Son vaxtlar tələb olunan tədbirlərə görə işsiz əhali içərisində qadınların payı kökündən azalsa da, işdəki cinsi balanssızlığın sonu qarşıdakı tapşırıqlardan biridir. Sakinlərin maliyyə hərəkəti ilə bağlı son nümunə icmalının nəticələrindən də göründüyü kimi, 2013-cü ildə monetar şəkildə dinamik kişilər arasında işsizliyin payı% 4, qadınlar arasında isə bu rəqəm yüzdə 5,9 idi. Maddi cəhətdən dinamik əhali içərisində qabaqcıl təhsili olan qadınların (% 48.8) payı kişilərə yaxın olsa da (% 51.2), tam köməkçi təhsili olan qadınların (% 69.3) hissəsi kişilərdən daha yüksəkdir. İsteğe bağlı təlim (% 30.7) bir-birindən açıq şəkildə ziddiyyət təşkil edir.

Cədvəl 2: İqtisadi cəhətdən aktiv əhalinin tərkibi (faizlə)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019
İqtisadi cəhətdən aktiv əhali	100	100	100	100	100	100
İqtisadi cəhətdən aktiv əhalinin ümumi sayı ilə məşğul olanlar	85,4	85,6	85,8	86,0	86,1	86,0
İşsiz	7,6	6,4	6,2	7,0	5,9	6,0
Bunlardan məşğulluq xidmətlərində işsiz statusu alan şəxslər	1,8	1,8	1,8	1,8	1,6	1,6
Kişilər	1,9	1,9	1,9	1,9	1,7	1,7
Qadınlar	1,8	1,7	0,7	0,6	0,5	0,5

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/demography/ay/>, 01.01.2021

Həqiqi bir hesabat göstərir ki, xanımlar daha az maaşlı və daha az maaşlı vəzifələrdə işləyirlər. Bu gün xanımlar üçün peşələrin olmaması ümumiyyətlə ictimai arenada və ailənin xanımlarına görə uyğunlaşa bilən mövqelərin olmaması (az qulluq

və iş həftəsi, işlərin görülməsi üçün uyğunlaşa bilən plan, ev işləri və s.) ilə əlaqədardır.

Bu gün iş sahəsindəki məsələlərdən biri də iş bazarında tanış olmayan işlərin əlçatanlığıdır. Köçürülmə tədbirlərinin uzadılması, ölkə üçün yeni olan müxtəlif məsələlərə toxundu. Bu şəkildə Azərbaycan Respublikasının dövlət mənafehlərinin təhlükəsizliyini təmin etmək, qanunsuz iş yerlərinin dəyişdirilməsindən çəkinmək, sosial sığortalamaq və bu cür səyahət edənlərin imtiyazlarının təmin edilməsi, qonşuluq işçilərinin iş bazarının maraqlarına uyğun hazırlanması, tanış olmayan şəxslərdən istifadə edilməsi iş hərəkəti; Tədbirlər görülməlidir.

Vurğulamaq lazımdır ki, rəsmi ölçmələrə görə, son vaxtlar ölkə iqtisadiyyatındakı maraqların həcmi genişlənsə də, ölkənin tanış olmayan valyuta dövriyyəsində azalma olmuşdur. Həqiqətən, 2017-ci ildə iqtisadiyyata yatırılan investisiyaların həcmi 25777,8 min təşkil etmişdir. 2019-cu ildə bu rəqəm 2.232.7 milyon dollar artaraq 2.8010.5 milyon dollara çatdı(www.stat.gov.az).

Ölkənin xarici ticarət dövriyyəsi 2017-ci ildə 10.712.5 milyon dollar idxal, 32.838.7 milyon dollar ixracat təşkil etmişdir. Dollar olsaydı, 2019-cu ildə bu rəqəmlər müvafiq olaraq 8112,1 milyon olardı. ABŞ dolları və 28580,0 mln. ABŞ DOLLARI. Yeni ticarət saldosu 22126,2 mln. dollar, 20467, 9 mln. Dollar(www.stat.gov.az).

Məlum olur ki, respublika iqtisadiyyatının şaquli yaxşılaşmasına zəmanət vermək üçün planet bazarında öz yerini tuta biləcək cari yeni irəliləyişlərdən asılı olan ciddi maddələrin yaradılmasının əlaqələndirilməsi vacibdir. Şübhəsiz ki, günümüzdə planet bazarında yerini qoruyub saxlaya bilən mexaniki bir maddə yaratmaq çətindir, bununla belə respublikanın müxtəlif bölgələrdə bunu bacara bilməsi keyfiyyət qədər yüksəkdir. Bu açıq qapılardan istifadə edilərək qəbul edilmiş tədbirlər hesabına bəzi mexaniki əşyaların idxalına olan etibar azalmış və müxtəlif məhsullar üçün ticarət potensialı formalaşdırılmışdır.

Ölkəmizdə yeni texnoparklar və mexaniki toplantılar edilir, nəhəng müasir ofislər tikilir və bu dövr addım-addım sürətlənir. Bir metallurgiya kompleksinin inkişafı diqqət çəkməlidir. Bu yaxınlarda hazırlanmış kompleks Azərbaycan üçün başqa bir bölgə olsa da, xam materiallara, aktiv bazasına və gediş yollarına malikdir. Bu proqnozlaşdırıla bilməyən əşyalar Azərbaycanın idxalata olan etibarını əhəmiyyətli dərəcədə azaldır.

2.2. Azərbaycanda əhalinin məşğulluq səviyyəsi və dinamikası

Ölkəmizdəki iş potensialından güclü istifadəyə, işin səviyyəsində və dizaynında müsbət dəyişikliklərə baxmayaraq, iş məsələsi düşündürücü və əhəmiyyətli maliyyə işi olaraq qalır. Millətdəki iş dərəcəsi, əsasən, mövcud qüvvəni inkar etməyən hər hansı bir fəaliyyət sahəsində işləmək qabiliyyətli əhalinin qabiliyyətinə və bunların hamısının və ya bəzilərinin fərdi və sosial təcrübələrə uyğun olub-olmamasına əsaslanır. yerli şəxslərin tələbləri; burada fəaliyyət göstərən müxtəlif ictimai hərəkət dəstələri ilə bir yerə sahib olan xalqın maraq dərəcəsini təsvir edir.

Yəqin ki, bildiyimiz kimi, iş, hər bir yaradılış metodunun əsas pul münasibətlərini əhatə edən yaradılış dəyişənlərinin keyfiyyətlərini əks etdirən bir maliyyə dövrüdür - işin yaradılış metodları ilə birləşdirilməsi üçün orijinal strategiyalar. Bu, sosial iş bölgüsü ilə müəyyən edilir və bütün maliyyə dizaynlarına tətbiq olunan pul terminidir. Bu maliyyə quruluşlarında, vətəndaşların iş qarşılıqlı fəaliyyətində çalışması, əhalinin işçi qüvvəsinin əhəmiyyətli bir pul seqmentidir. Ümumiyyətlə, işçi qüvvəsini yaradılış metodları ilə birləşdirməyə sərf etdiyimiz müddət ərzində bu, insan ticarəti üçün maddi bir əsas, maddi səbəb kimi davam edir.

İşsizlik dərəcəsini qiymətləndirmək prinsip və prosedurdan daha çox problemlidir. Beləliklə, postsovet ölkələrinin əksəriyyətində, iş ofislərinə müraciət edən və bu idarələrə cəlb olunan işsizlərin sayı ümumiyyətlə əsl işsiz deyildir. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) strategiyasına əsasən, işsizliyə qərar vermək və qiymətləndirmək üçün iki əsas metod mövcuddur:

- 1) qeydiyyatdan keçmiş işsizlər haqqında məlumat çeşidləri;
- 2) ölkələrarası ailələrin sınaq icmal.

Əsas məqsəd işsizliyin səviyyəsini, dinamikasını, quruluşunu, müddətini və s. Haqqında keyfiyyətli məlumat əldə etmək. Yuxarıda göstərilən metodlardan hər hansı birinə dünyanın müxtəlif ölkələrində üstünlük verilir. Beləliklə, ABŞ, Kanada, Yaponiya, Skandinaviyada aylıq nümunə götürmə üsulu, əksər Qərbi Avropa ölkələrində rəsmi qeyd metodundan istifadə olunur. Hər metodun öz üstünlükləri və mənfi cəhətləri var. Nümunə götürmə metodu, statistik metod kimi müəyyən çatışmazlıqlara malikdir (çox pul tələb edir, seçimdə səhvlər və s.). Ancaq burada hərtərəfli göstəricilər əldə etmək mümkündür. Rəsmi qeydiyyatda məlumatlar natamamdır və məşğulluq agentliklərinin səhvləri göz qabağındadır. Bu baxımdan, lazım olduqda hər iki üsuldən istifadə etmək məsləhətdir, işsizlik səviyyəsini daha əhatəli şəkildə əks etdirmək üçün. İşsizlik səviyyəsini qiymətləndirmək bu səviyyəni aşağıdakı kimi qruplaşdırmağa imkan verir:

1. İşsizliyin ən aşağı səviyyəsi;
2. Aşağı işsizlik;
3. Yüksək işsizlik səviyyəsi;
4. Ən yüksək işsizlik səviyyəsi
5. İş bazarında müsbət hal;
6. İş bazarında gərgin vəziyyət.

İşsizlik dərəcəsi və onun ideal səviyyəsi üçün əsas standartlar aşağıdakı kimi xarakterizə edilə bilər. (Graversen, B., 2018; s.108):

a) Təbii işsizlik nisbəti BƏT tövsiyəsinə və beynəlxalq standartlara uyğun olaraq 1-3% aralığında qəbul edilmiş və əmək bazarının normal, daha doğrusu optimal vəziyyəti kimi qiymətləndirilmişdir.

b) Əməyin dəyəri icazə verilən işsizlik səviyyəsinin 4-5% -dən aşağı düşməsinə baxmayaraq, müəyyən bir iqtisadi sabitlik inflyasiya prosesi olsa belə bu vəziyyəti tənzimləməyə imkan verir.

c) İşsizlik sosial baxımdan təhlükəlidir. Bu dərəcədə işçi qüvvəsi idarəolunmaz, hiperinflyasiya. Bu vəziyyətdə onun devalvasiyası kütləvi işsizliyin mövcudluğunda özünü göstərir.

Yeni bazar münasibətlərinin formalaşması, Cümhuriyyət bölgələrinin əhalisinin strukturundakı kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri onların bilik və bacarıqlarını kənd yerlərində mövcud istehsal mexanizmi səviyyəsinə uyğunlaşdırmasına, işçi qüvvəsinə tələbat və səmərəli məşğulluğu bir nəfər kimi yaratdı. təcili problemlərin.

Əhalinin yayılma dərəcəsi hadisələrin pul dönüşünün əsas göstəricilərindən biridir. Buradan başlayaraq, respublikadakı əyalət iş bazarının təşkili və inkişafı və ixtisaslı kadrların uğurlu istifadəsi hal-hazırda vacibdir.

Müxtəlif elementlər aqrobiznesdə iş vəsaitlərinin ideal işini təmin etmək üçün yeni maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsinin inkişafına təsir göstərmişdir. Beləliklə, hər məkandakı irəliləyiş, əsasən sağlam maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsi üzərində qurulur. Bu faydalı işdən asılıdır. Buna baxmayaraq, son zamanlar burada bir az həssaslıq var və beləliklə, iş və kapital arasındakı mübahisə iş varlıqlarının idarə edilməsinə əlavə təsir göstərmişdir. Eyni zamanda, əkinçilik inşaatında dəyişikliklər, əhalinin köçürülməsi, normal inkişafı, siyasi vəziyyət üzündən millətdə məcburi köçkünlərin və evakuatorların meydana çıxması və s. Dəyişənlər qeyd edilə bilər. Eyni şəkildə qeyd etmək lazımdır ki, yeni bazar münasibətləri vəziyyətində işin nəticələri, bununla yanaşı onları təmin edən işçi qüvvəsi bazar vasitəsilə tanınır. Bu ilkin şərti qarşılamaq üçün işçi qüvvəsinin təbiəti cəlalanmış metodologiyaya qədər əldə edilə bilən işin təbiətinə və səviyyəsinə uyğun olmalıdır (Graversen, B., 2018; s.108).

Son dövrlərdə mülkiyyətin hiyerarşik və nüfuzlu sənədindəki dəyişikliklər, ölkədə ümumi dəyərli iştirakdan və fərqli millətlərlə adi münasibətlərin təməlindən asılı olan "açıq giriş" strategiyasının icrası, tanış olmayan spekulyasiyalara giriş və zəmanət vermək, möhkəm bir təşəbbüs göstərmək müsbətdir ətraf mühit və iş üçün. Fokuslaşdırılmış tədbirlərin icrası kritik əhəmiyyətə malikdir, çünki bu, ölkənin

maliyyə yaxşılaşdırılmasında başqa bir mərhələdir. Ölkənin əkinçiliyində kritik maliyyə dəyişiklikləri də baş verdi.

İllik iş bazarının inkişafının əhəmiyyətli hissələrindən biri də bağçılıq sahəsinə müəllim hazırlığıdır. Azərbaycanın bağçılıq ölkəsi olduğunu nəzərə alsaq, burada daha həqiqi işlər görülməlidir. Gecdən etibarən, bir baxımdan bölgələrdəki maliyyə problemlərinə baxmayaraq, yenə də bu məkanda hazırlanan kadr azalması, il iş bazarının irəliləməsinin qarşısını alır.

Bölgələrdə iş varlıqlarından səmərəli istifadə üçün hərtərəfli bir proqram yaradılmalı və dövriyyə, yenidən təşkili və istifadəsi mərhələləri proqramda əks olunmalıdır. Buradakı əsas məqsəd müəyyən bir mərhələdə yerli işçi qüvvəsinin kəmiyyət və subyektiv hissəsini yaxşılaşdırmaq və imkanlarına qərar vermək olmalıdır. Peşələrin miqdarı ilə işçilər üçün maraq arasında tarazlıq olmalıdır. İş verənlərinin ötürülməsi, inkişafı və istifadəsi arasında amillərin bir araya gətirilməsi izah edilməli və işçi qüvvəsinin elementlərini əks etdirməlidir.

Azərbaycan Respublikasında işsizlik məsələsində aparılan araşdırmaların nəticələrindən də göründüyü kimi, işsizliyin maliyyə nəticələri, sosial-əqli və mənəvi nəticələri, açıq keyfiyyətlərə və sakinlərin maraqlarına mənfi nəticəsi. Avtomatik olaraq gizli güclərindən və qabiliyyətlərindən istifadə edə bilməyən fərdlər həyatlarında müəyyən kədər yaşayır, faydalı qabiliyyətlərini itirir və qabiliyyətlərini itirirlər. Müxtəlif sosial problemlərə səbəb olurlar (qanunsuzluqlar, ailənin dağılması və s.) Və cəmiyyətin psixoloji və aktual sağlamlığına əsl zərbədir. İqtisadiyyatımızın münasibətləri sərgiləməsi, iş bazarının təşkili və yaxşılaşdırılması istiqamətində irəliləməsi iş vəsaitlərindən istifadə məsələsini daha da narahat edir. artan işsizlik. Getdikcə pisləşən işsizlik probleminin arxasında sakinlər, xüsusən də gənclər üçün işlərin azalması daxil olmaqla müxtəlif məqsədlər dayanır. Günümüzdə gənclərin güclü işlərinə əsas maneələr bunlardır:

a) Təlimat verən təşkilatlarla iş bazarı arasında əməkdaşlıq edə bilən komponentin zəifliyi.

b) bir çox məzunlarda zəhinlilik olmaması;

c) gənc məzunlar arasında müdirlər üçün lazımlı təcrübə və cilalanmış bacarıq və

s.

Müvafiq obyektiv layihələr yaradılmalı və gənc məzunların iş bazarında özlərini tanıya bilməmələri səbəbi ilə ortaya çıxa biləcək problemləri həll etmək üçün gənc məzunların işini genişləndirmək üçün tədbirlər görülməlidir. Nəticə etibarilə, güclü iş, əhalinin yaşayış gözləntilərini artırmaq üçün bir şərtidir və ölkənin ictimai təhlükəsizliyini əhalinin gündəlik rahatlığı üçün gözləntilərlə təmin edir.

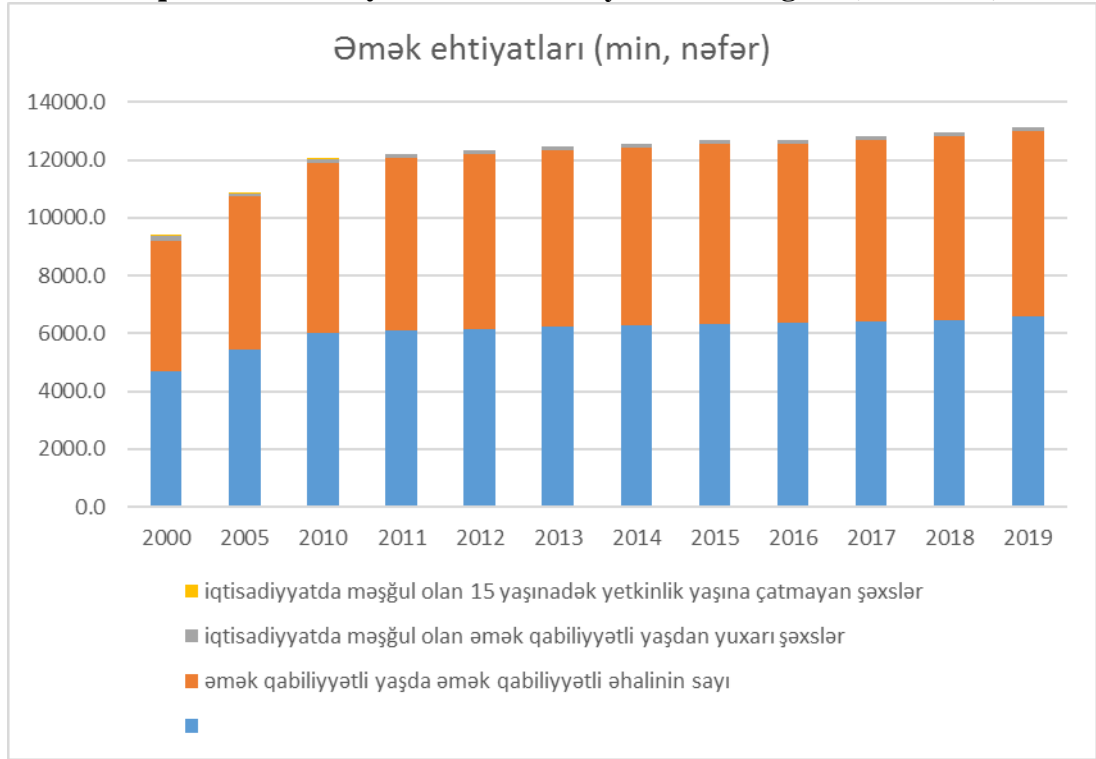
Bu bölmədə əhali, işçi qüvvəsi, işçi qüvvəsi və digər məlumatlar haqqında məlumatlar var. Əhalinin ilk məlumat mənbəyi əhalinin siyahıyaalınmasıdır.

Mövcud əhali siyahıyaalma, hər il doğulanların və daimi yaşayanların sayının əhaliyə əlavə olunduğu, ölüm və köçkünlərin sayının çıxıldığı 2009-cu il siyahıyaalma nəticələrinə əsaslanır. 2019-cu ildəki son əhali siyahıyaalmasının nəticələri hazır olduqdan sonra əvvəlki siyahıyaalmadan əvvəlki dövrlər üçün əhalinin sayı və tərkibi barədə müvafiq dəqiqləşdirmələr aparılacaqdır.

Əmək ehtiyatları - ölkə qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş yaş həddinə uyğun olaraq əmək qabiliyyətli əhalinin, əmək qabiliyyət yaşından yuxarı işləyən və əmək yaşına çatmayan şəxslərin ümumi sayıdır.

Əmək qabiliyyətli olanlar - 2005-ci ildə kişilər 15-61, qadınlar 15-56 yaş, 2010-cu ildə kişilər 15-61.5, qadınlar 15-56.5 yaş, 2013-cü ildə kişilər 15-62, qadınlar 15-58 yaş, 2014-cü ildə kişilər 15-62, qadınlar 15-58,5 yaş, 2015-2016-cı illərdə - kişilər 15-62, qadınlar 15-59 yaş, 2017-ci ildə - kişilər 15-62, 5, qadınlar 15-59,5 yaş, 2018-ci ildə - kişilər 15-63 yaşında, qadınlar 15-60 yaşında, 2019-cu ildə - kişilər 15-63,5 yaşında, qadınlar 15-60,5 yaşlarında idi. (https://www.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-labour-force-statistics-2020_e8286816-az)

Diqram 1: Azərbaycanda əmək ehtiyatları illərə görə (min nəfər)

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, 01.01.2021

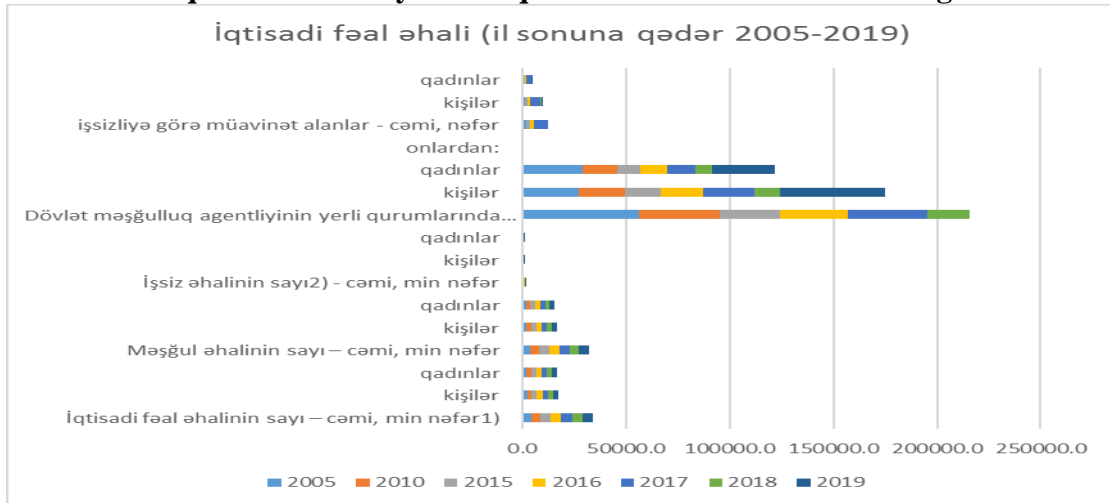
Əmək qabiliyyətli əmək qabiliyyətli əhali - Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş aşağı və yuxarı yaş hədləri arasında olan və hər hansı bir əmək fəaliyyətini həyata keçirə bilən şəxslər.

İqtisadi cəhətdən aktiv əhali (işçi qüvvəsi) işləyən və işsiz əhəlinin ümumi sayını təşkil edir. İqtisadi cəhətdən qeyri-fəal əhali, işləməyən, iş axtarmayan və işə başlamağa hazır olmayan 15 və yuxarı yaşda olan insanlardır.

Beləliklə, əmək bazarını xarakterizə edən göstəricilərdən biri iqtisadi cəhətdən aktiv əhali. İqtisadi cəhətdən aktiv əhali işləyən və işsiz əmək qabiliyyətli əhəlinin sayını əhatə edir. 15 yaş və daha böyük və müəyyən bir müddətdir iş axtarmayan şəxslər iqtisadi cəhətdən hərəkətsiz sayılırlar.

Azərbaycanda iqtisadi cəhətdən aktiv əhəlinin sayı kişilər və qadınlar tərəfindən verilir. Bu işçilərin sayının dinamikası kişilər və qadınlar üçün göstərilir. 2005-ci ildə iqtisadi cəhətdən aktiv əhəlinin sayı 4380,1 min nəfər idi və 2015-ci ildə bu rəqəm 4915,3 min nəfərə yüksəldi.

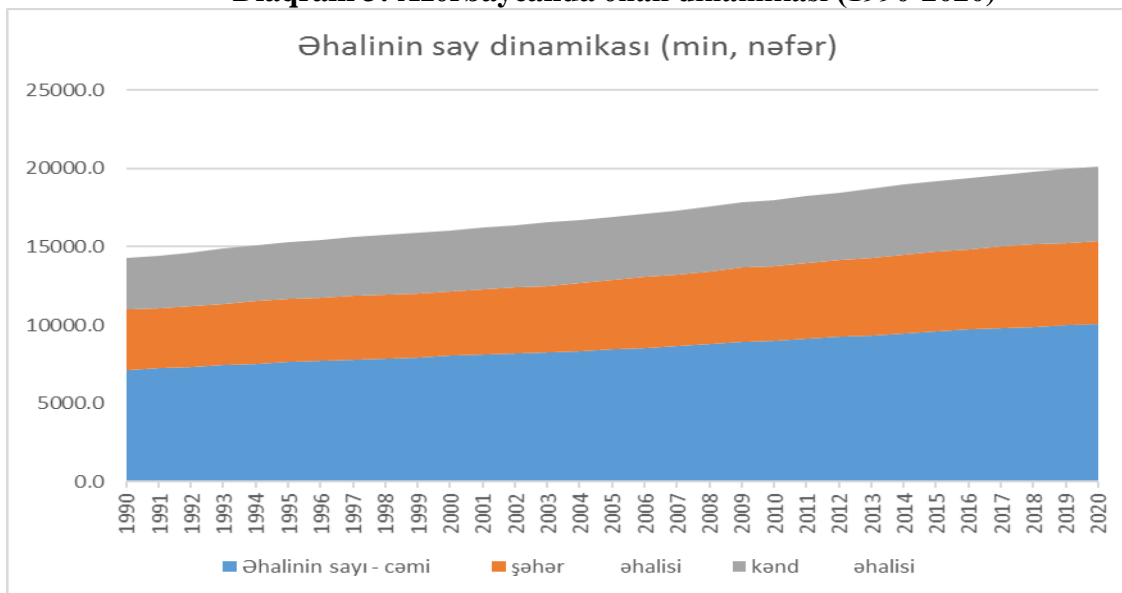
Diaqram 2: Azərbaycanda iqtisadi cəhətdən aktiv əhalinin göstəriciləri

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, 01.01.2021

Kişilərdə işsizlik nisbəti 2005-ci ildə 164,1 min, 2015-ci ildə 102,6 min idi. Yəni işsiz kişilərin sayı əhəmiyyətli dərəcədə azalmışdır. İşsiz qadınların sayı 2005-ci ildə 153,7 min, 2015-ci ildə 141,1 min nəfər olmuşdur(https://www.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-labour-force-statistics-2020_e8286816-az). Ölkəmizdə əhali dinamikası aşağıdakı kimidir:

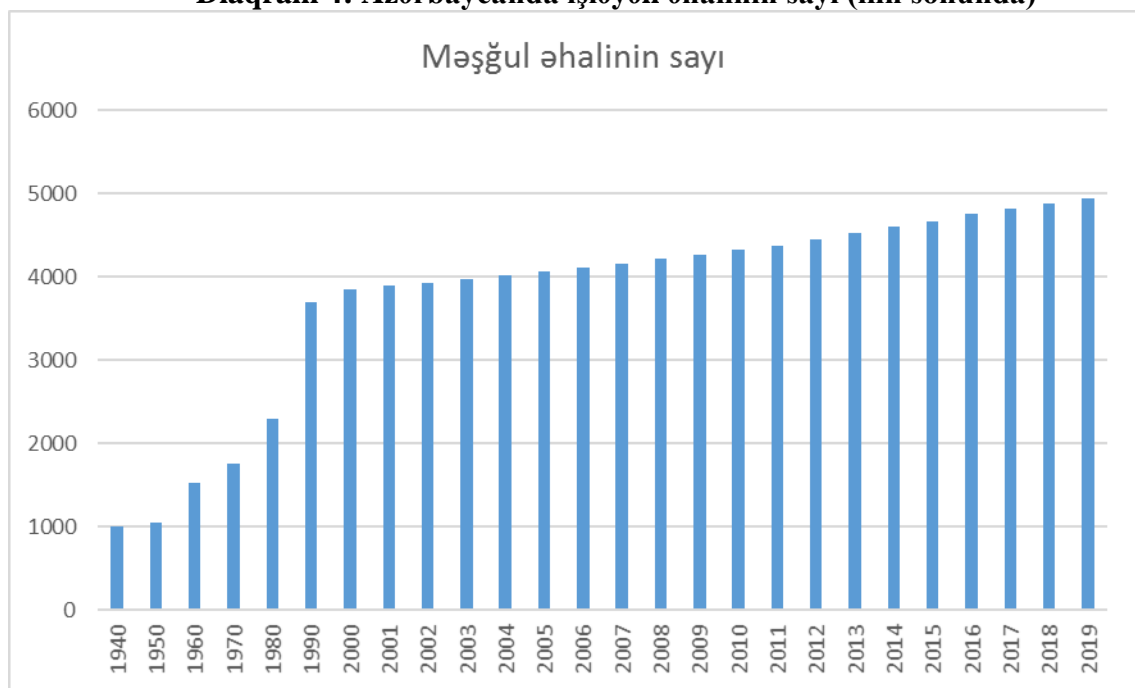
Diaqram 3: Azərbaycanda əhali dinamikası (1990-2020)

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, 01.01.2021

Azərbaycandakı sosial-iqtisadi dəyişikliklər, bir tərəfdən ixtisaslı işçi qüvvəsinin ölkə hüdudlarından kənara köç etməsi və digər tərəfdən sənayedən xidmət və təhsil sahələrinə ixtisaslı işçi qüvvəsinin axını ilə müşayiət olundu. Xidmət sektorundakı iş bu sahə ilə məşğul olanlar üçün məqbul bir həyat səviyyəsini təmin edərkən, yüksək ixtisaslı iş yerlərində əmək haqqı nisbətən aşağı səviyyədə qalır. Mövcud vəziyyət əmək qabiliyyətli gəncləri bir iş sahəsi seçərkən xidmət sektorunda ibtidai iş növlərinə üstünlük verməyə təşviq edir. Belə bir seçim üçün motivasiya budur ki, xidmət sektorunda iş tapmaq asandır, lakin aparıcı sahələrdə yüksək ixtisaslı mütəxəssislər hələ tələb olunmur.

Diagram 4: Azərbaycanda işləyən əhəlinin sayı (ilin sonunda)

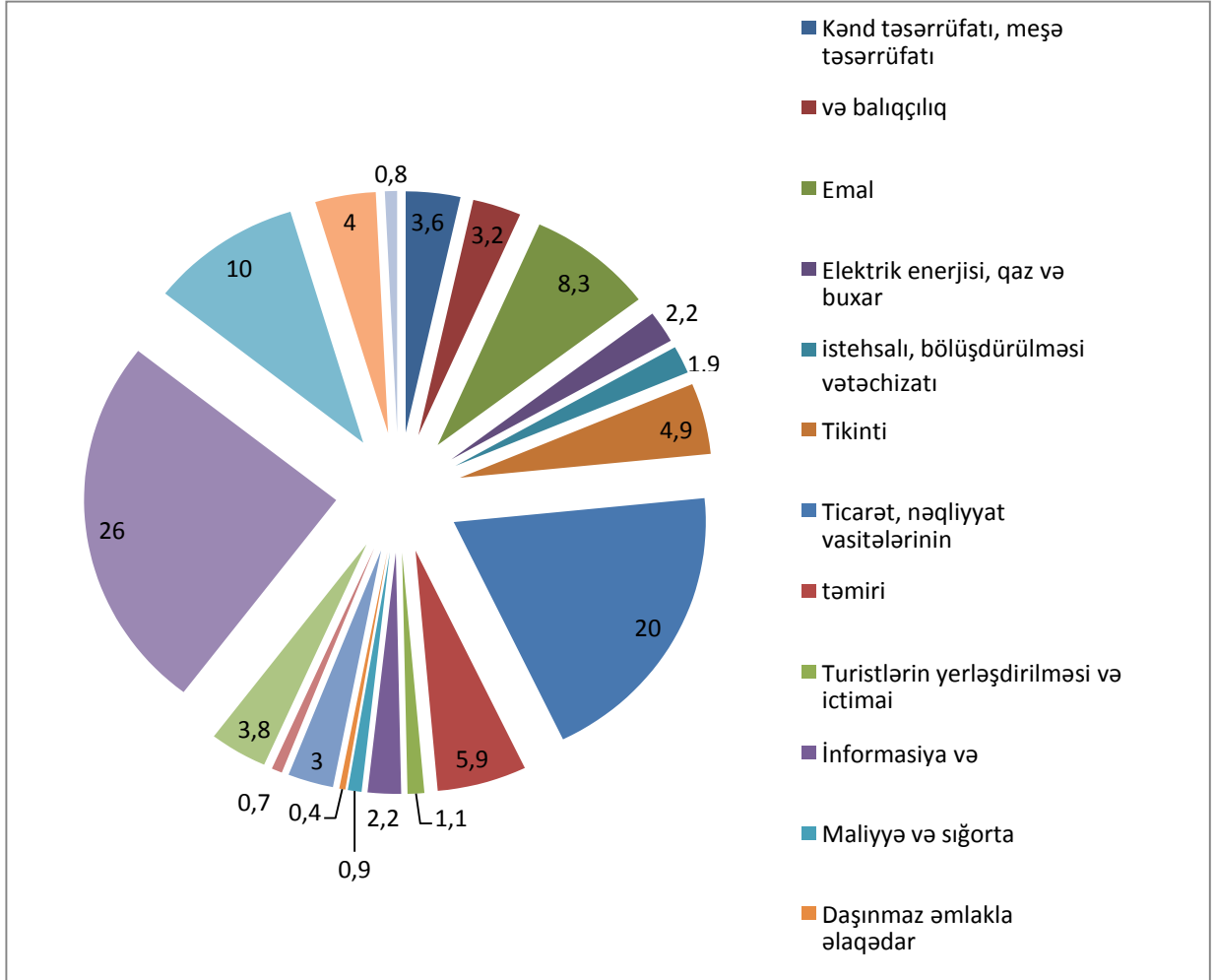

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, 01.01.2021

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində xüsusi mülkiyyətin inkişafı əhəli üçün məşğulluq imkanları yaratdı ki, bu da sahibkarlığın və özünüməşğulluğun inkişafına səbəb oldu. O dövrdə iqtisadi cəhətdən işləyən əhəlinin bir hissəsi əmək haqqı alan, bir qismi fərdi olaraq işləyirdi. və ya hüquqi şəxs quraraq sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olanlar. 2005-ci ildə iqtisadiyyatda çalışanların ümumi sayının 31.9% -i işlə təmin

edilmişdir. Bu dövrdə iqtisadi fəaliyyətlə məşğul olanların bölgüsünə diqqət yetirsək, təhsil işçilərinin ən çox payı işçilərin ümumi məşğulluğun 20% -ni təşkil etmişdir.

Diaqram 5: İşçilərin fəaliyyət növlərinə görə bölgüsü

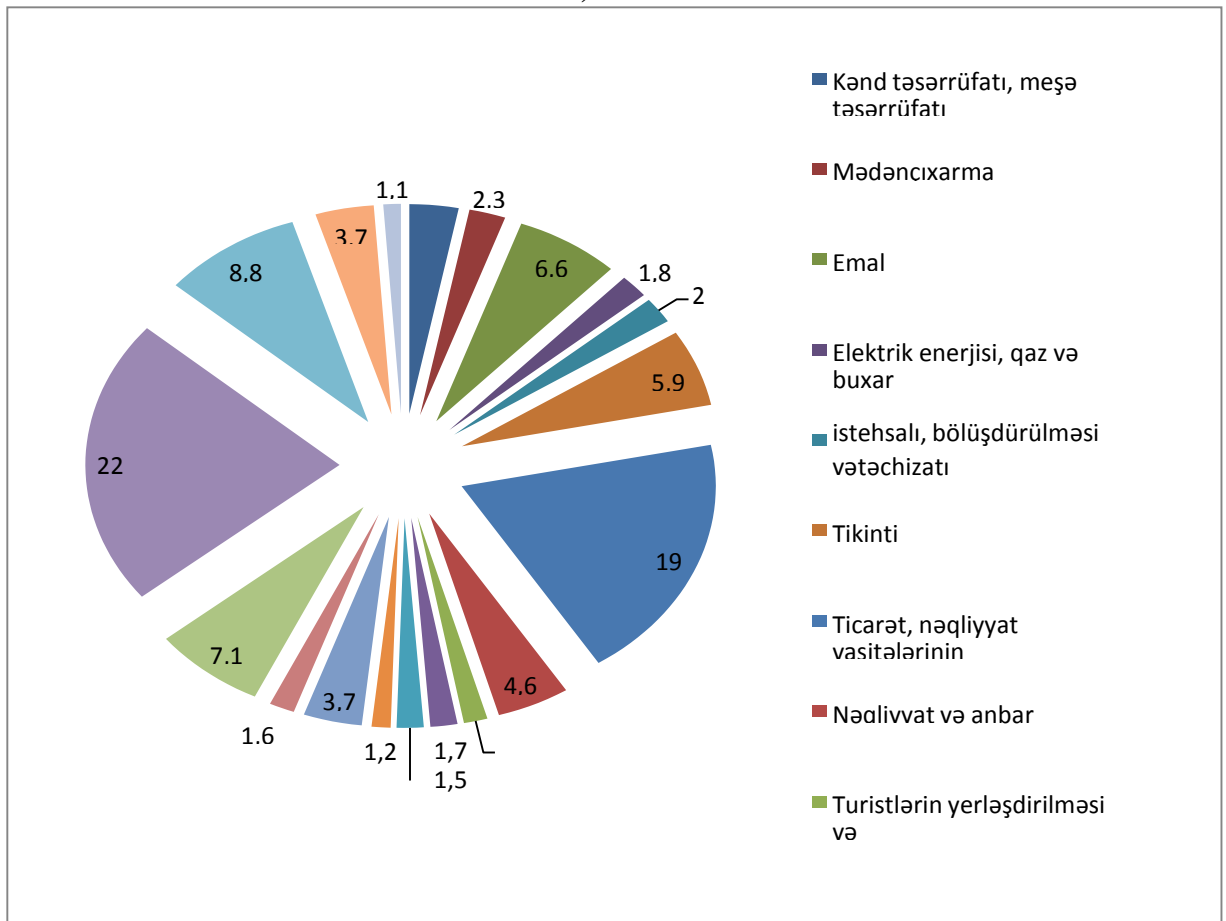

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, 01.01.2021

Baxılan dövrdə “Ticarət, Nəqliyyat Vasitələrinin Təmiri” fəaliyyətində əmək haqqı alanların sayı ümumi əmək haqqının 20% -ni təşkil etmişdir. "Sağlamlıq və sosial xidmətlər" ilə məşğul olanlar bütün ödənişli işçilərin yarısından çoxunu, yəni% 56-nı təşkil edirdi(https://www.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-labour-force-statistics-2020_e8286816-az)

Diqram 6: 2019-cu ildə əmək haqqı alan işçilərin fəaliyyət növlərinə görə bölgüsü (% - lə)

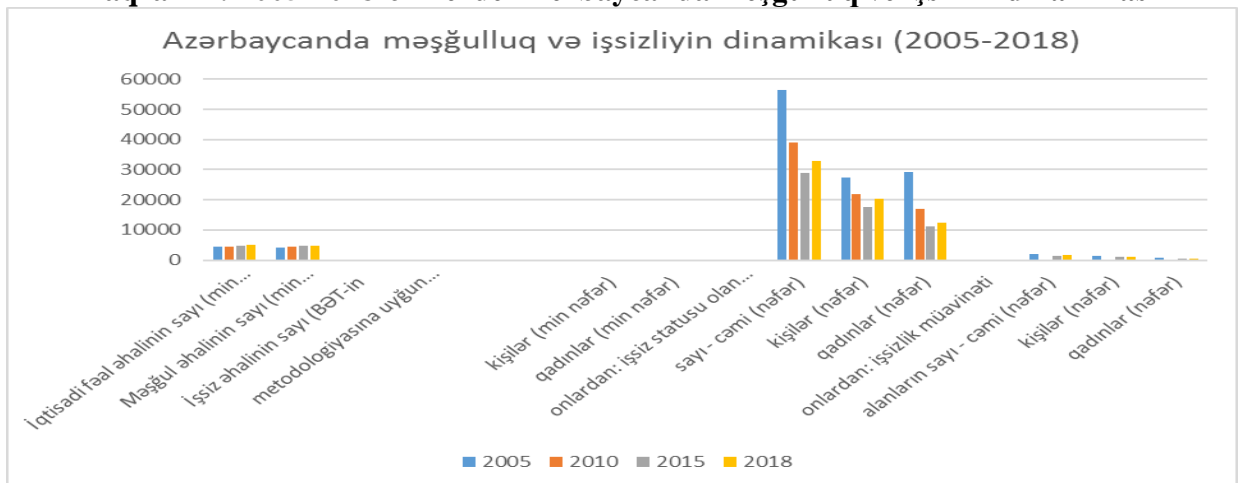

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, 01.01.2021

2005 ilə müqayisədə 2018-ci ildə iqtisadiyyatda istifadə olunan fərdlərin sayı 15,7% və ya 228,2 min nəfər artmışdır. 2005-ci ildə olduğu kimi, 2018-ci ildə də iqtisadiyyatın əsas hissəsi, yəni 49,8% -i və ya 762 min nəfəri "təlim", "mübadilə və nəqliyyatın düzəldilməsi" və "əhaliyə rifah və sosial idarələrin təşkili" ilə məşğul olacaqdır. 2018-ci ildə 2005-ci illə müqayisədə "ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri" fəaliyyəti ilə məşğul olanların payı 1% azalsa da, ümumi sayında 16,6% artım müşahidə edildi. Ödənişli yaşayış və iaşə fəaliyyəti ilə məşğul olanların sayı 2005-ci illə müqayisədə 1,7 dəfə artmış və onların payı 0 olmuşdur, 4 baladək artım olmuşdur. İşçilər arasında ən böyük artım fəaliyyət növündə qeydə alınıb "

“Dövlət idarəetməsi və müdafiə; “Sosial təminat” kimi iqtisadi fəaliyyətlərdə əmək haqqı alanların sayında iki dəfədən çox artım olmuşdur. Qlobal maliyyə böhranı və düşən neft qiymətləri nəticəsində müqayisədə azalma qeydə alınıb. Maaşlı işçilər arasında ən böyük artım "Daşınmaz əmlak əməliyyatları" fəaliyyət növündə qeydə alınıb. Bu fəaliyyət növündə işçilərin sayı 2005-ci illə müqayisədə 2018-ci ildə 3,5 dəfə artmışdır. Müqayisə olunan dövrdə "Maliyyə və sığorta fəaliyyətləri", "İnzibati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi", "Dövlət idarəetməsi və müdafiə; “Sosial təminat” kimi iqtisadi fəaliyyətlərdə maaş alanların sayında iki dəfədən çox artım olmuşdur. Qlobal maliyyə böhranı və düşən neft qiymətləri nəticəsində, müqayisədə azalma qeydə alınıb. 2018-ci ildə bu fəaliyyət növü ilə məşğul olan işçilərin sayı 2005-ci illə müqayisədə 3,5 dəfə artmışdır. Müqayisə olunan dövrdə "Maliyyə və sığorta fəaliyyətləri", "İnzibati və köməkçi xidmətlərin göstərilməsi", "Dövlət idarəetməsi və müdafiə; “sosial təminat” kimi iqtisadi fəaliyyətlərdə əmək haqqı alanların sayında iki dəfədən çox artım .Qlobal maliyyə böhranı və neft qiymətlərinin ucuzlaşması nəticəsində əvvəlki ilə nisbətən bu fəaliyyət növü ilə məşğul olan işçilərin sayı. 2018-ci ildə 2005-ci illə müqayisədə 3,5 dəfə artmışdır. Müqayisə olunan dövrdə "Maliyyə və sığorta fəaliyyətləri", "İnzibati və köməkçi xidmətlərin göstərilməsi", "Dövlət idarəetməsi və müdafiə;

Diagram 7: 2005-2018-ci illərdə Azərbaycanda məşğulluq və işsizlik dinamikası

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, 01.01.2021

Millətimizdəki işsizliyin maliyyə nəticələrinin araşdırılması inanılmaz hipotetik və dünyadakı əhəmiyyəti əhatə edir. Bu işsizliyin sosial nəticələrinin gücü və onların nisbəti birbaşa işsizliyin ölçüsünə, onun "nizamlı", "adi" və "sosial müqavimət" dərəcələrinə, əyalətdəki məqamlara və işsizlik növlərinə əsaslanır.

Sonda işsizlik, ehtiyac və qüsuru təhrik edir. İşsizlik əlavə olaraq fərqli mübarizə aparır, dövlətə və ictimai birliklərə olan inamı azaldır və əksinə olaraq sosial və digər dünya rifahına təsir göstərir. İşsizliklə mübarizə günün bəlkə də əsas mövzudur. Beləliklə, millətimizdə işsizliyin azaldılması üçün dövlət səviyyəsində görülən tədbirlərin səmərəli icrası Prezident İlham Əliyevin diqqət mərkəzindədir.

İş sahəsində dövlət proqramının və iş strategiyasının həyata keçirilməsinə sərf olunan vaxt ərzində, gənclər arasında işsizliyin azaldılması üçün yeni vəzifələrin yaradılması ilə yanaşı, peşə hazırlığı və yenidən hazırlanması, əskik və yarı iş növləri, iş sistemləri və buna görə də yaxşılaşdırma məsələsinə də baxılmalıdır.

Millətimizdə əhalinin davamlı işinə zəmanət verməyin əsas başlıqlarından biri də gənclərin iş imkanlarının uyğun və keyfiyyətli hazırlanması, yayılması və istifadəsidir.

Ümumiyyətlə, ölkədə gənc əmək resurslarının əhali arasında payı təqribən 26,1 faiz, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində işləyənlər arasında isə 30,7 faizdir. (www.stat.gov.az) . Tədqiqatlar göstərir ki, iqtisadiyyatda işləyən əhalidə müxtəlif yaş qruplarından olan gənc işçi qüvvəsinin payı təxminən aşağıdakı kimidir:

- 1) 16-19 yaş: yüzdə 4,0;
- 2) 20-24 yaş arası: yüzdə 11.3
- 3) 25-29 yaş arası: yüzdə 15.4

Digər yaş qruplarından fərqli olaraq, 25-29 yaş arası gənclər, bu yaşdakı əhalinin müəyyən bir təhsil, ixtisas və peşə aldıqdan sonra iqtisadiyyatın müəyyən bir sektorunda işləməyə nisbətən tez uyğunlaşması səbəbindən iqtisadi fəaliyyətlərdə daha yüksək məşğulluq qazanırlar. Eyni zamanda, 16-19 və 20-24 yaşlarında milli iqtisadiyyatda məşğulluq nisbətinin aşağı olması, bu yaşda olan gənclərin

əksəriyyətinin sənayedən ayrılmaq şərti ilə təhsillərini davam etdirmələri və bəzilərinin (kişi gənclər) Konstitusiyaya uyğun olaraq.

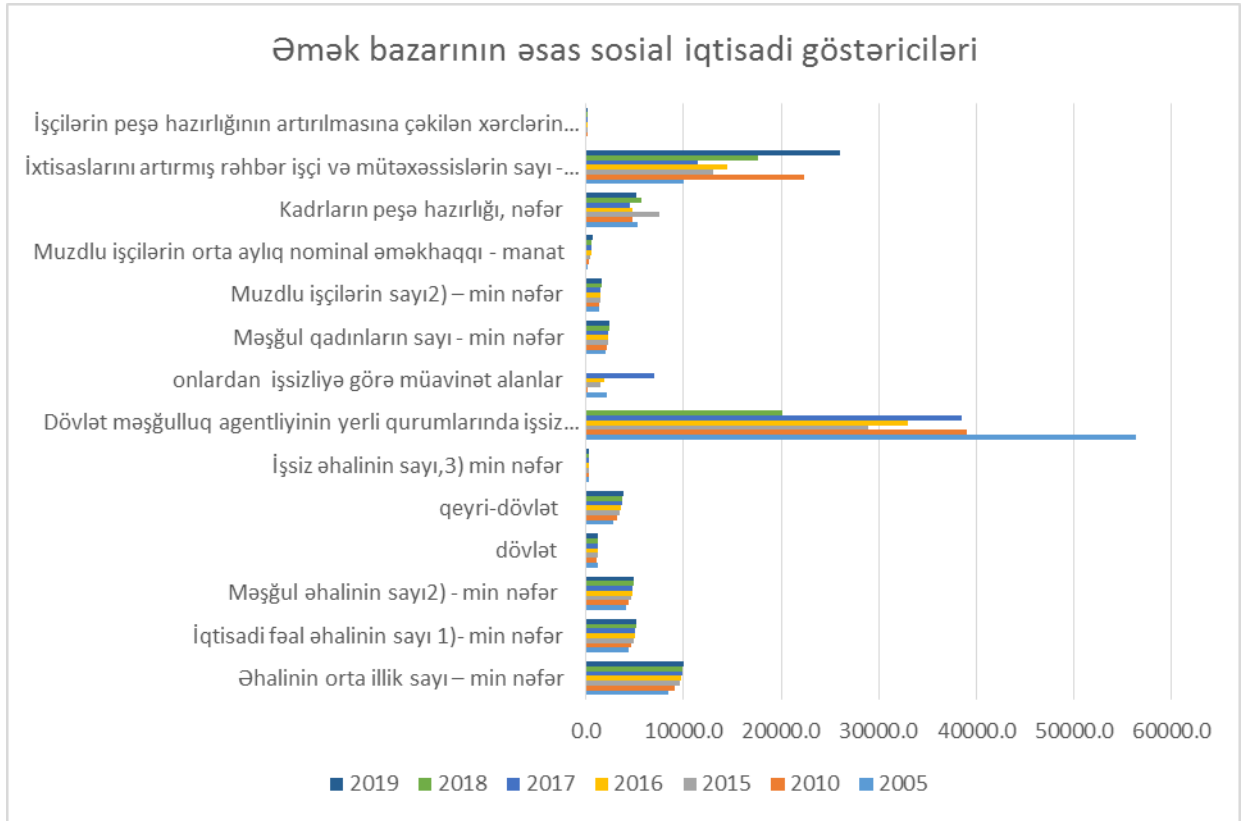
2.3. Dövlətin məşğulluq siyasətinin və əmək bazarının dövlət tənzimlənməsinin dünya ölkələri təcrübəsi

Ən sadə formada, əmək bazarı, bütün bazarlar kimi, təkrarlanan mübadilə seriyasıdır: bu halda kapital və işçi qüvvəsi arasındadır. Əmək bazarının tənzimlənməsinə yanaşmalarda iki ziddiyyətli nöqtə üstünlük təşkil edir - sözdə "institusional" və "təhrifedici" baxışlar. İnstitusionalistlərə görə, məşğulluq mexanizmləri, minimum əmək haqqı və kollektiv müqavilə həm işçilər üçün məhsuldarlığın artmasını stimullaşdırmaq üçün vasitələr və həm də geriləmənin təsirini azaltmaq üçün bir vasitədir. 'Təhrifedici amil' perspektivi bazar proseslərinin üstünlüyünü vurğulayır və bu institusional tənzimləmə formalarının işə götürülmənin qarşısını alması və insanlara (yəni adi işçilər) üstünlük verməsi ilə əlaqədardır. Nəhayət, fərqli tənzimləmə yanaşmalarının iqtisadi və sosial nəticələri kritikdir. Əmək bazarının tənzimlənməsi iş yerlərinin açılması və aradan qaldırılması dərəcəsinə, məşğulluq və işsizlik səviyyələrinə, məhsuldarlığa, əmək haqqı və mənfəətə, işçilərə verilən sosial müdafiə və bərabərlik dərəcəsinə təsir göstərə bilər. Beləliklə, dövlət üçün əsas sual fərqli tənzimləmə yanaşmalarının ehtimal olunan nəticələrini anlamağa çalışmaqdır. Fərqli tənzimləmə metodlarının öz güclü və zəif tərəfləri var, həmçinin fərqli yanaşmaların təsiri bəzən bəzi nəticələr çıxarmaq olar.

Əmək bazarının tənzimlənməsi geniş sosial və iqtisadi nəticələrə təsir göstərə bilər. İqtisadi baxımdan bu təsirlərə makroiqtisadi düzəlişlər, istehlak qaydaları, məhsuldarlıq və insan kapitalına investisiya daxil ola bilər. Bununla birlikdə, diqqətimiz xüsusilə əmək bazarının nəticələri ilə əlaqəli məlumatlara yönəldilmişdir. İşə qəbul, müqavilə bağlamaq və işdən çıxartmaq da daxil olmaqla məşğulluğun qorunmasına dair dünya ölkələrinin təcrübələrini nəzərdən keçiririk. Bunun üçün

istifadə olunan bir sıra yanaşmaları və onların əmək bazarına təsiri barədə bilinənləri nəzərdən keçirəcəyik.

Diagram 8: Əmək bazarının əsas sosial-iqtisadi göstəriciləri dinamikası

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, 01.01.2021

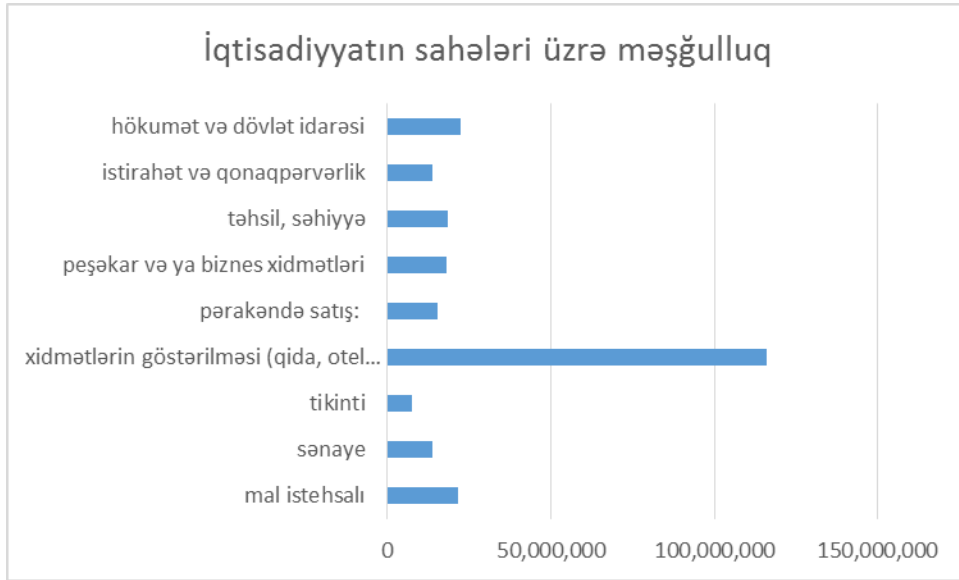
Kütləvi ixtisar halında xüsusi tələblər də ola bilər. Bu məhdudiyyətlər tez-tez milli əmək kodekslərində mövcuddur, lakin ölkədən asılı olaraq işin təhlükəsizlik dərəcəsi məhkəmə qərarları, kollektiv müqavilələr və ya hətta yazılmamış sənaye normaları ilə də müəyyən edilə bilər.

Qalıcı işçilərə təqdim olunan qoruma baxımından fərqli ölkələr arasında əhəmiyyətli fərqlər var.

ABŞ-da ən az məhdudlaşdırıcı məşğulluğu qoruma qanunları vardır: özəl sektorda ixtisarlara heç bir məhdudiyyət yoxdur, məcburi ixtisar yoxdur və yalnız kütləvi ixtisarlara dair əvvəlcədən bildiriş tələbləri mövcuddur. Əslində, ABŞ-da işgötürənlər məhkəmə qərarları və kollektiv müqavilə müddəalarına görə işdən

çıxarmaq hüquqlarında bəzi məhdudiyyətlərlə qarşılaşırlar. Bununla birlikdə, digər ölkələrdə işçilərin işdən çıxarılması üçün müəyyən səbəbləri istisna edən və işdən azad etmə və əvvəlcədən bildiriş tətbiq edən müxtəlif qanuni məşğulluğun qorunması tədbirləri mövcuddur .

Diqram 9: ABŞ-da iqtisadiyyat sahələri üzrə məşğulluq (2019)

Mənbə: <https://visasam.ru/emigration/rabota/zanyatost-naseleniya-ssha.html>, 01.01.2021

Son on ildə bəzi ölkələrdə ixtisarlara tənziqlənməsində açıq bir tendensiya olmamışdır. Bəziləri qorunma gücləndirdi, bəziləri zəiflədi, lakin əksər hallarda tənziqlənmələr nisbətən sabit qaldı. Bununla birlikdə, bir çox Latın Amerikasına ölkəsində məşğulluq qaydaları azaldıldı.

İş təhlükəsizliyinin qorunma dərəcəsini ölçmək çətinidir. İşəgötürənlərin məşğulluğun qorunması qaydalarına riayət etmə xərclərini hesablamaq üçün ən əhatəli cəhd, işçilərin iqtisadi səbəblərlə işdən çıxarılmasının gözlənilən gələcək xərclərini ölçmək üçün hazırlanmış bir iş təhlükəsizliyi indeksi hazırlayan Heckman və Pages tərəfindən həyata keçirildi [37]. Digər bir yanaşma, müxtəlif ölkələrin liderlərinin məşğulluq səviyyələrini iqtisadi gerçəkliklərə uyğunlaşdırmanın nə qədər çətin olduğuna dair qərarlarına əsaslanır. Bu metodların öz güclü və zəif tərəfləri var.

Ümumilikdə, hansı ölkələrin güclü məşğulluq qorunmasına sahib olduqlarının və hansının olmadığını kifayət qədər ardıcıl mənzərəsinə səbəb olurlar.

Latın Amerikasını bölgəsindəki araşdırmalar, məşğulluğun qorunması qaydalarının məşğulluğun özünə mənfi təsirinin daha aydın sübutlarını tapmağa meyllidir. Bunun səbəbi fərqli metodologiyalar ola bilər - Heckman, maliyyəyə əsaslanan təxminlərdən və bir sıra ölkədəki araşdırmalardan istifadə edərək dəyərli nəticələr əldə etdilər. Bu, Latın Amerikasını ölkələrinin bəzi ölkələrindən daha güclü məşğulluq qorunmasına meylli olduqlarını da əks etdirə bilər. Ümumilikdə, iş yerində təhlükəsizlik qaydaları sabit iş yerlərinin sayını artırır, lakin bunun uzunmüddətli işsizlik və qeyri-işçi qüvvəsinin iştirakı və bəlkə də daha az rəsmi sektor məşğulluğu hesabına başa gəlir. Onlar "daxili" fəaliyyət göstərən işçilər üçün mövcud olan qorunmanı artırır, ancaq kənar şəxslərin rəsmi işə girişini məhdudlaşdırırlar. "Etibarlı olmayan" işə qəbulda məhdudiyyətlərin olduğu yerlərdə də bu təsirlər artır. Buradakı ən vacib siyasət məsələsi, "qeyri-standart" işçilərin, xüsusən də işçilərin işə qəbulu qaydalarına aiddir.

Agentliklərdə müddətli və müvəqqəti məşğulluğun tənzimlənməsinin bir sıra aspektləri var, lakin bunlar ümumiyyətlə bu iş formalarının qanuni olduğu iş növləri ilə əlaqədardır.

Müxtəlif müqavilə müqavilələrinin əmək bazarına təsirinin ən geniş tədqiqi üzv ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq tərəfindən həyata keçirilmişdir. Təəssüf ki, inkişaf etməkdə olan və ya keçid iqtisadiyyatı olan ölkələr üçün az empirik dəlil var.

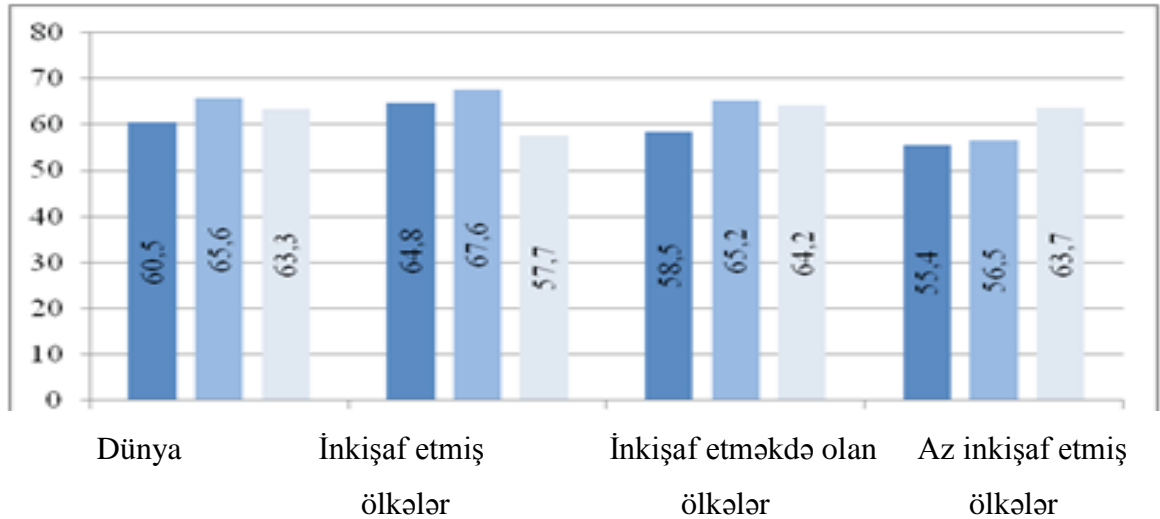
Qeyd etdiyimiz kimi, OECD ölkələrində təhlükəli işlərin istifadəsindəki məhdudiyyətlər, işəgötürənin işdən çıxarma hüququnu məhdudlaşdıran məşğulluq qaydalarını gücləndirir. Sərt qaydaların tətbiq olunduğu yerlərdə tam işləyənlər iş təhlükəsizliyinə sahibdirlər və iqtisadiyyat daha sabit məşğulluğa malikdir. Bununla birlikdə, əmək bazarı bütövlükdə daha az dinamikdir. Rəsmi sektorda tam iş üçün daha az fürsət var. Bu, qadınlar və gənclər də daxil olmaqla bəzi işçilər qruplarının və bu işlərə daha az sahib olmağı bacarmayan və ya zəif təhsil almış şəxslərin

həssaslığını artırır. Beləliklə, bu işçilərin bir çoxu ya işçi qüvvəsindən kənar, ya da qeyri-rəsmi sektordə sıxışdırılacaq. Bu, rəsmi sektordə işdən çəkəndirməyən, lakin bu iş yerlərində daha aşağı səviyyədə qorunma təmin edən daha zəif iş yerini qoruma qaydalarına qarşı qiymətləndirilməlidir.

Xarici ölkələrin, xüsusən də OECD ölkələrinin seçilmiş kateqoriyalara görə daxili müqayisəsi ilə yanaşı, dövlətin əmək bazarının hüquqi tənzimlənməsi problemlərini nəzərdən keçirmək və xarici ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq onu yaxşılaşdırma yollarını müəyyən etmək lazımdır. Avropa Birliyi və Amerika Birləşmiş Ştatlarının təcrübələrində əsas götürmək olar .

Aktiv əhalinin ümumi əhaliyə nisbəti dünya və bölgələr əsasında illərlə araşdırıldıqda, əmək qabiliyyəti yaşı olaraq təyin olunan 15-64 yaş arasındakı əhali 2010-cu ilə qədər müəyyən bir artım göstərmiş və sonra azalmışdır. 2010-cu ildə 65.6% olan aktiv əhali, 2030-cu ildə 65.4%-ə, 2050-ci ildə% 63.3-ə qədər azalacaqdır. (Diaqram 10).

Diaqram 10: Dünyada və Müxtəlif Bölgələrdə Aktiv İşçi qüvvəsi nisbətləri (%) (1950-2020-2050)

Mənbə: <https://www.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-labour-force-statistics-2020e8286816-en>, 01.04.2021

İnkişaf etmiş dünya ölkələrində inkişaf, ölüm və məhsuldarlıq dərəcələri və gəlir səviyyəsi kimi bir-birindən fərqli amillər nəticəsində işçi qüvvəsi təklifindəki artım / azalma səviyyələri də fərqlidir. Xüsusilə yaşlanma ölçülərinin əhəmiyyətli dərəcədə hiss olunduğu inkişaf etmiş bölgələrdə aktiv əhalidə əhəmiyyətli bir azalma gözlənilir.

2005-ci ildə 67.8% olan aktiv işçi qüvvəsi nisbəti, 2010-cu ildə ilk dəfə azalmağa başladı və 67.6%-ə enmişdir. 2050-ci ildə bu yaş aralığında olanların nisbətinin 57,7% -ə enəcəyi gözlənilir. İnkişaf etməkdə olan bölgələrdə bu azalma yalnız 2030-cu illərdən sonra görülməyə və 2030-cu ildə 66.1 % olan 15-64 yaş aralığında bu əhalinin nisbəti 2050-ci ildə 2 % azalaraq 64.2% -ə enəcəkdir. Uzun illər yaşlanma təsirinin dünyanın digər yerlərində olduğu kimi hiss olunmaması zəif inkişaf etmiş ölkələrdə işçi qüvvəsində hər hansı bir daralma ilə bağlı dəqiq məlumat vermir.

İnkişaf etmiş bölgələr əsasında işçi qüvvəsində ən əhəmiyyətli azalmanın Avropada baş verəcəyi gözlənilir. Dünyadakı digər bölgələrə nisbətən daha az məhsuldarlıq nisbətinə sahib olan bu bölgənin 2010-cu ildən sonrakı bir neçə il ərzində işçi qüvvəsi təklifində ciddi bir azalma görəcəyi və 2050-ci ilə qədər (57,2%) aktiv əhalinin ən az bölgə olacağı gözlənilir.

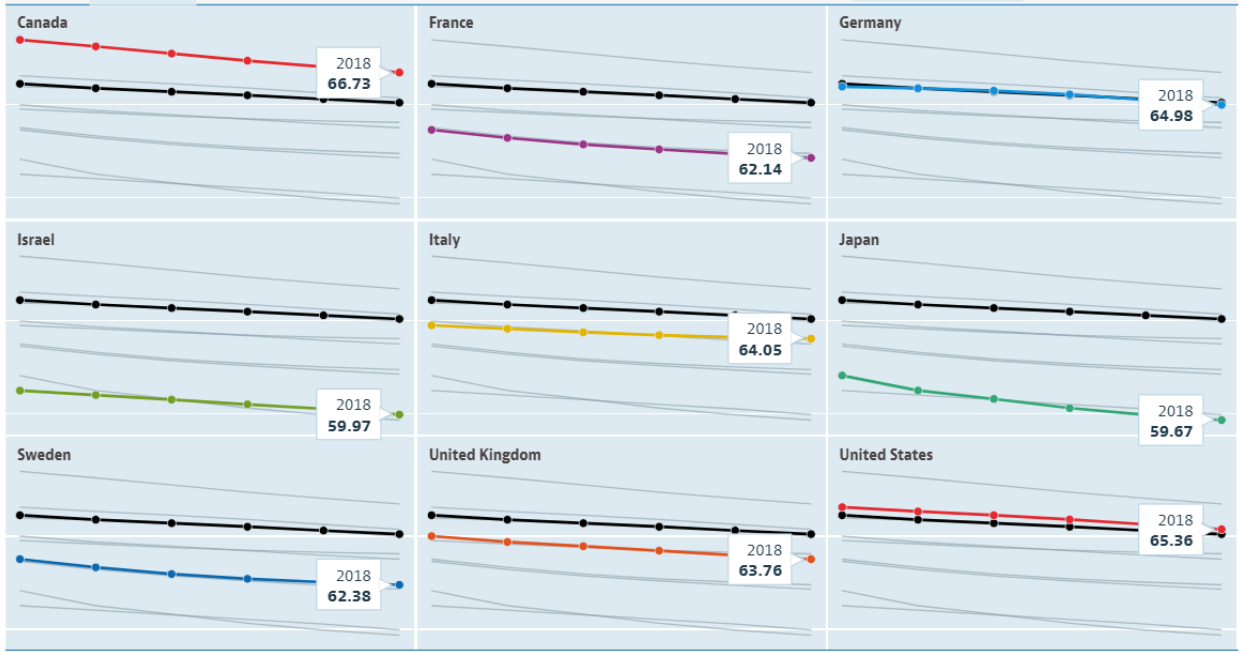
Aşağıdakı diaqramlarda bir sıra inkişaf etmiş dünya ölkələrində: Kanada, Fransa, Almaniya, İtaliya, Yaponiya, İsveçrə, ABŞ kimi ölkələrdə məşğul əhalinin yaş dinamikası öz əksini tapmışdır. Burada əmək qabiliyyətli əhali 15 ilə 64 yaş arasındadır. Bu göstərici ümumi əmək qabiliyyətli əhalinin payını əks etdirməkdədir.

Kiçik və orta müəssisələr (Mittelstand) Avropa Birliyi ölkələrinin iqtisadi inkişafında və ixracında son dərəcə əhəmiyyətli bir rol oynayır. Alman Federal İqtisadiyyat və Texnologiya və Texnologiya Nazirliyi kiçik və orta sahibkarlıq üçün aşağıdakı prioritet sahələri açıqladı:

- yenilik;
- bacarıqlı işçi qüvvəsi, start-up dəstəyi və iş uğuru;
- ölkə xaricində bazar imkanları;

- maliyyələşdirmə;
- bürokratiyanın azaldılması;
- xammal və enerji səmərəliliyi.

Diaqram 11: Əmək qabiliyyətli əhali, (Cəm, %, 2013 – 2018)

Mənbə: <https://data.oecd.org/pop/working-age-population.htm>, 01.01.2021

İşçi qüvvəsinin iştirak göstəricisi bir ölkənin insan resurslarının həcmi və tərkibini təyin edən amillərin araşdırılmasında və gələcək iş təklifinin proqnozlaşdırılmasında mərkəzi rol oynayır.

Həyata keçirilmiş məşğulluq siyasəti Əhalinin Məşğulluğu Dövlət Fondunun (ƏMDF) vəsaitlərindən tam istifadə edildikdə və iş yerlərinin saxlanması və əlavə iş yerlərinin yaradılması xərclərinin maliyyələşdirilməsi, bir işin başlanması üçün subsidiyaların verilməsi, xərclərin ödənilməsi ilə aktivləşir.

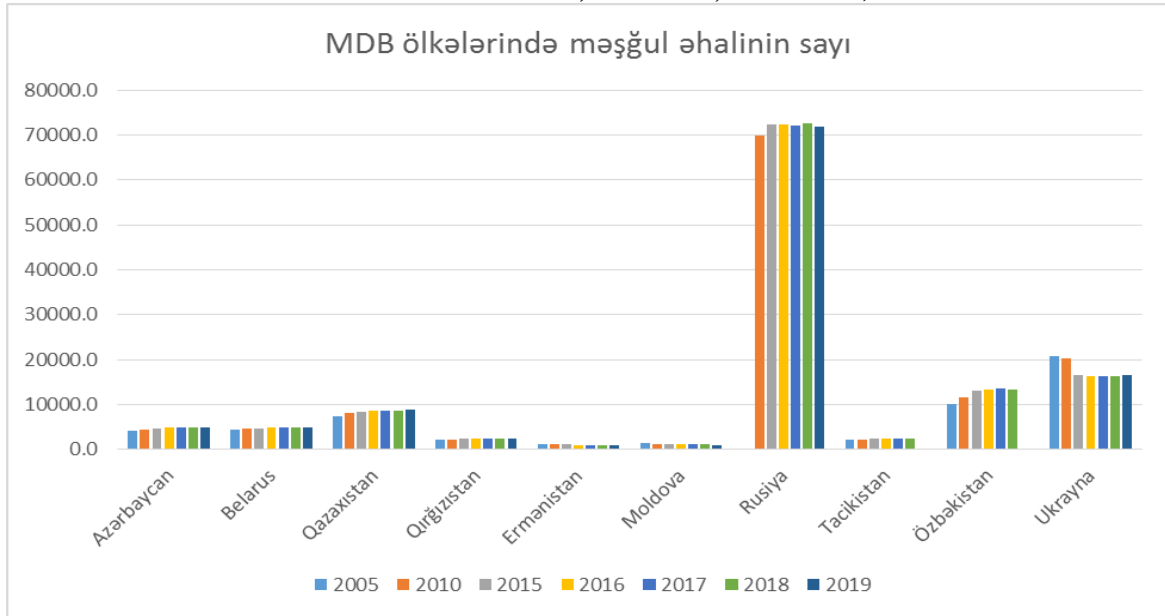
Beynəlxalq ticarətin tənzimlənməsi aşağıdakı səviyyələrdən formalaşır: beynəlxalq və milli səviyyə ixracat və idxalın idarə edilməsini təmsil edir. İxracın idarə edilməsi həm təşkilati, həm də kredit və maliyyə tədbirləri ilə stimullaşdırılması yolu ilə formalaşır. Təşkilati tədbirlər arasında ixracatçılara konsaltinq və məlumat xidmətlərinin göstərilməsi üçün xüsusi strukturların formalaşdırılması, dövlət

qurumlarının iştirakı ilə ticarət əməliyyatlarının bağlanması, beynəlxalq fəaliyyətlər üçün xüsusi təlimlərin təşkili, digər ölkələrdə sərğilərin yaradılmasına yardım göstərilməsi daxildir.

Əmək hüququ subyektinin konseptual əsaslarının dəyişdiyini və məşğulluq modelinin əvvəllər "qulluqçu" və "işçi" kimi anlayışları yerindən çıxardığı kimi yeni forma və anlayışlara yol açacağını düşünə bilərik. Ancaq bu dəyişikliklərin hansı formada ola biləcəyi hələ bəlli deyil. Aydın görünən budur ki, mümkün konseptual islahatlara baxmayaraq, İSG standartlarını müdafiə etmək əmək qanunvericiliyinin əsas hədəflərindən biri olaraq qalır.

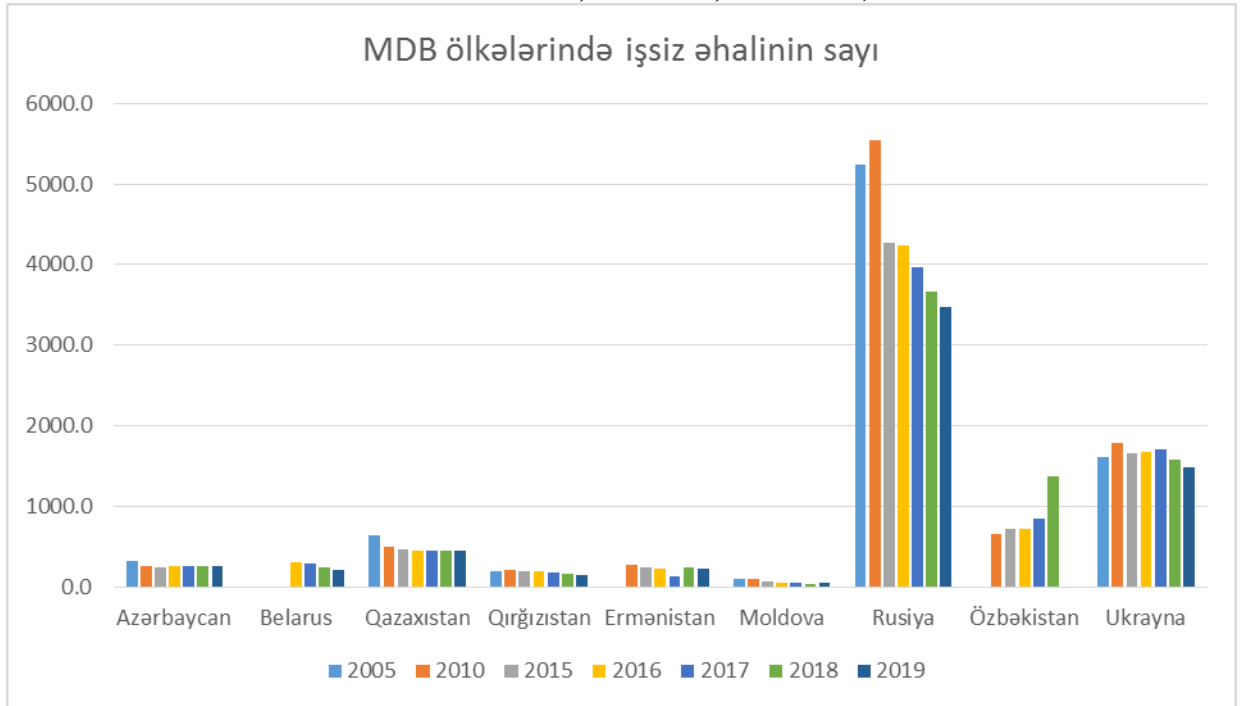
MDB ölkələrindən bəzilərinə iqtisadi-fəal və məşğul əhalinin statistikasını aşağıdakı diaqramda aydın şəkildə göstərilmişdir.

Diaqram 12: MDB ölkələrində məşğul əhalinin sayı ((işçi qüvvəsinin tədqiqatı məlumatlarına əsasən; orta illik, min nəfər)

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, 01.01.2021

Diaqram 13: MDB ölkələrində işsiz əhalinin sayı ((işçi qüvvəsinin tədqiqatı məlumatlarına əsasən; orta illik, min nəfər)

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, 01.01.2021

Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin əksəriyyətində kiçik və orta müəssisələr iqtisadi böyümənin və məşğulluğun təşviqində ön sıralarda yer alır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi dayanıqlığını artırmaq, rəqabət qabiliyyətini yüksəltmək və iqtisadi aktivliyi təmin etmək üçün kiçik və orta müəssisələrin inkişafı üçün sistemli tədbirlər görürlər. Nəticədə rəqabətli bazar münasibətləri formalaşır ki, bu da öz növbəsində bazarda tələb və təklif tarazlığını yaradır, qiymətləri sabitləşdirir, məhsul və xidmətlərin rəqabət qabiliyyətini artırır. Bu səbəblərdən mövcud qlobal şəraitdə həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlar öz iqtisadiyyatlarının kiçik və orta müəssisələr vasitəsilə böhranlara çevik şəkildə uyğunlaşmasını təmin etməyə çalışırlar. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə orta müəssisələr əsas xidmət təminatçılarıdır. Qlobal tendensiyalar- dan biri də kiçik müəssisələri davamlılığını təmin edərək orta müəssisələr səviyyəsinə gətirməyə çalışır. Beləliklə, müəssisələrin davamlılığını və nəticədə onların rəqabət qabiliyyətini artırmağa yönəldilmişdir.

2005–2016-cı illərdə həm kişilər, həm də qadınlar, 15–72 yaşlı və əmək qabiliyyətli əhalinin işçi qüvvəsində iştirak səviyyəsində davamlı bir artım meyli müşahidə edildi. Eyni zamanda fərdi yaş qrupları üçün çox istiqamətli dinamika müşahidə edilmişdir. 15-19 yaşlı gənclərin işçi qüvvəsində iştirakında kəskin azalma baş verdi - oğlanlar üçün demək olar ki, 40%, qızlar üçün demək olar ki, 2 dəfə, 20-24 yaş arası gənclər arasında işçi qüvvəsinin iştirakı da o qədər də az olsa da azaldı. Kişilər üçün işçi qüvvəsinin iştirak səviyyəsi 24 yaşdan yuxarı bütün yaş qruplarında artmış, daha yaşlılarda isə 60-72 yaş qrupunda daha intensiv artım% 20 olmuşdur. 25-29, 30-34 və 35-39 yaş arası qadınlarda işçi qüvvəsinin iştirak səviyyəsi praktik olaraq sabitləşdi (azalma 2 pp-dən azdır). Yaşlılarda işçi qüvvəsində iştirak artır, 60-72 yaş qrupunda böyümə% 40-1 keçdi. Gənclərin işçi qüvvəsinin iştirakının azalması və yaşlı yaş qruplarında artım meyllərinin birləşməsi qocalma işçi qüvvəsini daha da pisləşdirir.

OECD və AB ölkələri fonunda, Rusiya əhalisinin işçi qüvvəsində iştirak səviyyəsi yüksək olaraq qiymətləndirilə bilər. Beləliklə, 15 yaş və üzəri əhalinin (Rusiyada - 15-72) işçi qüvvəsində iştirakına görə, Rusiya 2016-cı ildə 6-cı yerdə (İslandiya, İsveç, Estoniya, Norveç, Yeni Zelandiyadan sonra) idi. Rusiyada ən aktiv yaş qrupları (25-54) əhalisinin işçi qüvvəsinə iştirak nisbəti iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələr arasında ən yüksək göstəricilərdən biridir. Bu göstəriciyə görə, Rusiya, İslandiya, İsveç və İsveçrədən sonra 4-cü yerdədir və statistik səhv çərçivəsində onlardan aradakı boşluq son dərəcə əhəmiyyətsizdir. Beləliklə, 25-54 yaşlı əhalinin Rusiyada işçi qüvvəsində iştirakını artırmaq üçün ehtiyatlar praktik olaraq tükənmişdir.

Bu dövrdə gənclərin işçi qüvvəsi iştirakının azalması peşə təhsili tələbinin artması ilə əlaqələndirildi; bu dövrdə əhalinin yaşayış səviyyəsindəki artım, gənclərin işçi qüvvəsindəki iştirakını da təsir edərək işdən çıxmaqla təhsil lehinə seçim etməyi mümkün etdi. Bundan əlavə, gənclərin işçi qüvvəsində iştirakının azalmasına tələbələrin peşə hazırlığı səviyyələrinə nisbətinin dəyişməsi - ali təhsil

müəssisələrində tələbə sayının artması və tələbə sayının azalması səbəb olmuşdur. İbtidai və orta peşə təhsili, habelə ilk peşə təhsili müəssisələrinin orta sistemə daxil edilməsi. Orta ixtisas təhsili sistemində təhsil 18-19 yaşında tamamlana bilər, ali təhsil daha uzun bir təhsil müddətini (22-24 yaşa qədər) nəzərdə tutur ki, bu da əməkda iştirakın azalmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Təxmini hesablamalarımıza görə, 20-24 yaş arasındakı gənclərin işçi qüvvəsində iştirakının 2000-ci il səviyyəsinə qədər artması ilə (kişilərdə 74.9%, qadınlarda% 62.5) bu yaş qrupuna görə işçi qüvvəsi 2035 - 850 min nəfər (Rosstatın demografik proqnozunun orta variantına görə) arta bilər (Cədvəl 3).

Cədvəl 3: İşçi qüvvəsində iştirakların sayı

	2020	2025	2030	2035
Əhalisi 20-24 yaş, min nəfər				
Kişilər	3758.9	3559.2	3806.0	4288.5
qadınlar	3602.5	3398.2	3587.3	4042.1
2016-cı illə müqayisədə işçi qüvvəsinin iştirak nisbətindəki dəyişiklik, faiz				
Kişilər	+10.3	+10.3	+10.3	+10.3
Qadınlar	+10.1	+10.1	+10.1	+10.1
İşçi qüvvəsinin böyüməsi, min nəfər				
Kişilər	387.2	366.6	392.0	441.7
qadınlar	363.9	343.2	362.3	408.3
Hər iki cins	751.0	709.8	754.3	850.0

Mənbə: http://www.gks.ru/wps/wcm/connect/rosstat_main/rosstat/ru/statistics/publications/catalog/doc_1140095525812, 01.01.2021

Yüksək işçi qüvvəsi iştirakçılığı olan AB ölkələrinin əksəriyyətində (Hollandiya, Danimarka, Norveç, İslandiya, İsveç), xüsusilə gənclər və yaşlı insanlar arasında könüllü işsizlik geniş yayılmışdır. Beləliklə, Hollandiyada 2016-cı ildə 15-24 yaş arası işləyən gənclərin 80%-i, Danimarkada - 68.5%, Norveç - 60.2% və Bolqarıstan,

Che chia, Xorvatiya, Latviya, Litva, Macarıstan kimi ölkələrdə , Polşa, Rumıniya - 7.4-16.5%. 55-64 yaş arası insanlar arasında% 49,2 Hollandiyada,% 44,1 İsveçrədə, 34,3% Belçikada (ümumilikdə 28 AB ölkəsi üçün - 22,0%) yarım gün işləyirdi. Bir qayda olaraq, gənclər arasında işsizliyin səbəbi təhsildir. Beləliklə, bu ölkələrdə əmək bazarının institusional quruluşu gənclərə iş və təhsili birləşdirməyə imkan verir ki, bu da öz növbəsində gənclərin işçi qüvvəsində yüksək səviyyədə iştirakını təmin edir.

2021-2025-ci illər üçün Belarusiyada "Əmək bazarı və məşğulluğun təşviqi" dövlət proqramı Nazirlər Kabinetinin 30 dekabr 2020-ci il tarixli 777 nömrəli qərarı ilə təsdiqləndi, BelTA Hökumətin mətbuat xidmətindən öyrənilir.

2025-ci ilədək əsas vəzifələr əhalinin iqtisadi fəaliyyətini stimullaşdırmaq, iqtisadi cəhətdən fəal olmayan əhalini əmək fəaliyyətinə cəlb etmək, əmək bazarında tələb və təklif tarazlığını təmin etmək, əmək şəraitini və təhlükəsizliyini yaxşılaşdırmaqdır.

Belarusiyada "Əmək bazarı və məşğulluğun təşviqi" dövlət proqramının icrası üçün demək olar ki, 221,7 milyon BYN ayrılacaq

2025-ci ilə qədər işsizlik nisbətinin 4.2% -dən çox olmaması planlaşdırılır. Zərərli və ya təhlükəli iş şəraiti olan iş yerlərində işləyən işçilərin sayı 2020-ci illə müqayisədə ən az 8% azalmalıdır.

İşsizlər öz işlərini qurmaq, əl işləri ilə məşğul olmaq, aqroekoturizm üçün dəstək verməyə davam edəcəklər. Elektron yarmarkalar da daxil olmaqla əmək yarmarkaları keçiriləcəkdir.

Əmək bazarının proqnozlaşdırılması üçün bir məlumat sisteminin, habelə Milli İxtisas Sisteminin vahid rəqəmsal platformasının yaradılması nəzərdə tutulur.

Sosial xidmətlər və tikinti sektorlarında müstəqil qiymətləndirmə və ixtisas sertifikatlarının tətbiqi üzrə pilot layihənin həyata keçirilməsi planlaşdırılır.

Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, Belarusiyada 2021–2025-ci illərdə əmək bazarında vəziyyət iqtisadiyyatın sahələri arasında əməyin daha da bölüşdürülməsi

şəraitində formalaşacaqdır. Məşğulluğun sektoral strukturunun dinamikası sənayedə və kənd təsərrüfatında işçilərin sayının azalması ilə xarakterizə ediləcəkdir.

"Bu tendensiyalar əsasən istehsalın modernləşdirilməsi və resurs qənaət edən texnologiyaların tətbiqi, əmək məhsuldarlığının artması və artıq məşğulluğun azaldılması ilə əlaqədardır. Kənd təsərrüfatında məşğulluğun azalma səviyyəsinin daha yüksək olması, sayın azalması ilə əlaqələndiriləcəkdir. kənd yerlərində əmək qabiliyyətli əhali "proqramında deyilir.

Bənzər dinamika məşğul əhəlinin sayı baxımından müşahidə ediləcəkdir. Bu, Belarusiyada əmək qabiliyyətli əhəlinin azalması və 2017-ci ildə başlayan pensiya yaşının tədricən artırılması prosesinin başa çatması ilə əlaqədardır.

Bir sıra peşələrə tələbin azalması və iş tapşırıqlarının dəyişdirilməsi texnoloji tərəqqinin tək nəticələri deyil. Məşğulluğun quruluşu dəyişdirilir və standart zəhmətkeşlik, yəni rəsmi zəmanətə əsasən sosial təminatlara uyğun olaraq tam zamanlı maddəli iş payı azalmağa davam edəcəkdir. Gələcəkdə əmək münasibətlərindəki dəyişikliklər yalnız müxtəlif milli və beynəlxalq iqtisadi təşkilatlarda deyil, NASA, IBM, Microsoft kimi təşkilatlarda da müzakirə üçün əsas mövzulardan biridir.

Qeyri-rəsmi və təhlükəli məşğulluğun artması texnologiyaların inkişafının nəticəsi ola bilər. Birincisi, uğurlu bir şirkətin portreti dəyişir: Uber, Airbnb, Cabify kimi platforma əsaslı müxtəlif təşkilatlar on ildən az bir müddətdə böyük gəlirləri olan çoxmillətli şirkətlərə çevrilib daha səmərəli olur. Platforma şirkətləri işçilərin yalnız kiçik bir hissəsi ilə əmək müqaviləsi və sosial təminatlar (illik ödənişli məzuniyyət, sığorta haqlarının ödənilməsi və s.) bağlanmasını əhatə edən standart əmək münasibətlərinə girirlər. Eyni zamanda, platforma şirkətlərindəki işçilərin bazarlıq gücü, işçilərin ayrı-seçkiliyi səbəbindən zəifləyir. Bu cür əmək münasibətlərinin yeniliyi və spesifik xüsusiyyətləri işçilərin zəif sosial müdafiəsinə səbəb olur. Məsələn, Yandex.Eda və Yandex.Taxi-nin Moskvadakı işçiləri 2019-cu

ilin əvvəlindən bəri öz-özünə işləyən kimi qeydiyyatda alınblar və Əmək Məcəlləsinin normalarının əksəriyyəti onlara tətbiq olunmur.

İkincisi, ənənəvi şirkətlərdə iş də dəyişir: müasir texnologiyalar işə yarayan, nizamsız və müvəqqəti məşğulluğu işəgötürən üçün daha əlçatan və gəlirli edir. Beləliklə, 2000–2017-ci illərdə AB ölkələrində həftədə otuz saatdan az işləyənlərin payı 12,7% -dən 16,9% -ə yüksəldi ki, bu da əsasən işəgötürənlərin işçilərlə daha çevik əmək münasibətlərinə olan ehtiyacından irəli gəlir. Evdə işləyən insanların payı artır: Eurostat-a görə, onların payı 2008-ci ildəki 12,4% -dən 2019-cu ildə 16,1% -ə yüksəldi. Gələcəkdə əmək münasibətləri standart olmayan formalarının yayılması ehtimalı normaların formalaşması məsələsini gündəmə gətirdi.

Azərbaycan da öz növbəsində bu təcrübələrdən yararlanmalıdır. Gənc nəslin işə cəlb olunması artırılmalıdır. Azərbaycanda da internet şəbəkələrində onlayn işə cəlb olunmaların sayı artıb. Bununla bağlı əmək məcəlləsinə müvafiq əlavə və dəyişikliklərin edilməsi məqədəuyğun olar.

Buradan belə çıxır ki, sahibkarlıq fəaliyyəti sahibin, novatorun və menecerin funksiyalarını birləşdirir. İdarəçi ilə təşəbbüskar arasındakı fərq, bir sahibkarın sahibinin funksiyalarını həyata keçirməsindədir, bunun sayəsində müstəqil olaraq iqtisadi mühiti dəyişdirə, qərarlar qəbul edə və nəticələrinə görə məsuliyyət daşıyır.

Avropa Birliyi əmək qanunu, AB-də işçilərin hüquqlarını qoruyur və aşağıdakıları əhatə edir:

- İş saatları, part-time və sabit iş saatları, işçilərin yerləşdirilməsi, ayrı-seçkilik, bərabər əmək haqqı və hamilə işçilərin qorunması kimi məşğulluq şərtləri
- Kollektiv ixtisar və iş köçürmə halları barədə işçilərə məlumat vermək və onlara məsləhət vermək
- Şəxsi məlumatların qorunması

Qeyd etmək vacibdir ki, qanunlar Aİ-də tətbiq olunarkən, qanunların milli səviyyədə həyata keçirilməsindəki fərqlər səbəbindən tez-tez fərqli Üzv Dövlətlərdə fərqli fəaliyyət göstərilir.

Hər bir dövlət effektiv əmək bazarı siyasətinin həyata keçirilməsində maraqlıdır. Bazar iqtisadiyyatında dövlət tənzimlənməsi səlahiyyətli dövlət qurumları və ictimai təşkilatlar tərəfindən sabitləşmək və uyğunlaşmaq məqsədi ilə həyata keçirilən qanunverici, icraedici və nəzarət xarakterli standart tədbirlər sistemidir.

İş dünyasındakı mənfi hadisələrin qarşısını almaq, bazardakı gərginliyi azaltmaq üçün çoxsaylı tədbirlər görmək lazımdır.

Azərbaycanda məşğulluğun və əmək bazarının tənzimlənməsi istiqamətində dövlət siyasətinin formalaşması

Mövcud şəraitdə əmək sahəsindəki iqtisadi inkişaf dinamikasına vaxtında cavab verməyə qadir olan sivil əmək bazarının formalaşmasına və inkişafına kömək edəcək belə dəyişikliklərin zəruri olduğu tamamilə aydındır. Bütövlükdə Azərbaycanda və onun bölgələrində əmək bazarının formalaşması ilə əlaqəli praktik məsələlərin həlli məşğulluq, işsizlik və əmək bazarına aid iqtisadi nəzəriyyələrin öyrənilməsini və yeni başa düşülməsini tələb edir. Müxtəlif iqtisadi məktəblər bu kateqoriyaların öyrənilməsi üçün bir nəzəriyyənin inkişafına kömək etdi. Müasir iqtisadi nəzəriyyədə mövcud olan əmək bazarı və məşğulluğun öyrənilməsinə əsas yanaşmaları təhlil edək. Əməyin tələbinin həcmi əmək haqqının dəyəri ilə tərs şəkildə bağlıdır [14].

Bazar münasibətlərinin dərinləşməsi ilə işçi qüvvəsinin əhəmiyyətli dərəcədə liberallaşması baş verir və əmək bazarındakı tələb və təklifin miqyasına dair hər bir proqnoz çox şərtlidir. Geniş miqyaslı iqtisadiyyatın formalaşması, mülkiyyətin ləğvi, yeni iqtisadi formaların inkişafı (məsələn, icarə), özəl və fərdi sahibkarlıq, iqtisadi məkanın formalaşması və bu əsasda idarəetmə strukturunda azalma, respublikamızda əmək bazarında tələb və təklifin azalması kimi, tələbə əsaslanan məhdud əmək bazarı yaradacaq ki, bu da əməyə olan tələbin azalmasına səbəb olacaqdır. Burada iş yerlərinin azaldılmasında sosial-iqtisadi problemlərlə əlaqəli amillər həlledici rol oynaya bilər. Qarışıq iqtisadiyyatın yaranması ilə əlaqəli amillər alternativ iqtisadiyyat sektorunda müəyyən vaxta qədər işçi qüvvəsinə tələbi artırma bilər.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi miqyasının genişlənməsi nəticəsində ilk növbədə, institusional sahədə, eləcə də ictimai məhsulun yenidən bölüşdürülməsi sahəsində əsaslı dəyişikliklər baş verdi. Bütün bunlar, xüsusilə 60-70-ci illərdə, Fransada keçən əsrdə müşahidə edilmişdir. Həm də xatırlayın ki, 80-ci illərin sonu, 90-cı illərin əvvəlləri, sosialist ölkələrində baş verən dəyişikliklər zaman keçdikcə bu prosesin ayrılmaz bir hissəsi oldu.

Xüsusilə iqtisadiyyatda mülkiyyətin özəlləşdirilməsi dövlətin iqtisadiyyata təsir metodlarından ayrılması demək deyil. Bir Skandinaviya ölkəsi nümunəsi göstərir ki, dövlətin iqtisadiyyatda payından asılı olmayaraq, kiçik bir pay, iqtisadiyyatı tənzimləmə metodlarının səviyyəsi daha yüksəkdir. Məsələn, keçən əsrin 80-90-cı illərində inkişaf etmiş ölkələrdə dövlətə məxsus müəssisə və müəssisələrin özəlləşdirilməsinə geniş miqyaslı meyl var idi. O dövrdə mövcud dövlət müəssisələrinin sosial-iqtisadi tərəqqi funksiyasını yerinə yetirdiyinə inanılırdı. Bu baxımdan şəraitin inkişafına tez uyğunlaşmaq və qanunun aliliyini təmin etmək üçün dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi istiqamətində tədbirlər görülməkdir. Elə bu səbəbdən də keçən əsrin 80-ci illərinin sonlarında və 90-cı illərin ortalarına qədər dünyanın 100-ə yaxın ölkəsində təxminən 10 min nəfər özəlləşdirilmişdir.

Dövlətə məxsus müəssisələrin məhsuldarlığı, nəticədə bazarda rəqabətqabiliyyətlilik prinsiplərinin idarəetmədə tətbiqi, habelə dövlət müəssisələrinin kollektiv mülkiyyət sisteminə keçməsi yeni mülkiyyət formalarının inkişafı üçün əlverişli şərait yaratdı.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində inkişaf kiçik və orta sahibkarlıq cəmiyyətin sosial sabitliyinin təmin edilməsində əsas şərtidir. Əslində bəzi hallarda kiçik sahibkarlıq əhalinin məşğulluq formalarından biri kimi xarakterizə olunur və bölgələrdə işsizliyin azaldılması və mümkün sosial problemlərin qarşısının alınması üsulu kimi qiymətləndirilir. İqtisadi tənzimləmə milli gəlirin bölüşdürülməsinin vacib metodu hesab olunur. Tədqiqatlar göstərir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə milli məhsulun bir hissəsi dövlət tərəfindən yenidən bölüşdürülür. Məsələn,

1950-1993-cü illər ərzində daxili məhsulun strukturunda dövlət xərclərinin payı 1,5 dəfə artmışdır. Beləliklə, ABŞ-da bu göstərici 38% -ə, Yaponiyada 35% -ə qədər, Almaniya və İngiltərədə 50% -ə, Fransada 34% -ə yüksəldi.

Müasir şəraitdə subsidiyalar, qrantlar və subsidiyalar iqtisadi tənzimləmə metodu kimi geniş istifadə olunur. Siyahıda sadalanan metodlar zərər və zərərləri kompensasiya etmək, habelə müxtəlif sahələrdə əmtəə istehsalçılarının qarşılaşdıqları problemləri aradan qaldırmaq üçün geniş istifadə olunur. Bu, xüsusilə kənd təsərrüfatı istehsalçılarına maliyyə dəstəyi üçün məcburi tədbirlərin həyata keçirilməsində müşahidə olunur. Respublikamızda da bu istiqamətdə tədbirlər kifayət qədər geniş miqyasda həyata keçirildi. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 23 yanvar 2007-ci il tarixli fərmanına əsasən - "Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyi", mineral gübrələrin, zəruri yanacaq və motor yağlarının xərclərinin 50% -i dövlət tərəfindən ödənilmiş və bu məlumat sahələrinin inkişafı üçün əlverişli şərait yaratdı. Dünya praktikasında subsidiyalar və dotasiyalardan geniş istifadə olunur [35].

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət tənzimlənməsi bir çox tənzimləmə metodlarına əsaslanır. Bu sistemdə göstərici planlaşdırma əsas əhəmiyyətə malikdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə indikativ planlaşdırma qanunvericilik aktları ilə həyata keçirilir və bu göstərici planların həyata keçirilməsi birbaşa iqtisadi tənzimləyicilərin təsirindən asılıdır. Göstərici planlar ölkə parlamenti tərəfindən uzunmüddətli planlaşdırma proqramlarının tətbiqinə əsaslanır. Bu proqramlar çərçivəsində, ilk növbədə, yerli iqtisadi istehsalçıların fəaliyyəti, habelə milli iqtisadiyyatın stabilizatorlarının aktivləşdirilməsi dəstəklənir. İqtisadi strategiyayı həyata keçirmək üçün vergi, büdcə, maliyyə və kredit, dövlət sifarişləri və regional hədəf proqramları daxil olmaqla iqtisadi tənzimləyicilərdən istifadə olunur.

İqtisadiyyatın dövlət sektorunun idarə edilməsindəki əsas vəzifələr arasında ümumi iqtisadi, elmi-texniki, sosial və ekoloji kimi siyahılar verilə bilər. İqtisadi sabitləşmə və dinamik böyümənin təmin edilməsi nöqteyi-nəzərindən dövlət

sektorunun əhəmiyyəti nəzərə alınaraq özəlləşdirmə yanaşmalarında dəyişiklik lazımdır. Eyni zamanda, iri müəssisələrə nəzarətin davam etdirilməsi üçün vacib bir şərt qalmaqdadır. Bu da ilk növbədə milli iqtisadiyyatın inkişafı və ölkənin strateji maraqlarının qorunması ilə əlaqədardır. Təbii ki, birləşdirilmiş müəssisələr üzərində ciddi nəzarətin əhəmiyyətli bir hissəsi dövlətə məxsusdur və bu fakt dövlət sektorunun idarə edilməsində strateji maraqların qorunması üçün vacib şərtidir.

Tədqiqatlar göstərir ki, müasir şəraitdə iqtisadi tənzimləmədə dövlətin rolu, müxtəlif qarşılıqlı əlaqəli kateqoriyalar baxımından sosial tərəfdaşlıq funksiyalarının icrası ilə xarakterizə olunur. Dövlətin sosial tərəfdaşlıq münasibətlərinin formalaşmasında iştirakının genişləndirilməsi milli maraqların sahibkarlıq strukturlarının maraqları ilə uyğunluğunu nəzərdə tutur. Təbii ki, sosial qarşılıqların effektiv şəkildə aradan qaldırılması və dövlət tərəfindən iqtisadi strategiyanın hazırlanmasına əsaslanan ticarət təşkilatları ilə iş birliyinin təmin edilməsi ön plana keçir. Belə bir şəraitdə bazar tənzimləmə üsulları ilə bazarın özünütənzimlənməsi arasında optimal əlaqənin təmin edilməsi dövlətin strateji maraqlarının qorunmasına xidmət edir. Əlbəttə ki, strateji maraqların qorunmasının yalnız daxili bazarın effektiv qorunması və istehsal prosesinin stimullaşdırılması olmadığını düşünməyə dəyər.

Dövlətin özəl müəssisələrə verdiyi dəstək iqtisadi inkişafı yaradan və istehsalı stimullaşdıran istiqamətləndirici qüvvə rolunu oynayır. Nəzərə alınmalıdır ki, sahibkarlara verilən dəstək son nəticədə yeni iş yerlərinin açılmasına və iqtisadiyyatda məşğulluğun təmin edilməsinə yönəlmiş iqtisadi fəaliyyət kimi xarakterizə olunur [37].

11 fevral 2004-cü ildə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı, "Azərbaycan Respublikası bölgələrinin sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" (2004-2008) və "Bölgələrin Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı 2009-2013-cü illər "ümumi olaraq bölgələrdə məhsuldarlığın artırılmasına yönəldilmiş və effektiv məşğulluq yaratmağı hədəfləyən bir dövlət aktı kimi qiymətləndirilmişdir.

Hazırda "2014-2018-ci illər üçün sosial-iqtisadi inkişaf Dövlət Proqramı" təsdiqlənib və uğurla icra olunur. İşsizlik səviyyəsinin azaldılması və səmərəli məşğulluğun yaradılması tədbirlərinə, ilk növbədə, maliyyə və istehsal və xidmət sahələrinin inkişafının prioritet olduğu investisiya proqramı, habelə azalma yönəlmiş tədbirlərin icrası daxildir. İşsizlik nisbəti.

Tədqiqat göstərir ki, hazırda planetdə həm evdə, həm də tanış olmayan biznes sektorlarında olduqca ciddi olan təxminən 150-200 nəhəng pul və mexaniki yığıncaqlar var. İşsizliyin azalmasına qədər qabaqcıl dünyada maliyyə rəhbərliyi metodları ilə üzləşən əsas tapşırıqlar bunlardır:

- bazarda inkişaf, iqtisadiyyatda qanuni rəhbərliklərin inkişafı və təşəbbüsü və ümumiyyətlə iqtisadiyyatın qanuni rəhbərliyinin təşkili;

- Hökumət seçimlərinin və idarəedicilərin çərçivələrinin bağlılıqın əsas yaradılması hissələrinə təsiri. Siyasi, pul və pul münasibətlərini, xüsusən antitrest qurumları tərəfindən istiqamətləndirilməsinə yönəlmiş tədbirləri tamamlamaq;

- dinamik mexaniki düzəlişin inkişafı və icrası;

- iqtisadiyyatın əsas sahələrində təşəbbüs, əsas və mexaniki layihələrin icrası və bu sahələrin natamam və ya tam maliyyələşdirilməsinə zəmanət;

- yeni sahələr də daxil olmaqla iqtisadiyyatın az mənfəətli sahələri üçün pul yardımı, incə avanslar və maliyyə təminatı təklif etmək;

- ümumi maliyyə məhsulunun dövlət maliyyə planı vasitəsilə yayılması və yayılması;

- çıxarış, rüsum, gömrük öhdəlikləri, bank gəlirləri, xərclərin antitrest rəhbərliyi, gəlir tədbirlərinin icraçıları da daxil olmaqla müxtəlif və geniş makroiqtisadi təlimat metodlarından istifadə;

- pul maddələrinin qlobal maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsi və tanış olmayan maliyyə yanaşmasının rəhbərliyi ilə uzlaşdırılması üçün həyati tədbirlərin görülməsi;

- proteksionist texnika ilə xalq təsərrüfatının müəyyən ehtiyac sahələrinin rəhbərliyi;

- sosial dövrlərin idarəediciləri və sosial strategiyanın icrası (faydaların artırılması və müavinətlərin ayrılması, sosial mübadilə layihələrinin irəliləməsi, qeyri-pul və mexaniki dairələrin yaxşılaşdırılması, məktəb, mədəniyyət və elm çərçivələrinin dövlət tərəfindən dəstəklənməsi üçün vacib tədbirlərin görülməsi).

İqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklərin təməlində böyük sosial dəyişikliklər var ki, bunların hamısı iş münasibətləri rəhbərliyi və maliyyə rəhbərliyi strategiyalarının güclü istifadəsi ilə möhkəm bağlıdır.

Klassik mənada, dövlət tərəfindən məşğulluğu qorumaq üçün aktiv bir siyasət aşağıdakılardır:

- İş yerlərinin yaradılması və onların qorunub saxlanması
- Kadrların peşə hazırlığı, onların yenidən hazırlanması və ixtisasartırma
- İşsiz vətəndaşların gəlirlərinin təmin edilməsi və dəstəklənməsi
- İşsiz vətəndaşların iş tapması üçün təşviqlərin aparılması Passiv siyasət

aşağıdakıları nəzərdə tutur:

- İşsizlər üçün maddi dəstəyin həyata keçirilməsi
- Məcburi işsizliyin təmin edilməsi və qəbulu
- Pensiya yaşının aşağı salınması

Əmək bazarının necə işlədiyini başa düşmək üçün verilən bazarda tələb və təklifi öyrənmək lazımdır. Əmək bazarındakı tələbin subyektləri ticarət və dövlət, təklifin subyektləri isə ev təsərrüfatlarıdır. Əmək bazarının əsas komponentləri bütün maddi işçi qüvvəsini əhatə edən məcmu təklif və iqtisadiyyatın maddi işçilərə olan ümumi ehtiyacı kimi məcmu tələbdir. Bunlar ümumi əmək bazarını təşkil edir. Əmək bazarı, ümumi bazar qanunlarına tabe olsa da, əhəmiyyətli xüsusiyyətlərə malikdir, çünki əməyin özü bir subyektiv istehsal amili olaraq bir əmtəə olmaqla eyni zamanda tələb və təklif nisbətini bazar qiymətinə təsir göstərə bilər.

Əmək bazarını formalaşdıran amillər obyektiv və subyektiv amillərə bölünə bilər. Obyektiv amillərə demoqrafik proseslər və yeni iş yerlərinin sayı daxildir. İnsan amili müasir istehsalın müəyyən edici mənbəyidir. Əmək qabiliyyətli yaşdakı insanların sayı, sağlamlılıqlarının keyfiyyəti cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatında baş verən bütün proseslərə böyük təsir göstərən obyektiv amillərdir. Son 5 ildə burada inkişaf edən əsas tendensiyaları nəzərdən keçirək. Müəyyən bir ərazidə işçi qüvvəsi təklifinin əsasını təşkil edən bölgənin əsas demoqrafik göstəricilərini nəzərdən keçirin. Əmək bazarını formalaşdıran amillər obyektiv və subyektiv amillərə bölünə bilər. Obyektiv amillərə demoqrafik proseslər və yeni iş yerlərinin sayı daxildir. İnsan amili müasir istehsalın müəyyən edici mənbəyidir. Əmək qabiliyyətli yaşdakı insanların sayı, sağlamlılıqlarının keyfiyyəti cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatında baş verən bütün proseslərə böyük təsir göstərən obyektiv amillərdir.

Əmək ehtiyatları anlayışı birmənalı şəkildə əmək qabiliyyətli əhalini nəzərdə tutur. Onların arasında bir yer təkcə iqtisadi cəhətdən aktiv insanlar deyil, həm də iş axtarmayan, o cümlədən təhsil almaq üçün istehsal prosesindən geri çəkilənlər, işsiz, əmək qabiliyyətli insanlar tərəfindən tutulur. İqtisadi cəhətdən fəal əhali iki kateqoriyanı əhatə edir - işləyən və işsiz. 2010-2020-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasının iqtisadi cəhətdən fəal əhalisinin dinamikası aşağıdakı cədvəldə təqdim olunur

III FƏSİL. MÜASİR DÖVRDƏ MƏŞĞULLUĞUN TƏMİN EDİLMƏSİNİN DÖVLƏT MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Regionlarda məşğulluğun dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri

İdarə edilə bilən inkişafın əhəmiyyətli gerçəkliklərindən biri də məcburi iş zəmanət verməkdir. Ticarətin əhəmiyyətini başa düşdüyü üçün, iş davamlı olaraq diqqət mərkəzindədir və ya ölkəmizdə dövlət səviyyəsində qəbul edilən müxtəlif hesabatlarda onun əsas hissələrindən biridir. Uzun müxtariyyət dövründə millətimiz iş sahəsində hərtərəfli bir prosedur qəbul etdi və onu səmərəli şəkildə həyata keçirdi. Xalqımız 2003-cü ildən bəri bu yola dair müəyyən bir strategiya axtarır. Uzaq mənzərəli və faydalı işin zəmanəti Azərbaycanda idarəolunan inkişafın hədəfləri arasında nadir yer tutur. Məhz bu şəkildə, hadisələrin mümkün dönüşünün ortaq hədəfi olan bütün səviyyələrdə yoxsulluğun məhvi həyata keçirilə bilər. 2000-ci ildə elan edilmiş Minilliyin İnkişaf Məqsədlərində 2015-ci ildə "olaraq qəbul edildi"(Muradov, 2015: s.61)

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində məşğulluq əsas gəlir mənbəyini təsir edir. Məşğulluq həm də əhalinin yaşayış səviyyəsini və müvafiq olaraq siyasi mövqelərini formalaşdırır. Eyni zamanda, bu gəlirlər insanların vergi ödəmə qabiliyyətini artırır. Bu, ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsini əsas göstəricilərindən biridir. Bu səbəblə məşğulluğu təmin etmək üçün dövlət səviyyəsində ciddi dəstək verilməlidir. Azərbaycanda məşğulluğun təmin olunması da davamlı inkişafın digər hədəflərinə çatmaq üçün ilkin şərtidir. Müstəqillik qazandıqdan sonra, ölkəmizin problemlərinə baxmayaraq, hökumət tərəfindən görülən təsirli tədbirlər Azərbaycanda geniş miqyaslı çoxalma prosesini qorudu və hətta XXI əsrin əvvəllərində təbii bir artım oldu,

2003-2008-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişafa dair bir neçə dövlət sənədi qəbul edilmişdir. Dövlət, BƏT-in

Məşğulluq Siyasəti haqqında 122 sayılı Konvensiyasına və Məşğulluq Xidmətlərinin Təşkilatı haqqında 88 sayılı Konvensiyasına uyğun olaraq, bu istiqamətdə qəbul edilmiş beynəlxalq sənədlərdə göstərilən öhdəlikləri də öz üzərinə götürdü. Bu konvensiyalarda göstərilən öhdəliklər Dövlətləri və onların ictimai-siyasi tərəfdaşlarını tam və aktiv məşğulluq siyasətlərini davam etdirməyə çağırır. Bu fəaliyyət planı çərçivəsində 1991-2001-ci illərdə, 2003-cü ildə Azərbaycan Respublikasında Yoxsulluğun Azaldılması və İqtisadi İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı (2003-2005), (2006-2009) Məşğulluq Qanunu qəbul edilmişdir.), “2007-2010-cu illər üçün Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsinə dair Fəaliyyət Planı”,

- Sənədlər daha ümumi xarakter daşıyır, heç kim onların yerinə yetirilməsindən xüsusi məsuliyyət daşımır;

- Qəbul edilmiş planlar və strategiyalar, sənədlər sadəcə hərəkətləri sadalayır, onların həyata keçirilmə mexanizmini göstərmir və problemlərin həlli texnologiyası göstərilmir.

- Qəbul edilmiş proqramların maliyyə dəstəyi, özəl biznesin bu layihələrdə iştirakı çox aşağıdır;

- Qəbul edilmiş proqram və şərtlərin icrasına nəzarət çox zəifdir və ya ümumiyyətlə həyata keçirilmir.

- Bu çatışmazlıqların olması iş və gözəl iş məsələlərini həll etməyi çətinləşdirir.

- Bir müddətdən sonra ilk dəfə olaraq Azərbaycan 2006-2009-cu illər üçün "İctimai Layiqli İş Proqramı" nı qəbul etdi. Bu proqramın əsas hədəfləri bunlardır.

- Xüsusilə gənclər arasında biznesin inkişafı alətlərinin inkişafı;

- Yaxşı mövqelərin yaradılması;

- Sosial danışıqların təşkili və dünya miqyasında iş standartları və rəhbərliklərindən uğurlu istifadə və s

2010-cu ilin dekabrında, 2010-2013-cü illərdə keçirilən yerli bir toplantıda, ölkənin Layiqli İş Proqramının ikinci dövrü üçün ölkənin ehtiyacları seçildi.

Azərbaycan Layiqli İş Proqramının ikinci dövrünün icrasına yönəldilmiş üç ehtiyacın olduğunu qəbul etdi. Bunlar:

- Koordinasiyanı gücləndirmək və iş bazarı rəhbərliyi üçün cəlbedici bir vasitə yaratmaq;

- Peşələrin və işçi qüvvəsinin xarakterini yaxşılaşdırmaq üçün tədbirlər hazırlamaq;

- Əhali arasında zəif toplantıların qarışığı üçün şərait yaradırın.

Son illər Azərbaycanda məşğulluğun təhlili göstərir ki, işçi qüvvəsi ilə iqtisadi cəhətdən fəal əhali arasındakı fərq getdikcə artır. SSRİ-də bu fərq sıfır idisə, 2000-ci ildə bu fərq onsuz da 937,6 min nəfər, 2014-cü ildə isə 1,444,1 min nəfər idi. Bu tendensiyanın uzun müddət qorunması mənfi sosial-iqtisadi nəticələrə səbəb ola bilər. Bu vəziyyətdə davamlı inkişafa nail olmaq üçün dövlətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri qeyri-neft sektorunda əhəmiyyətli inkişafa və hər il ən azı 100.000 yeni, daimi iş yerinin açılmasına nail olmaqdır. Azərbaycanda məşğulluğun digər mənfi amili qeyri-rəsmi, tənzimlənməmiş sahədəki məşğulluğun artmasıdır.

Monetar şəkildə dinamik əhali və razılaşma şərti ilə məşğul olan şəxslərin sayı son 15 ildə genişlənir. İstifadə olunan əhali ilə təmsilçilərin sayı arasındakı fərq hər 2000-dən 2.637.2 mindən 2014-cü ildə 3.083.3-ə qədər genişləndi. Doğrusu, bu fərq həm işləyənləri, həm də kölgə iqtisadiyyatındakıları əks etdirir. Rəqəmlərdən də görüldüyü kimi, təsadüfi biznes ölkəmizdə istifadə olunan əhalinin 67% -ni təmsil edir və bu rəqəm əvvəlki 14 il ərzində inkişaf edir. Bunun arxasında duran əsas məqsədlər yüksək iş quruluşu, aşağı vəzifələr, aşağı əmək haqqı və gücsüz rəqabətdir. Bu yolda görüləcək tədbirləri tövsiyə edin - fərdi işin yaxşılaşdırılması üçün pul yardımını artırmaq, dövlətin əlavə pul varlıqlarını cəlb etmək, resursları yüksək innovasiyalara qoymaq, peşələr qurmaq, möhkəm olmaq üçün yaxşı şərait yaratmaq üçün dövlətin siyasi cəhdlərini gücləndirmək rəqabət. Biznes yeni vəzifələrin formalaşması ilə möhkəm bağlıdır. Millətımız bu yola 2003-cü ildən bəri proqnozlaşdırılan bir yanaşma axtarır.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanda davamlı inkişafı təmin etmək üçün bir çox sahələrdə təsirli tədbirlər görülür. Lakin bu istiqamətdəki əsas çatışmazlıq bu tədbirlərin vahid sisteminin olmamasıdır. Bütün amilləri nəzərə alan elmi əsaslı və davamlı inkişaf strategiyasının hazırlanmaması. Azərbaycan Respublikasında işsiz və əmək qabiliyyətli insanların çoxluğu əsasən bölgələrdə və kənd yerlərində iş yerlərinin olmaması ilə əlaqədardır. Kollektiv təsərrüfatlar ləğv edildikdən sonra bu problem artdı. Beləliklə, bölgələrdə əsas iş yeri kənd təsərrüfatı ilə əlaqədardır. Kənd təsərrüfatında müsbət nəticələr yalnız kollektiv işləməklə mümkündür, tək deyil. Nəzərə alsaq ki, hər kəndlinin əkinçi, təşkilatçı və ya əkinçi olma qabiliyyəti yoxdur. özbaşına bir iş qurub qazana bilməyən və ya kənddə istifadə edəcək başqa bir sənəti və ya məşğuliyyəti olmayan bir kəndli, pul qazanmaq üçün böyük şəhərlərə, bəzən də başqalarına gedir. ölkələrlə qarşılaşmaq məcburiyyətindəyik. Nəticədə kənd təsərrüfatı ilə məşğul olanlar da daxil olmaqla kənd əhalisinin sayı azalır, uyğun torpaqlar isə istifadəsiz qalır. Beləliklə, özünü kənd təsərrüfatı ilə təmin edə bilsə, ölkə mənşəyi məlum olmayan məhsullar idxal edir ki, bu da cəmiyyət üçün səhiyyə daxil olmaqla bir çox problem yaradır(Muradov, 2015: s.83).

Əhalinin böyük əksəriyyətinin əsasən Bakıda və onun ətrafındakı şəhərlərdə cəmləşməsinin müxtəlif səbəbləri var. Bölgə sakinlərinin niyə kəndlərində geniş torpaq sahələri, gözəl təbiət, rahat ev və həyət qoyub, tez-tez Bakı ətrafındakı kəndlərdə kiçik evlərdə yerləşməyə üstünlük verdiklərini öyrənmək lazımdır. Məsələn, istixanada çalışan bir vətəndaşın Bakı kəndlərində pomidor və ya digər tərəvəz yetişdirməsi üçün yaşadığı kənddə bu işi təşkil etməsi mümkün olmazdı? - Köməkçi vəzifələrdə çalışması çox vaxt olur. Bölgələrdə bu tip işlərin təşkili mümkündürmü? Bu məsələlərin hər birinin səbəbləri araşdırılmalı və silinməlidir və inkişaf tədbirləri görülməlidir. 1.000.000-dən çox məcburi köçkünün böyük hissəsinin paytaxtda yaşaması ümumilikdə yerli əhalinin maddi vəziyyətini narahat edir. Fərqli bölgələrdə yaşayanların davamlı evlərini tərk etməməsi, yeni bir iş xətti tapması və ərazilərinin inkişafına maraq göstərməməsi təsadüfən, ümumilikdə xalq təsərrüfatının

inkişafı üçün daha faydalı olacaqdır ki, bu da məhəllə yaradılmasını, ÜDM-i və idxalı genişləndirəcəkdir. Prezident bölgələrin inkişafı ilə bağlı çıxışlarında daxili bazarı təmin etmək üçün sahibkarlığın inkişafına, qeyri-neft sektorunun inkişafına təsir göstərən amil kimi yerli istehsalın artırılması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsinə də diqqət yetirdi. işə düzəlmək və bölgələrinin inkişafında iştirak etmək, ümumilikdə milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün daha faydalı olacaqdır ki, bu da yerli istehsalın, ÜDM və idxalın genişlənməsinə səbəb olur. Prezident bölgələrin inkişafı ilə bağlı çıxışlarında daxili bazarı təmin etmək üçün sahibkarlığın inkişafına, qeyri-neft sektorunun inkişafına təsir göstərən amil kimi yerli istehsalın artırılması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsinə də diqqət yetirdi. işə düzəlmək və bölgələrinin inkişafında iştirak etmək, ümumilikdə milli iqtisadiyyatın inkişafı üçün daha faydalı olacaqdır ki, bu da yerli istehsalın, ÜDM və idxalın genişlənməsinə səbəb olur. Prezident bölgələrin inkişafı ilə bağlı çıxışlarında daxili bazarı təmin etmək üçün sahibkarlığın inkişafına, qeyri-neft sektorunun inkişafına təsir göstərən amil kimi yerli istehsalın artırılması ilə bağlı tədbirlərin həyata keçirilməsinə də diqqət yetirdi.(Muradov, 2015: s. 3).

Mövcud vəziyyətdə əlbəttə ki, əsas istiqamətlərdən biri kənd yerlərində əhali üçün əlverişli iqtisadi şərait yaratmaqdır. Bu, dövlət dəstəyi ilə mümkündür. Problemi qısa müddətdə həll etmək üçün bölgələrə mütəxəssisləri cəlb etmək, sahə müayinələri aparmaq və bölgələri nəzərə alaraq hər bölgənin iqlimi, şəraiti və torpaq məhsuldarlığına uyğun məhsul becərilməsi barədə əhaliyə məlumat vermək lazımdır. xüsusiyyətləri. Bu məqsədlə sahə üzrə kurslar təşkil etmək mümkündür. Bölgə əhalisi üçün maraqlı olacaq və onlar üçün faydalı olacaq məsələləri dövlət qurumları tərəfindən müvafiq peşə inkişafı və sənət kursları vasitəsilə əhatə etmək lazımdır. Nəzərə alınmalıdır ki, kənd təsərrüfatı ən gəlirli qeyri-neft sahələrindən biridir, tullantısız fəaliyyətlərin həyata keçirildiyi yerdə, bir ərazidəki gübrələr digər ərazidə tullantı hesab olunur və s. faydalıdır. Bu, emal müəssisələri və tədarük məntəqələri hələ yaxın olduqda daha səmərəli işləməyə imkan verir. Bölgələrin inkişafı evlərinə

yaxın hər kəsin məşğulluğunu təmin edir, insanları ailələrindən uzaq yaşamaq, kirayə və ya yaşamaq üçün digər çətin şərtlərdən azad edir.

Bu məsələlər sosial-əqli məsələlər kimi maliyyə mahiyyətinə malikdir. Sonradan, ananın uşaqlığının ailədə bir yeri var, atanın yeri var. Ailəsini yerləşdirməyə çalışan bir baba, nəslini bir növ dərin düşünməyi və hər gün yazışmaları inkar edir, bununla yanaşı çətin vəziyyətdə yaşamaq, mütəmadi olaraq əhəmiyyətli məsafələr qət etməli və çox vaxt fərqli tibbi problemlərlə üzləşməlidir.

Göründüyü kimi, məsələ sadəcə pul deyil. Bütün bunları nəzərə alaraq qeyri-neft sektorunun inkişafının aktuallaşdığı bir dövrdə əmək qabiliyyətli əhalinin işsiz qalmaması üçün əsas istiqamət olan kənd təsərrüfatına diqqət yetirmək lazımdır. İnsanlar faydalı fəaliyyətə cəlb olunarsa, cəmiyyətdə baş verən cinayətlər, oğurluqlar və bu kimi digər xoşagəlməz hadisələr əhəmiyyətli dərəcədə azalacaqdır. Azərbaycan Respublikası bölgələrinin sosial-iqtisadi inkişafı üçün Dövlət Proqramları da həyata keçirilir. Bölgələrdə sosial siyasətin əsas məqsədi əhalinin sosial və mənəvi ehtiyaclarını daha dolğun ödəmək, yaşayış şəraitini yaxşılaşdırmaqdır.

Bölgələrin inkişafı üçün dövlət, bələdiyyələr və ayrı-ayrı investorlar tərəfindən kənd təsərrüfatına diqqətin artırılması, kənd əhalisinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi, müştərək təsərrüfatların təşkili və əhalinin lazımi məşin və avadanlıqlarla təmin olunması üçün birgə tədbirlər görülməlidir. . İqtisadi inkişafa yalnız dövlətdən hər şeyi gözləməklə nail olmaq real deyil, hər bir vətəndaş ölkənin inkişafı ilə maraqlanmalı və bu işə mümkün qədər töhfə verməlidir.

3.2. Azərbaycanda işsizlik səviyyəsinin azaldılması üçün əsas istiqamətlər

Xalqımızdakı işsizlik dərəcəsinin və onların davamlı işinin təmin edilməsi, ehtimal ki, azad Azərbaycan dövləti ilə üzleşən ən ümidverici məsələlərdir. Eynilə aydındır ki, özəl müəssisələrin təkmilləşdirilməsi ölkəmizdəki işsizlik probleminin həllində qeyri-adi əhəmiyyət daşıyır. Müstəqil bir təşəbbüsün irəliləməsinin bazar iqtisadiyyatının sabitliyini təmin edən və işçi sinfinin nizamlanmasına təsir göstərən əsas dəyişikənlərdən biri olduğuna diqqət yetirmək lazımdır. Müstəqil şirkət də yaxınlıqdakı əşyalara qonşuluq əşyaları vermək və qida təhlükəsizliyini təmin etməklə ölkənin ərzaq bazarının təmin edilməsində əhəmiyyətli bir rol oynayır. Azərbaycanda kiçik və orta müəssisələrin dizaynı hələ ideal deyil. Bu sahədə çalışan təşəbbüslərin böyük əksəriyyəti idarəetmə mübadiləsi və ərzaq müəssisələri təmin etməkdir. Ölkəmizdə müstəqil təşəbbüslər, işsizliyin azaldılmasında və potensial gərginliklərin çıxarılmasında əhəmiyyətli bir rol oynaya biləcək uyğunlaşa bilən iş növlərinin yaxşılaşdırılması üçün fəvqəladə bir potensiala malikdir və bu şanslardan səmərəli istifadə üçün şərtlər çoxdur. Xüsusi təşəbbüsün inkişafı, çox sayda kiçik iş adamının (iş adamının) yaradılmasında, gündəlik iş sahələrini və gündəlik rahatlıq üçün gözləntiləri genişləndirmək üçün iş sektorlarına əmək və məhsullar verməkdə əhəmiyyətli bir rol oynamalıdır. Kiçik və orta təşəbbüslər inanılmaz dərəcədə ciddi faydalardan istifadə edirlər. Çox vaxt, qonşuluq materiallarından istifadə edə bilər və adambaşına spekulyasiya ilə böyük səylərdən daha təsirli işləyə bilərlər. Xüsusi müəssisələr qonşuluq bazarlarına maraq fikri və çox vaxt daha yaxşı bilir.

Kiçik və orta biznesin əsas üstünlükləri mövcud iş və elmi potensialdan tamamilə və uğurla istifadə etmək bacarığı, işsiz olduğu bölgələrdə peşələrdən canlı şəkildə istifadə etmə qabiliyyəti və s. Nəticə olaraq bazar iqtisadiyyatına bağlı və liberal ölkələrdə. əksəriyyət qaydaları sistemləri, dövlət kiçik və orta təşəbbüslərin sığortası və irəliləməsinə yönəlmiş qəsdən bir tənzimləmədən sonra axtarır.

Yaponiyada kiçik və orta müəssisələr mexaniki sövdələşmələrin təqribən 55% -ni, endirim mübadiləsinin 60% -ni və pərakəndə mübadilənin yüzdə 80-ni təmsil edir.

Təkcə idarəetmə işində 6,5 milyon kiçik və orta müəssisə var və onlar orada çalışan bütün cəhdlərin 99% -ni təşkil edirlər.

İmtahan göstərir ki, qərəzsiz və mücərrəd səbəblərdən millətimizdə özəl təşəbbüsün inkişaf etdirmə qabiliyyəti hələ lazımi səviyyədə istifadə olunmur və burada müxtəlif məsələlər var. Bu, əsas etibarilə öncülük məşqləri ilə məşğul olan insanların sayında davamlı genişlənmə, sonra da qanuni bir maddə yaratma meylinəki yeni azalma, qeydiyyatdan keçmiş və işləyən müəssisələr arasındakı böyük çuxur, kiçik biznes vizyonerləri, millətin gediş haqqını zəiflədir. (Muradov, 2015: s. 280)

İndiki hallarda müstəqil təşəbbüsün təşkili üçün maneə törədən müxtəlif məsələlərin təsirini ayırmaq, onları öldürmək, ən əsası ittihamlarla müəyyən edilmiş inzibati, təkən və sosial imkanları gücləndirmək üçün yük dəyişikliklərinə ehtiyac var. özəl şirkət. Mövcud vəzifə strategiyası əslində işgüzar təşəbbüsün həddindən artıq inkişafına təsir göstərmir, vergidən yayınma halları, kölgə iqtisadiyyatının mövcudluğu üçün açıqlıqlar və şərtlər mövcuddur. Kiçik və orta səviyyəli işlərin adi təkmilləşdirilməsini məhv edən əsas elementlərdən biri də dövlət qurumlarının, xüsusən prezident şöbəsinin, qanunun icrası, vergi yığımı, gömrük və s. Mütəxəssislər, işgüzar vizyonerlərin təşəbbüslərində səssiz bir maneə kimi qiymətləndirilə bilər.

Güclü iqtisadi potensiala, daxili bazarı təmin etmək və dünya bazarına çıxara biləcək rəqabətə davamlı məhsul istehsal etmək qabiliyyətinə malik sənaye istehsalı Azərbaycanda istehsal sahibkarlığının inkişafında mühüm rol oynayır. “Ölkənin qarşısında duran cari və gələcək vəzifələri həll etmək üçün sənayenin potensialından istifadə etmək, sənaye sektorunun mövcud imkanları səviyyəsində fəaliyyət göstərməsini təmin etmək üçün biznes sahəsində təsirli və konseptual sənaye siyasətinin qanunvericilik əsaslarının formalaşdırılması. və digər iqtisadi fəaliyyət formaları ilə sistemativ şəkildə inkişaf edir və həyata keçirilməsi xüsusilə aktualdır.” (Muradov, 2015: s.282). Müəssisələrin modernləşdirilməsi və dünya standartlarına

uyğunlaşdırılması, müasir texnologiyalara görə dünya səviyyəli patentlərin alınması, rəqabət əsasında paylanması, ölkənin sənaye məhsullarını təmsil etməsi üçün yerli və xarici investisiyalar üçün vergi güzəştləri dünya bazarı və rəqabətə tab gətirmək. Hərtərəfli yardım mexanizminin tətbiqi bu siyasətin ayrılmaz hissəsi kimi qəbul edilməlidir.

Milli sənətkarlıq və aqrar sektorun bir sıra məhsulları, xüsusilə dünya bazarında yüksək tələbat və rəqabət qabiliyyətinə sahib ola bilən kiçik və orta müəssisələrin istehsal istiqamətində mühüm rol oynaya bilər. Bu məhsulların istehsalının dövlət tərəfindən stimullaşdırılması, iqtisadiyyatın ixrac potensialının, kiçik sahibkarların maliyyə bazasının gücləndirilməsi ilə yanaşı bir sıra sosial-iqtisadi problemləri həll edə bilər, əhalinin mərkəzi və iri şəhərlərə axınını azalda bilər, bölgələrin iqtisadi potensialı və əmək bazarındakı gərginliyi azaltmaq.

Qeyd etmək lazımdır ki, son 20-25 illik müstəqillik dövründə əksər MDB ölkələri üçün oxşarlıq ondan ibarətdir ki, bu dövrdə əmək bazarında ən çox stressə məruz qalanlar sosial cəhətdən imkansız qadınlar, qocalar, gənclər, ali və orta məktəb məzunlarıdır. . Qadınların məşğulluq səviyyəsinin kişilərlə müqayisədə uzun illərdir nisbətən aşağı olmasının vacib səbəblərindən biri də təhsil və peşə təhsili baxımından kişilərdən hələ də geri qalmalarıdır.

Münasibətləri reklam etmək üçün əldə edilən maddi çətinliklər millətimizi işsizlik və bunun cavabı ilə müəyyənləşdirilən çoxsaylı çaşqın sosial məsələlərlə üzləşdi. Əsas uzunmüddətli muxtariyyətlərdə iqtisadiyyatın məhv edilməsi, MDB də daxil olmaqla müxtəlif millətlərlə bütün maliyyə əlaqələrinin kəsilməsi və hər şeydən əvvəl Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, ərazilərimizin 20% -nin ermənilər tərəfindən idarə olunması fundamentalistlər, 1 milyondan çox evakuasiya edilmiş və məcburi köçkünün olması. Fövqəladə dərəcədə ixtisaslı fakültələrin qaçması, özəlləşdirmə səbəbindən iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində çox sayda işçinin azalması, daha çox insanın çatışmazlığı, unutkanlıq və fərqli səbəblər üzündən ermənilərin iştirak etdiyi bölgələrdə 300.000-dən çox vəzifənin formalaşması.

Xanımların üstünlüyü, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ uğrunda apardığı mübarizədən və ailənin zirvəsinin çatışmazlığından və çox sayda qabaqcılın imkansızlığından irəli gəlir. ailələrin problemi və iqtisadiyyatı dəyişdirmək. Qazancılı vəzifələrin olmaması və peşələrin ümumiyyətlə olmaması, sağlam əhalinin bu parçasının Azərbaycandan qısaca və ya həmişəlik tərək etməsi səbəbindən çox sayda ailənin xanımlarla münasibət qurduğu və s.

Azərbaycanın iş bazarına iş bazarı marağının elementləri iki əsas dövrdən təsirlənir. Bir baxımdan, iqtisadiyyatda baş verən dəyişikliklər və aşağı keyfiyyətli kəşik boğazı maddələri yaradan aşağı gəlirli müəssisələrin bağlanması səbəbindən işə olan maraq azalır, daha sonra əlavə işə olan maraq da genişlənir. əla təşəbbüslərin edilməsi. Seçməli iş növlərinin inkişafı, müştərək işlərdə və tanış olmayan firmalarda, kooperativlərdə yeni vəzifələrin istehsalı və fərdi iş hərəkətinin inkişafı işə marağı daha da artırır. Azərbaycan Respublikasının bazar iqtisadiyyatına keçməsi səbəbindən millətin müxtəlif sahələri ölkədəki işsizlik və işsizliyin təməlinə dəyişir. Bu şəkildə, çətin yer rustik və meyilli bölgələrdə daha çox ifadə edilir. Millətdəki işdəki mövcud təzadlar bölgələrdə müxtəlif dərəcədə işsizliyə səbəb oldu. Əkinçilik ölkələrində olduğu kimi, Azərbaycanda da işsizlik, yaradılan xalqlarla müqayisədə olduqca bənzərsizdir

Hal-hazırda, millətdə işləmək marağına genişlənmiş iqtisadiyyatın yüksəlməsi, yaradılış sahəsindəki inşaatdakı dəyişikliklər və başqa bir bazar çərçivəsinin inkişafı da təsir edir. Mülkiyyət və iş münasibətlərindəki dəyişikliklər müstəqil iş və iş təşəbbüsünün yaxşılaşdırılmasına təkan verdi. İş sahəsindəki irəliləyişlər dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi, yeni strukturların və müxtəlif dövrlərin təkmilləşdirilməsi ilə müəyyən qədər müəyyənləşdirilir.

Azərbaycanın müxtəlif ölkələrdə olduğu kimi bazar iqtisadiyyatına keçməsi təsadüfi iqtisadiyyatın irəliləməsi üçün çərçivə yaratdı. Buraya xaotik, tənzimlənməmiş, qanuni şəkildə işləyən, lakin qeydiyyatla alınmayan yol mübadiləsi və fərqli idarələr daxildir. Bu sahənin fərqlərə peşə verilməsi və işsizliyin azaldılması

İşi addım-addım inkişaf edir. Təsadüfi ərazi, əhalinin bir növ iş axtarmaq gücsüzlüyü səbəbindən inkişaf etməkdə olan bir fəaliyyət sahəsi olduğunu göstərdi.

Bu sektorda işləyənlər əsasən kənd yerlərindən olan köçkünlər, məcburi köçkünlər və rəsmi sektorda işləyənlərə nisbətən daha az gəlirli olanlar, habelə sosial müdafiəsi olanlar (iş yerlərinin qorunması, yaşa görə pensiya alması, normal iş şəraitinin təmin edilməsi, və s.) məhrum edirlər. Qeyri-rəsmi sektor bir tərəfdən görünə bilər, gələcəkdə rəsmi sektorda işləyə biləcək insanlar üçün müvəqqəti bir iş olaraq, digər tərəfdən də müəyyən bir qrup insan üçün qalıcı bir gəlir mənbəyi olaraq. Ölkəmizdə qeyri-rəsmi sektorun kifayət qədər inkişaf etməməsinin və genişlənməsinin səbəblərindən biri də müxtəlif sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyənlərə lisenziyaların verilməsində bürokratik vəziyyətdir. Bir çox insan müəyyən iş növləri üçün qeydiyyatdan keçə bilmədikləri üçün rəsmi sektorda işləmək məcburiyyətində qalır. Ölkəmizdə qeyri-rəsmi sektorun kifayət qədər inkişaf etməməsinin və genişlənməsinin səbəblərindən biri də müxtəlif sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyənlərə lisenziyaların verilməsində bürokratik vəziyyətdir. Bir çox insan müəyyən iş növləri üçün qeydiyyatdan keçə bilmədikləri üçün rəsmi sektorda işləmək məcburiyyətində qalır. Ölkəmizdə qeyri-rəsmi sektorun kifayət qədər inkişaf etməməsinin və genişlənməsinin səbəblərindən biri də müxtəlif sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq istəyənlərə lisenziyaların verilməsində bürokratik vəziyyətdir. Bir çox insan müəyyən iş növləri üçün qeydiyyatdan keçə bilmədikləri üçün rəsmi sektorda işləmək məcburiyyətində qalır.

Azərbaycanda iş artımı ölkədə və bölgələrdə iş birliyi üçün yeni texnikaların tətqimatına, kütləvi qüsurları aradan qaldıran güclü bir iş komponentinin təkmilləşdirilməsinə əsaslanır. Bu cür komponentlərin əhəmiyyətli əlaqələrindən biri də maliyyə motivasiyalarıdır. Bu şəkildə müdirləri Dövlət Məşğulluq Fondunun zərərinə daxil olmaqla pulla əlavə vəzifələr qurmağa çağırmaq praktikdir. İş strategiyası yalnız ticarət mağazasının tam istifadəsinə (əsas dəyişiklik balansı ilə) və peşələrin saxlanmasına və əlavə mövqələrin formalaşmasına, peşəkar təlimata və

peşəkar istiqamətə və s. Aiddir. xərc quruluşunda bir təklif var. Daxil olma istehlakı qazanmalıdır.

Cəlbedici işin zəmanəti istedadlı işçi qüvvəsinin hazırlanmasına və ümumiyyətlə təlimat bazasının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinə əsaslanır. İş bazarındakı xanımlar, gənclər və faydalananlarla bağlı dövlət strategiyası, onlarla müəyyənləşdirilən sosial yanaşma ilə sıx əlaqəli olmalıdır. Hələlik uşaq müavinətlərində artım olmasına baxmayaraq, qadınlara normal ay səviyyəsində ödənişli məzuniyyət təqdim etmək, uşaqları üç yaşına çatana qədər təzminat məsələsinə baxılmalıdır. Bu, iş bazarındakı qadınların sayında (müəyyən bir yaşa qədər məzuniyyətdə olan qadınların sayına qədər) kritik bir azalma və təzyiqlərin öz zərərlərinə azalmasına səbəb ola bilər. Gənclərin iş bazarına təsirinin daha sonra azaldılması, peşə məktəblərində, ixtisaslaşmış məktəblərdə və kolleclərdə əyani bölmələrdə hazırlıq dərəcəsinin aşağı səviyyədə saxlanması və axşam təhsili azaldılaraq təlim ehtiyaclarına uyğun olaraq yenidən qurulmasının çox genişlənməsini tələb edir.

Təqaüd yaşından bir az əvvəl işçi qüvvəsindən çıxmaq və pensiya yaşına çatmış şəxslər üçün müvəqqəti razılaşma peşələrində işləmək və bu kimi açıq qapılar açmaq əhəmiyyətlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda çoxsaylı təqaüdcülərin pul səbəbi ilə işləmələri lazımdır. Daha sonra, annuitet ölçülərinin genişləndirilməsi və müavinətlərin tənzimlənməsinin yaxşılaşdırılması səbəbindən, onların iş bazarına təsiri kökündən zəifləyəcəkdir. Mövcud insan potensialından səmərəli istifadə ev şəraitində yaradılan azadlıqlardan asılıdır, bununla yanaşı xalqın iqtisadiyyatında tanımadığı kapitalın cazibəsi və qanuni istifadəsindən əlavə. Bu müşayiət olunan ərazidə tam şəkildə araşdırılır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Tədqiqatı ümumiləşdirərək aşağıdakı nəticələri əldə etmək mümkündür:

1. Bazar münasibətləri şəraitində əmək bazarında razılaşdırılmış əmək tələbi və təklifi mexanizminin çevikliyini təmin etmək, insanların motivasiyasını gücləndirmək və ixtisaslı işçilərin rəqabət qabiliyyətini artırmağa yönəlmiş fəaliyyətlərin genişləndirilməsi üçün tədbirlər görülməlidir.

2. Dövlət, bələdiyyə və ayrı-ayrı investorlar kənd təsərrüfatına diqqəti artırmaq, kənd yerlərində məşğulluğu artırmaq, orta qrup təsərrüfatları təşkil etmək, bölgələrin inkişafı üçün əhalini lazımi maşın və avadanlıqlarla təmin etmək üçün birgə tədbirlər görməlidirlər. İqtisadi inkişafa yalnız dövlətdən hər şeyi gözləməklə nail olmaq real deyil, hər bir vətəndaş ölkənin inkişafı ilə maraqlanmalı və bu işə mümkün qədər töhfə verməlidir.

3. Bu mərhələdə iş bazarındakı prinsiplial məsələlərdən biri də çox sayda işsiz gənc və 50 yaşdan yuxarı sakinlərdir. Bu şəkildə, sənəddə müəyyən irəliləyişləri həyata keçirmək ümumiyyətlə əla olardı.

4. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində işin birbaşa iş bazarı, üzvi bazarla eyniləşdirilməsinə baxmayaraq, yalnız iş bazarı tərəfindən qarşılanmayan perspektivlər və məsələlər var. Bazar çərçivəsinin koordinasiya edilmiş və tənzimlənmiş iş nəzarətinə sahib olmamasına baxmayaraq, bu cür iş icmalarının və iş peşələrinin təlimləri və vəzifələri əlavə olaraq genişləndirilməlidir.

5. İş bazarı və biznes rəhbərliyi məsələsi təbii olaraq hər bir dövlətin və cəmiyyətin hər bir məsələsi ilə əlaqələndirilir.

6. İnkişaf etmiş ölkələrdə (xüsusən Yaponiya) əhalinin inkişafı proqramlarını hazırlamalı və bu proqramlarda istehsalçı qüvvələrin yerləşdirmə səviyyəsini, demoqrafik proseslərin təhlilini, demoqrafik proseslərin meyllərini müəyyənləşdirməliyik. Bu istiqamətdə sosioloji tədqiqatlara xüsusi diqqət yetirilməlidir.

7. Əmək bazarının vəziyyətinin, məşğulluq xidmətinin səmərəli təşkili sayəsində elmi və texniki tərəqqinin, habelə işdən çıxarılan və iflas səbəbi ilə işdən çıxarılaçaq potensial işçilərin 2-ci və ya 3-cü işinin təmin edilməsinin ətraflı araşdırılması. Bu problemin həllində məşğulluq xidmətlərinin səlahiyyətlərinin artırılması vacibdir.

Təkliflər:

- Hər şeydən əvvəl, işsiz əhəlinin əmək birjalarına müraciətini stimullaşdırmaq, məşğulluq birjalarının mümkün qədər çox özəl və dövlət müəssisəsi ilə sıx əməkdaşlığını genişləndirmək lazımdır.

- Müraciət edənlərin dövlət məşğulluq xidmətində qeydiyyatı prosesini yaxşılaşdırmaq və onlarla iş metodlarını təkmilləşdirmək, dövlət xidmətlərinin səviyyəsini və keyfiyyətini özəl işə qəbul və konsaltinq şirkətlərinin iş axınına yaxınlaşdırmaq lazımdır.

- İşsiz vətəndaşların ixtisasları bazarda mövcud olan biznes tələbinin strukturuna uyğun gəlmirsə, dövlət müraciət edənə pulsuz peşə inkişaf kursları, yenidən hazırlıq kursları və yeni bir ixtisas üzrə təhsil verməlidir.

- Planlaşdırılmış bir nəticə olmadığı təqdirdə, ictimai hüquq üçün xarakterik olan məcburi hüquqi normaların tətbiqi lazımdır. Məsələn, sınaq rejimində, müəssisə və müəssisələrin dövlət əmək birjalari ilə əməkdaşlıq etmək üçün qismən qanunvericilik öhdəliyini tətbiq etmək mümkündür.

Araşdırmaya görə, Azərbaycanda əmək bazarındakı mövcud vəziyyətə əsaslanaraq, dövlət məşğulluğu qorumaq üçün passiv və aktiv siyasətləri birləşdirən bir strategiya seçməlidir.

Fəal siyasətinin bir hissəsi olaraq, dövlət xarici və daxili investisiyaların cəlb edilməsi üçün hüquqi baza yaratarkən, sənaye müəssisələrinin əsas fondularına investisiya qoymalıdır. Bu, istehsalın makro səviyyədə böyüməsini və genişlənməsini təmin edəcək və nəticədə iş yerləri əhəmiyyətli dərəcədə artacaqdır.

Ölkədə iş yerlərinin açılmasının digər bir əsas mənbəyi sahibkarlıqdır və özəl sektorun dövlətdən ayrı fəaliyyət göstərdiyini nəzərə alsaq, özəl sahibkarlığa xas olan iqtisadi problemlər səbəbindən hər zaman kütləvi işdən çıxma riski var. Bu vəziyyətdə dövlət özəl sektora investisiya dəstəyi göstərməli, idxal təşviqi verməlidir, eyni zamanda perspektivli yerli müəssisələrə ixrac kreditləri verməlidir. Bu siyasət özəl müəssisələrdə məşğulluğu birbaşa dəstəkləyən kütləvi ixtisarların qarşısını alacaqdır.

Əmək bazarının gələcək vəziyyətinin tədqiqi göstərir ki, əmək bazarının funksional komponentləri müxtəlif meyarlar, göstəricilər və məlumatlarla xarakterizə olunan iqtisadi, siyasi, sosial, demoqrafik, texnoloji amillərin iyerarxik sistemi kimi təsvir edilə bilər.

Tədqiqat əmək bazarının hüquqi tənzimlənməsi üçün hüquqi bazada çatışmazlıqlar və çatışmazlıqlar aşkar etdi. Bu dövrdə Azərbaycanda əmək bazarındakı mövcud problemlərin əksəriyyəti rəsmi qaydalarla tənzimlənir, lakin hələ də dövlət tərəfindən həll olunmur. Müəllif bu əsərdə əmək bazarındakı proseslərin hüquqi tənzimlənməsinin mənfi cəhətlərini yaş ayrı-seçkiliyi problemi nümunəsində nəzərdən keçirir, xarici ölkələrin müvafiq təcrübəsini təhlil edir və bunun həlli üçün müvafiq tədbirlər təklif edir. Beləliklə, Azərbaycanın işləmək hüququndan istifadə edən vətəndaşlar arasında problemlərin həlli üçün daha çevik tənzimləyici və hüquqi bazanın yaradılması ilə bağlı xarici təcrübədən bəhrələnməsi zəruridir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Qanunu, Ticarətə dair tənzimləyici arxivlər toplusu, Bakı, 2002.
2. Quliyeva NG, Qənbərov E.İ., (2004) "Azərbaycanda köçkün və məcburi köçkünlərin dostluq təhlükəsizliyinə dair" Ailə məsələləri: sosial-seqment perspektivləri "mövzusunda məntiqi faydalı toplantının materialları", Bakı, 298 səh.
3. Mehbaliyev SS, İsgəndərov RK (2002) "İş bazası və əhəlinin sosial sığortası", Bakı. 543 səh.
4. Muradov R. (2003) ş. "Azərbaycanın iş bazarının tənzimlənməsi və inkişaf modelləri", AMEA Xəbərləri. Humanitar və sosioloji tənzimləmə (maliyyə aspektləri), 402 səh.
5. Muradov R.Ş. "Cari mərhələdə iş dərəcəsinin genişləndirilməsinin bəzi seqment hissələri", AMEA Xəbərləri, Humanitar və sosiologiyaların təşkili (iqtisadiyyat), 2003b, №2, 381 s.
6. Muradov Ş.M. "İnsan potensialı: prinsipial meyillər, real amillər, məsələlər", Bakı, Elm, 2004, 317 səh.
7. Nağıyev A.T. "Hadisələrin maliyyə dönüşünün metodoloji hissələri", Bakı, Azər nəşr, 2002, 270 səh.

İngilis dilində

1. Aghion, P. also, P. Bolton. (2017). A stream down hypothesis of development and advancement, Review of Economic Studies. 680 p.
2. Azerbaijan in figures 2016, State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan
3. Black, D. A., Smith, J. A., Berger, M. C., Noel, B. J., (2013). Is the danger of reemployment benefits more compelling than the actual administrations? Proof from irregular task in the UI framework. American Economic Review 93 (4), 1313–1327.

4. Botero, J., Djankov, S., La Porta, R., de Silanes F., L. what's more, Shleifer, A. (2014). The guideline of work. *The Quarterly Journal of Economics* 119:1339–1382.
5. Bridget Brennan. (2018). "Why She Buys: The New Strategy for Reaching the World's Most Powerful Consumers". 840 p.
6. Cameron, S. what's more, Taber, C. (2018). Assessment of instructive getting requirements utilizing gets back to tutoring. *Diary of Political Economy* 112:132–82.
7. Card, D. what's more, Krueger, A.B. (2019). Does school quality matter? gets back to instruction and the attributes of government funded schools in the US. *The Journal of Political Economy* 100:1–40.
8. Card, D., Kluve, J., Weber, A., (2010). Dynamic work market strategy assessments: A meta-examination. *The Economic Journal* 120 (November), F452–F477
9. Card, D.E. (2013). Utilizing Geographic Variation in College Proximity to Estimate the Return to Schooling. *Public Bureau of Economic Research* 4483.
10. Card, D.E. (2015). Income, tutoring, and capacity returned to. In: *Research in Labor Economics*, vol. 14, pp. 23–48. JAI Press, Greenwich, CT.
11. Card, D.E. (2019). The causal impact of training on profit. In: *Handbook of Labor Economics*, vol. 3, chap. 30, pp. 1801–1863. Elsevier, Amsterdam.
12. Clotaire Rapaille. (2014). "The Culture Code: An Ingenious Way to Understand Why People Around the World Buy and Live as They Do", 900 p.
13. Commission, E., (2017). Towards normal standards of flexicurity: More and better positions through adaptability and security. Tech. rep., Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Brussels.
14. Education, science and culture, measurable assortment in Azerbaijan 2015
15. Examination of monetary action of the populace in Azerbaijan: philosophy of assessment and examination of the work market. ARDSK, Baku - 2004

16. Gollin, D. (2018). No one's business except for my own: Self-work and little undertaking in monetary turn of events. *Diary of Monetary Economics* 55(2):219 – 233.
17. Graversen, B., van Ours, J. C., (2018). Initiating jobless laborers work: Experimental proof from Denmark. *Financial matters Letters* 100, 308–310.
18. Xaba, J., Horn, P., Motala, S. what's more, Singh, A. (2002). *The Informal Sector in SubSaharan Africa. Business Sector 2002/10, Working Paper on the Informal Economy, International Labor Office Geneva.*
19. Ismayilzade A.A. (2013). *Human asset the executives and social turn of events, Baku, 400 p.*
20. Maloney, W.F. (2019). Does familiarity suggest division in metropolitan work markets? proof from sectoral changes in Mexico. *The World Bank Economic Review* 13:275–302.
21. Mammadov M.Q., Rasulov R.F. (2015) *Problems of public economy II assortment of articles of ANAS, Baku.*
22. Mehbaliyev S. Isgandarov R. (2012). *Work market and social assurance of the populace, Baku, p.600*
23. *Methodology of assessment of monetary action of the populace in Azerbaijan and examination of the circumstance in the work market; Baku 2014*
24. Meybullayev M.Kh., Mikayilova S.M. (2015). *Hypothesis of monetary security., Baku, 460 p.*
25. Michael, P. Keane and Esward S. (2014). *Prasad Poland: Inequality, moves and development experiencing significant change, Finance and Development* 38 (1)
26. Mortensen, D.T. furthermore, Pissarides, C.A. (2014). *Occupation creation and occupation annihilation in the hypothesis of joblessness. Survey of Economic Studies* 61:397–415.
27. Muradov A.N. (2015). *Logical and specialized potential: principle improvement patterns and issues. Baku.*

28. P.M.Safarov. (2009). Joblessness in the work market Labor and social issues, №1 (5)
29. Pag'es-Serra, C. (2017). The expense of professional stability guideline: Evidence from Latin American work markets. Diary of LACEA Economia.
30. Pamela Danziger. (2015). "Why People Buy Things They Don't Need: Understanding and Predicting Consumer Behavior ". 650 p.
31. Problems and possibilities of feasible advancement of the economy. Procedures of the International Scientific Conference April 27-28, 2016 Sumgayit 2016
32. R.Sh.Muradov. (2016). Issues of development and improvement of the work design of the populace at the current stage, Baku.
33. Richard H. Thaler. (2011). "Getting rowdy: The Making of Behavioral Economics ". 880 p.
34. Rob Walker. (2016). "Purchasing In: The Secret Dialog Between What We Buy and Who We Are ". 690 p.
35. State Program on Implementation of the Employment Strategy of the Republic of Azerbaijan (2011-2015) Baku, 2011
36. Steven D. Levitt. (2011). "Freakonomics: A Rogue Economist Explores the Hidden Side of Everything". 460 p.T.A.
37. Guliyev T.S.. Socio-economic problems of employment "labor and social problems" 2019 №1 (5)
38. Ulysea, G. (2017). Regulation of entry, labor market institutions and the informal sector. Journal of Development Economics 91:87–99.
39. Wang, L. (2013). Estimating returns to education when the {IV} sample is selective. Labour Economics 21(0):74 – 85.

İnternet resursları

1. www.stat.gov.az
2. www.president.az

3. <https://www.ilo.org/ilostat>
4. <https://www.stat.gov.az/>
5. https://www.oecd.org/sdd/07_Labour.pdf
6. <https://data.oecd.org/unemp/unemployment-rate.htm>
7. <https://www.bbc.com/news/world-europe-27212890>
8. <https://www.statista.com/statistics/268830/unemployment-rate-in-eu-countries/>
9. <https://data.oecd.org/pop/working-age-population.htm>
10. https://www.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-labour-force-statistics-2020_e8286816-en

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: İqtisadi cəhətdən aktiv əhalinin sayı (min nəfər).....	29
Cədvəl 2: İqtisadi cəhətdən aktiv əhalinin tərkibi (faizlə).....	30
Cədvəl 3: İşçi qüvvəsində iştirakların sayı.....	57

Diaqramların siyahısı

Diaqram 1: Azərbaycanda əmək ehtiyatları illərə görə (min nəfər).....	37
Diaqram 2: Azərbaycanda iqtisadi cəhətdən aktiv əhalinin göstəriciləri.....	38
Diaqram 3: Azərbaycanda əhali dinamikası (1990-2020).....	39
Diaqram 4: Azərbaycanda işləyən əhalinin sayı (ilin sonunda).....	40
Diaqram 5: İşçilərin fəaliyyət növlərinə görə bölgüsü.....	41
Diaqram 6: 2019-cu ildə əmək haqqı alan işçilərin fəaliyyət növlərinə görə bölgüsü (% - lə).....	42
Diaqram 7: 2005-2018-ci illərdə Azərbaycanda məşğulluq və işsizlik dinamikası.....	44
Diaqram 8: Əmək bazarının əsas sosial-iqtisadi göstəriciləri dinamikası.....	47
Diaqram 9: ABŞ-da iqtisadiyyat sahələri üzrə məşğulluq (2019).....	48
Diaqram 10: Dünyada və Müxtəlif Bölgələrdə Aktiv İşçi qüvvəsi nisbətləri (%) (1950- 2020-2050).....	50
Diaqram 11: Əmək qabiliyyətli əhali, (Cəm, %, 2013 – 2018).....	52
Diaqram 12: MDB ölkələrində məşğul əhalinin sayı (işçi qüvvəsinin tədqiqatı məlumatlarına əsasən; orta illik, min nəfər).....	54
Diaqram 13: MDB ölkələrində işsiz əhalinin sayı ((işçi qüvvəsinin tədqiqatı məlumatlarına əsasən; orta illik, min nəfər).....	54

